

D 2643

5-6

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XLI
MAJ-JUNIJ 1989

Ciril Bergles
LEONID
TISTI, KI SO PADLI
TISTI, KI SO SE VRNILI
EFIALTOVA VRNITEV

Janko Leben-Zmago
PISMO, 1945

Ivka Križnar
IZ ZGODOVINE PARTIJE IN DELAVSKEGA GIBANJA NA GORENJSKEM 1926-1941

dr. Božidar Jezernik
ČLOVEK NE ŽIVI SAMO OD KRUHA

Okrogla miza
ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS

Zdenko Zavadlav
DIPLOMACIJA V GOZDU

Aleš Gabrič
OB DNEVU OTVORITVE NAJVEČJE PARTIZANSKE LIKOVNE RAZSTAVE



USTANOVITELJ REVILJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11

REVILJO IZDAJA

Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Polletna naročnina 35.000 dinarjev, enojna številka 6.000, dvojna številka 8.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-310514 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1700 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/1 – poštni predal 203, telefon 320 486

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVILJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVILJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE



POEZIJA

<i>Ciril Bergles</i>	Termopile	483
----------------------	-----------	-----

DOKUMENTI

<i>Janko Leben-Zmago</i>	Pismo, 1945	491
--------------------------	-------------	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Ivka Križnar</i>	Iz zgodovine partije in delavskega gibanja na Gorenjskem 1926–1941	493
	FOTOGRAFSKA PRILOGA	557

<i>dr. Božidar Jezernik</i>	Človek ne živi samo od kruha	578
-----------------------------	------------------------------	-----

ŽRTVE DRUGE SVETOVNE VOJNE PRI NAS

<i>mag. Zdenko Čepič</i>	Vojne žrtve kot predmet zgodovinarjeve raziskave – uvodne besede	588
<i>Jože Dežman</i>	Pravica do smrti	592
<i>mag. Damijan Guštin</i>	Gradivo Kuzop kot podlaga za preučevanje problema žrtev med drugo svetovno vojno na Slovenskem	601
<i>Milica Strgar</i>	Nekaj pogledov na skoraj petinštirideset let slovenskega političnega begunstva	607
<i>Vladimir Kavčič</i>	Človek kot žrtev zgodovinskega dogajanja	619
	RAZPRAVA	621
<i>dr. Janko Kostnapfel</i>	Vojne žrtve – utrinki v očeh zdravnika	633
<i>mag. Boris Mlakar</i>	Nekaj števil k problematiki žrtev druge svetovne vojne na Slovenskem	637
	PRILOGA	641

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Zdenko Zavadlav</i>	Diplomacija v gozdu	649
------------------------	---------------------	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Aleš Gabrič</i>	O dnevu otvoritve največje partizanske likovne razstave	660
	AVTORSKE SINOPSIS	664

€

PROZA

<i>Janez Švajncer</i>	Partizansko dete Zbrisana sled Spomin Zemljevidna karta Zaznamovan
-----------------------	--

PROZA

<i>Janez Vipotnik</i>	Doslednost
-----------------------	------------

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Franc Štefe-Miško</i>	Revolucionarna dejavnost v Šenčurju in okolici med obema vojnama FOTOGRAFSKA PRILOGA
--------------------------	--

PRISPEVEK K ZGODOVINI NOB IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Milan Zver</i>	Vprašanje enotne fronte proletariata pri socialdemokratih v tridesetih letih na Slovenskem
-------------------	--

O c e n j u j e m o

<i>dr. Janko Prunk</i>	Pluralizem v političnem življenju Slovencev v stari Jugoslaviji
------------------------	--

POLEMIKA

<i>Franci Gričar</i>	Odgovor na: Odmevi in ugovori zoper Gričarjev kritični pogled na nekatere zapise o dogajanju v litijskem okrožju
----------------------	---

Termopile

CIRIL BERGLES

Kasno popoldne smo
 prišli v Termopile.
 Zgodba o pogumu
 in izdajstvu
 nas je zadržala
 do večera.
 S fotografskimi lečami
 smo premerili
 bronastega Leonida,
 s kopjem in mečem v rokah,
 zazrtega v legendarni klanec.
 Ženske so se dotikale
 mišičastih junakov
 na spomeniku
 in hotele zvedeti vse.
 Bili so med nami tudi taki,
 ki so se raje vrgli v morje,
 da sperejo s sebe
 popotno trudnost.
 Povzpel sem se na strmino,
 do skal na bregu.
 Morje je bilo mirno,
 nekam skrivnostno.
 Gore tam zadaž,
 zagledane v sinjino neba.

Sedel je morda nekje tu,
 na večer pred usodno bitko,
 Leonid, kralj Špartancev.
 Oblaki na obzorju so bili rdeči
 in večerna zarja je imela krvave oči.
 Taki večeri naznanjajo hude dneve in nerazločljive
 spremembe sveta.
 V rokah je držal školjko.
 V velikem ušesu se je še spominjala
 krikov ptic in ljudi,
 podivjanih ur vetrov,
 bežečih pred ponorelim kroženjem
 planeta in črnega meseca.
 Poznal je Leonid dosti bitk.
 Videl smrtni znoj na čelu
 mladcev in mož,
 najlepših, najbolj pogumnih.
 Njegovo telo je celilo rane,
 zarezane vanj od ostrih mečev
 in sulic.
 Vedel je, da ga o prvem svitu
 čaka huda bitka
 in dosti smrti.
 Njega in tristo Špartancev.
 Ker čudna znamenja
 je videl starec
 v ptičjem drobovju.

*In v Delfih so o njih govorili šepetaje.
 Nekdo od Špartancev
 je vodil tujo vojsko
 po skritih gorskih poteh
 v zahrbtno zasedo.
 Izpljunil je zvestobo Šparti,
 ki ga je došla z materinim mlekom
 in s sinjino grškega neba.
 Odprl je rano na duši otroka,
 komaj rojenega,
 mlado oljčno drevo
 je brezsrčno zlomil.*

*So ure ubežnikov, oznanjajo
 veliki Nič in preizkušajo
 trdnost poguma.
 Lahko bi se Leonid umaknil to noč.
 Na neki drug varnejši klanec.
 Dovolil tovarišem,
 da se razbeže po deželi,
 poskrijejo pri zvitih ženskah,
 v nekih odmaknjenih krajih.
 Ker ljudje imajo včasih
 veliko možnosti,
 da ubeže zli usodi.
 Može eno samo:
 izmeriti jo morajo
 s svojo spretnostjo
 in pogumom.*

*Govorili so mu
 o spremenljivosti časov:
 daleč stran
 bo morda nekdo govoril
 o prevari njihovega poguma
 in nesmiselni smrti.
 Iz varnega prihodnjega časa
 bodo stvari preglednejše za previdne modrece.
 Pripovedovali so mu starci
 o možeh,
 ki se niso vrnili
 iz bitk in so branili
 svoje zmage
 iz grobov.*

*Daleč na jugu
 je bila mala junaška Šparta.
 V kamnitih domovih
 so jih čakale žene in matere,
 s prižgano svetilko.
 Dečki so odrasčali v mladeniče.
 Oljčni nasadi so obetali
 obilen sad.*

*Usoda Šparte je bila zdaj
zapisana v njihovi smrti.*

*Čudno domotožje je težilo
njegovo srce in misel.
Slutil je, kako bo šele v bitki
prepoznal stvari, zdaj nerazložljive.
V trenutku največje svobode.
Ko bo ugledal veliki Nič.
In ne bo mogoča več nobena izbira.
Obsijan od prasvetlobe,
bo prišel tej nestrpnosti
do dna.
Potem se bo rešil v življenje,
ki bo zaznamovalo Šparto
z vstajanjem ptic
v najlepšem jutru.*

*Že je vzhajala velika tema
na vzhodu.
Zavihtel je roko
in v loku se je školjka
vrnila v morje.*

*Zjutraj je bila huda bitka.
In vse je bilo tako,
kot so prerokovali.*

Leonid

*Ves čas so govorili,
kako bodo po bitki
slavili življenje.
Da jih ne bo več motil
pesek v čevljih
na dolgih poteh.
Kot od mrtvih vstali
se bodo ob najmanjšem studencu
napili prihodnosti.
Ljubili dekleta in žene
z drugačno nežnostjo
in otrokom naredili
najbolj nenavadne igrače.
Ves čas so govorili
samo o zmagi.
Kako bodo potem navili ure,
da bo tekel naprej
zaustavljeni čas.*

Tisti, ki so padli

*Samo nekateri
so se zares vrnili.
Veliko jih je ostalo
v mraku,
polni obtožb
strašnega orožja.
Nič niso govorili
možje,
ko so jih objemale žene
in jih spraševale
o bitkah.
Dolgo časa so pripravljale
sprejem
za utrujene bojevnike.
Zdaj so s prikrito otožnostjo
spet pestovali
svoje otroke.
Z veliko nerodnostjo
so se igrali z njimi
njihove igre
in se čudili
vsakdanjim stvarim.*

*Daleč od njih,
med eno in drugo bitko,
so včasih v budnih sanjah
čebljali z njimi
in mislili na njihovo rast.
V tujih otrocih
so videli njih obličja.*

*Kot črv v skorji drevesa
zdaj rije v njih zadržan molk.
Tenko škrebljanje v sencih
je kot slabo zapečaten bolečina.
Preveč smrti je bilo.
In vsak trenutek prihaja neki glas
iz ozadja: temen ukaz, ki jim ne pusti
pozabiti daljnih krvavitev.*

Tisti, ki so se vrnili

*Zdaj tam rastejo samo trave,
suhe in suličaste.
Oljke so v Antikiri že zdavnaj
povedale vse svoje zgodbe.
Eno so zmeraj zamolčale.
Kot črva v skorji drevesa.*

*Bilo je v mraku.
Prišel je po stranskih poteh
do kamnitih ograj,
za katerimi zvesti psi,
vedno zbujeni,
opozarjajo na tujce.
Tako se je nekoč
vrnil Odisej
na svojo Itako.
Preoblečen v berača
je preizkusil kamne,
živali, ljudi.
Toda na duši Efialta
je ležala usoda
tristo Špartancev.
Iz mraka
so zrli vanj njih obrazi,
ta večer jasnejši,
z nemo obtožbo v očeh.
Včasih, tam na severu,
v daljni Tesaliji,
kamor je pobegnil
po usodni bitki
na termopilskem klancu,
se je natanko spomnil
vsakega od njih.
Spet jih je videl,
kako so ležali, vsi krvavi,
v Termopilah,
s strtimi meči,
še mrtvi so bili obrnjeni
proti Šparti,
vsi obsijani od grškega sonca.
Skrit za skalo
je gledal
njih zadnji boj.
Kako je kot temna senca
padel nanje oblak puščic
iz perzijskih lokov.
Še je slišal
smrtni krik
Leonida in Dienekisa,
najbolj pogumnih.
Bil je tako čist:
izrečejo ga največji junaki,
ko se jim dopolni usoda.*

Potem je s tujim imenom,
s tujo govorico
in s tujimi ljudmi
živel najbolj strašno
izgnanstvo.
Vsak dan bolj
mu je vrtal v duši
črv izdajstva.
Vse bolj nerazumljivega.
Vse teže mu je bilo
brez odpuščanja
hoditi po tujem svetu.
S hudimi besedami
je grdil bogove.
Moral je skozi gozd
psovk, ki jih je izrekel
samemu sebi.
Nikogar ni bilo,
ki bi ga ogovoril
vsaj z jezikom kamnov
iz Antikire.
Nikogar, da bi mu zaupal
svoj pekel
in svoje domotožje.
Bolan od tujstva,
od nerazložljivega izdajstva,
je zdaj šel od kamna do kamna,
je hodil od drevesa do drevesa.
Nazadnje je prišel
k ljudem.
Dolgo so ga tajili.
Da ne bi odpirali
starih ran.
Da ne bi klicali
mrtvih iz Hada.

Pa so dejanja,
ki jih mrtvi
ne spregledajo
in živi
ne odpuščajo:
čez tri dni
ga je ubil Aenad.

Efialtova vrnitev

19.IV.1945.

DRAGA MAMA!!

Po dolgem času se ti javim in te najteplejeje pozdravim!
Sem zdrav in kljub dolgi, težki borbi gren z dneva v dan borec
proti fashizmu, nasilnim nasilnikom in njegovim mlajšim.
Sed sem z doma sama vsa koda in...? Nisem ti pri obhodu podal
niti roke, ker nisem mogel prenesti poleg moje bolečine, mnogo krutaje -
in trpečja obzra. Vem, da je tvoje sedanje življenje mnogo, saj si v kralj
razumna vse mama! Samo ne dopusti nikakoli obupa do izreda, saj si v kralj
in se premagaj, vse tiskane, saj ni več daleč dan, ko bomo svobodno sednili.
Čuršes Ti svojo trajno pot, katere se je sprejela vsakomur od

kar se nista videla, pa do danes!
Prisel sem z našim odinim pravilnim bojem v svojem rojstnem kraju
(Bama Gora), kjer sem se nahajal skoraj en mesec. Po preteku tega časa sem
saj z drugimi, vti kot preostoljci na GORENJSKO. Tukaj sem dokival od nemcev
prvi ognjeni krak, potem sem pa pogostokrat sri v sviganju krogel; nemške
obale, ki sem jih imel v danih tudi na 5-10 metrov. Najteje tukaj ima 3 mesec
na doma je bila srečno potekla, na moje življenje je koristna univerza. Na 30
sem se le videl, kaj je dom in kaj si? Toda nisem se kesal, kakor se še
tudi danes ne kesam, tega kar sem prišel. Mi ne spreminjamo smeri in barve,
ampak smo se vedno tiati kot pred preteklimi treni leti! Baje sem se s trdi
ni, ogroženi boji prebivali skosti puške, bajonete in mitrize, kolik sovraž-
nika, kakor pa, da bi postal satijitelj tega, kar si se našla ti!
Bil sem nato v Vipavski dolini, od koder sem ti pisal in tudi
veseli sprejel odgovor. Tvoje pismo sem nosil kot pismo do italijanskega
kaspada, kar sem ga na koncu izgubil. Tukaj sem se imel vsak 8 mesecov
kar dobro.

Potem sem hotel sopot skrat videti, kar sem tudi videl. T. ljub-
ljano obdano z lukami, prejala se je misel na tepe in na Sandita, da nima
nečesa sanjati. Toda sei sem naprej, kamor me je klisla dolnost in po-
štena narodna zavest. V dvoletnem tukajšem bivanju sem spoznal v blisku
in gromu, ognju in dimu vse notranjsko, dolensko in hrvaško. Pretrpel sem
kar sem v danih misli, da ni vdrski jivo, svigale so kroglice, granate,
mine; strogostile so "Stuka" nad glavami, bil sem ves v ognju, hrupu, dimu
in od eksplozij buma jode zemlja, hajo in glad sem si olajševal z smotniko-
kovim vinom. Imel sem samo nekaj in sicer skleno pest in vilje.
Prišla je sopot pomlad, namila se orje veliko lažje kot prejane
pomladi. Pogled je zdrave korenine in sivenskih tal z Koroško in Primorsko
uničujemo se samo plevel, da bomo v jeseni želi pšenico brez vsakega, kar ne
spada med njo.

Do danes sem preživel vse, kar si ti na morah predočiti, rasen
mrti, ki se me še dolgo časa izogiba. Bil sem dvakrat ranjen, prebolel
sem še tudi "tifus", katerega sem dobil radi zastupljenosti vode, v podpreki
pri kodanju. Vedili smo naravo ogrožene borbe še s italijanci, kateri so ma
tudi zastupili vodo.

Mama, tudi ti imaš borbo, voditi jo moraš tako kakor jaz, sem sin
tvoj, pa si klub temu dajem jaz tebi poguma in navodil, potem katerega bova
prišla do zatejenega smidenja.

Nahajam se sopot na Primorskem, imam se dobro, zdrav sem tudi
mir imam, da si malo pomirim živost. Ne misli pa, ker sem pisal, da sem bil ra-
njen, da sem mogoce brez roke ali noge, v kratkem me boš videl, a da sem ravno
tak kot nekda, j mogoce sem nekoliko grastei, da sem pa pametnejši pa ni dvo-
livo, kajti trdo življenje je moja močrosti.

Skupaj sva bila z vrhovnim virotom v borbi na Goriscu, kjer
dal življenje, zadet je bil od lastnih bratov. Če ti ni znano je bila tukaj
notri "Plava garda" nas, katerim je bil tudi Is Polhovca Gradca. OBRABER
Hriberar Franci in več pomanih ljubljancev. Po zavzetju te postojanke
me je razočaralo, ko zagledam francita, bel sem k njemu, ko me je zagledal
je kar okamenel. Zavzel sem do njega človeški nastop, ugodil sem mu kar me
je prosil, bil je namreč lačen in jejen. Pred odhodom me je prosil, da naj
ako bom kaj videl njegove domače povem kako sva prišla skupaj. Res je lep
naši tako priti skupaj, kot se majmi smo hodili skupaj v šole in skupaj se
igrali, tukaj sva si pa stala v nasprotju ti mene ali jaz tebe. Po mojem
odhodu je bil streljan od naše strani. Tako se bo zgodilo z vsakim "Judežem"
ki z skrivjo prepojer denar prodaja in izdaja nas narod.

Če ti ni več, kje sta pa Polde in Pepa? Kaj pa Sandi in Ti?
ali sta zarava? Sandi bo še kmalu dober vojak! Hojiti se, da nista preveč
lahki! Se malo potrpiša, pomnita, da prve ure, ko bo dana možnost pridem
domov in s tem trenutkom bo konec tvojin in Sanditovih, dolgotrajnih muk.
Pozdravi kodajetove, Pregeljove, Gorjance in čimernove.

Se enkrat, bodi pogumna in vztrajna saj stejejo se nam
samo še dnevi, da se sopot vidimo ne kakor tlačani ampak kot zmagovitci!!!!

lepo pozdravim vse pomace/sveda postene/
posebno pa tebe in Sandita;

Janko
Gorjanci

Draga mama!!

Po dolgem času se Ti javim in Te najtopleje pozdravim!

Sem zdrav in kljub dolgi, težki borbi grem z dneva v dan boreč se proti fašistom, nemškim nacistom in njegovim hlapcem.

Šel sem z doma mama veš kedaj in zakaj? Nisem Ti pri odhodu podal niti roke, ker nisem mogel prenašati poleg moje bolečine ne še Tvojega pogleda in trpečega obraza. Vem, da je Tvoje sedanje življenje mnogo, mnogo kruteje – razumem vse, mama! Samo ne dopusti nikakemu obupu do izraza, zatri ga v kali in še premaguj vse teškoče, saj ni več daleč dan, ko bomo svobodno zadihali.

Orišem Ti svojo trnjava pot, katera me je spremljala vseskozi od kar se nisva videla, pa do danes:

Pričel sem z našim, edinim pravilnim bojem v svojem rojstnem kraju (Babna Gora), kjer sem se nahajal skoraj en mesec. Po preteku tega časa sem šel z drugimi, vsi kot prostovoljci, na Gorenjsko. Tukaj sem doživel od Nemcev prvi ognjeni krst, potem sem pa pogostokrat zrl v žvižganju krogelj nemške čelade, ki sem jih imel včasih tudi na 5–10 metrov. Najtežja tukajšnja 5 mesečna doba je bila srečno potekla, za moje življenje koristna univerza. Tedaj sem šele uvidel, kaj je dom in kaj si ti? Toda nisem se kesal, kakor se še tudi danes ne kesam, tega, kar sem pričel. Mi ne spreminjamo smeri in barve, ampak smo še vedno tisti kot pred preteklimi tremi leti! Raje sem se s trdimi, ogorčenimi boji prebijal skozi puške, bajonete in mitraljeze, tolkel sovražnika, kakor pa, da bi postal zatajitelj tega, kar si me učila Ti!

Bil sem nato v Vipavski dolini, od koder sem Ti pisal in tudi vesel sprejel odgovor. Tvoje pismo sem nosil kot spomin do italijanskega razpada, kar sem ga na žalost izgubil. Tukaj sem se imel vseh 8 mesecev kar dobro.

Potem sem hotel zopet enkrat videti, kar sem tudi videl, Ljubljano, obdano z lučkami, prejela me je misel na Tebe in na Sandita, da morda o nečem sanjata. Toda šel sem naprej, kamor me je klicala dolžnost in poštena narodna zavest. V dveletnem tukajšnjem bivanju sem spoznal v blisku in gromu, ognju in dimu vso Notranjsko, Dolenjsko in Hrvaško. Pretrpel sem, kar sem včasih mislil, da ni vzdržljivo, žvižgalo se kot krogelje, granate, mine; strmoglavile so štuke nad glavami, bil sem ves v ognju, hrupu, dimu in od eksplozij bruhaajoče zemlje. Žejo in glad sem si olajševal s smodnikovim ognjem, imel sem samo nekaj in sicer železno pest in voljo.

Prišla je zopet pomlad, zemlja se orje veliko lažje kot prejšnje pomladi. Poganjajo zdrave korenine iz slovenskih tal z Koroško in Primorsko, uničujemo samo še plevel, da bomo v jeseni želi pšenico brez vsakega, kar ne spada med njo.

Do danes sem preživel vse, kar si Ti ne moreš predočiti, razen smrti, ki se me že dolgo časa izogiblje. Bil sem dvakrat ranjen, prebolel sem že tudi tifus, katerega sem dobil radi zastrupljene vode v Podpreski pri Kočevju. Vodili smo namreč ogorčene borbe še z Italijani, kateri so mi tudi zastrupili vodo.

Mama, tudi Ti imaš borbo, voditi jo moraš tako kot jaz, sem sin Tvoj, pa Ti kljub temu dajem jaz Tebi poguma in navodil, potom katerega bova prišla do zaželjenega snidenja.

Nahajam se zopet na Primorskem, imam se dobro, zdrav sem tudi, mir imam, da si malo pomirin živce. Ne misli pa, ker sem pisal, da sem bil ranjen, da sem mogoče brez roke ali noge. V kratkem me boš videla, da sem ravno tak kot nekdaj, mogoče sem nekoliko zrastel, da sem pa pametnejši pa ni dvomljivo, kajti trdo življenje je šola modrosti.

Skupaj sva bila z Vrhovskim Mirotom v borbi na Grčarice, kjer je dal življenje, zadet je bil od lastnih bratov. Če ti ni znano je bila tukaj notri Plava garda, med katerimi je bil tudi iz Polhovega Gradca Hribzki Franci in več poznanih Ljubljancev. Po zavzetju te postojanke me je razočaralo, ko zagledam Francita, šel sem k njemu, ko me je zagledal je kar okamenel. Zavzel sem do njega človeški odnos, ugodil sem mu kar me je prosil, bil je namreč lačen in žejen. Pred odhodom me je prosil, da naj, ako bom kaj videl njegovem domače, povem kako sva prišla skupaj. Res je lep način tako priti skupaj, kot še majhni smo hodili skupaj v šolo in skupaj se igrali, tukaj sva si pa stala v nasprotju: ti mene ali jaz tebe. Po mojem odhodu je bil streljan od naše strani. Tako se bo zgodilo z vsakim Judežem, ki za s krvjo prepojen denar prodaja in izdaja naš narod.

Očeta ni več, kje sta pa Polde in Pepe? Kaj pa Sandi in Ti? Ali sta zdrava? Sandi bo že kmalu dober vojak! Bojim se, da nista preveč lačna! Še malo potrpite, pomnita, da prve ure, ko bo dana možnost, pridem domov in s tem trenutkom bo konec Tvojih in Sanditovih dolgotrajnih muk.

Pozdravi Kodeljevtove, Pregeljnove, Gorjančeve in Cimermamove.

Še enkrat, bodi pogumna in vztrajna, saj štejejo se nam samo še dnevi, da se zopet vidiva ne kakor tlačeni ampak kot zmagovalci!!!!

Lepo pozdravim vse poznane (seveda poštene), posebno pa Tebe in Sandita:

Zmago Janko

Pismo materi Jožefi Leben, napisano na padalski svili, je Janko Leben-Zmago napisal tik pred vojaškimi operacijami za osvoboditev Trsta na območju Kozina-Ródik, 19. aprila 1945. Faksimile pisma objavljamo na prejšnji strani.

Iz zgodovine partije
in delavskega gibanja
na Gorenjskem
1926–1941

IVKA KRIŽNAR

CK	– Centralni komite
CTO	– Centralni tarifni odbor
DKFiD	– Društvo kmečkih fantov in deklet
IZDG	– Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
JNS	– Jugoslovanska nacionalna stranka
JRZ	– Jugoslovanska nacionalna zajednica
JSZ	– Jugoslovanska strokovna zveza
KI	– Komunistična internacionala
KID	– Kranjska industrijska družba
KP	– Komunistična partija
KPJ	– Komunistična partija Jugoslavije
KPS	– Komunistična partija Slovenije
KS	– Krščanski socialisti
KS	– Komunistična stranka (naziv rabljen v dvajsetih letih v Sloveniji)
KSJ	– Komunistična stranka Jugoslavije (naziv rabljen v dvajsetih letih v Sloveniji)
MAO	– Medstrokovni akcijski odbor
MK	– Mestni komite
NSZ	– Narodna strokovna zveza
OK	– Okrožni komite
PK	– Pokrajinski komite
RSNZ	– Republiški sekretariat za notranje zadeve (Slovenije)
RSO	– Revolucionarna sindikalna opozicija
SDL	– Slovensko delovno ljudstvo
SDSZJ	– Splošna delavska strokovna zveza Jugoslavije
SK	– Strokovna komisija (vodstvo ursovih sindikatov v Sloveniji)
SGRJ	– Savez gradjevinarskih radnika Jugoslavije – Zveza gradbinskih delavcev Jugoslavije
SKOJ	– Savez komunistične omladine Jugoslavije – Zveza komunistične mladine Jugoslavije
SMRJ	– Savez metalskih radnika Jugoslavije – Zveza kovinarskih delavcev Jugoslavije
SNR	– Slovenski narodni revolucionarji
SZ	– Sovjetska zveza
URSSJ	– Udruženi radnički sindikalni savez Jugoslavije – Združena delavska sindikalna zveza Jugoslavije
VKP/b	– Vsezvezna komunistična partija/boljševikov
VMO	– Vrhovni medstrokovni odbor
ZDLS	– Zveza delovnega ljudstva Slovenije
ZDŽD	– Zveza delavskih žena in deklet
ZKJ	– Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS	– Zveza komunistov Slovenije
ZZD	– Zveza združenih delavcev

Gorenjsko
okrožje
od
maja
1926
do
goričanske
konference,
septembra
1934

Po objavi Obznane decembra 1920 in tako imenovane male Obznane julija 1924 – v razmerah stroge ilegale in policijskega terorja – se je delovanje partije tudi na Gorenjskem zelo skrčilo, tako po aktivnosti kot po številu članov in organizacij.

Po sklepu III. kongresa KPJ na Dunaju, maja 1926, je bil ustanovljen okrožni komite KPJ za Gorenjsko s sedežem na Jesenicah. Leta 1926 so, kot je znano, partijske organizacije delovale na Jesenicah, Javorniku, v Bohinju, Tržiču, Kropi, Kranjski Gori.

Na Jesenicah Sava pri Ambrožiču je bila še isto leto okrožna partijska konferenca. Udeležili so se je samo tovariši z Jesenic in Javornika. Po spominih Janeza Mlakarja so bili na njej navzoči Vinko Ambrožič, Janez Mulej, Jože Knific, Vinko Malenšek, Lojze Ulčar, Jože Draksler, Lojze Kavčič in Janez Mlakar. Konference se je udeležil tudi sekretar CK KPJ Sima Marković. Na njej so obravnavali predvsem razmere v Savezu metalnih radnika Jugoslavije (v nadaljevanju: SMRJ) in položaju partijske organizacije v okrožju.¹

Dne 10. novembra 1926 je policija našla neko partijsko poročilo. Na njegovi podlagi je ugotovila, da je bila ustanovljena okrožna organizacija komunistične stranke (v nadaljevanju: KS) za Gorenjsko in izvedena nepopolna okrožna konferenca.² Ni dvoma, da je bila mišljena omenjena konferenca.

Oktobra 1926 je Jože Ažman sklical pri Kramarju na Laškem Rovtu, sedaj vas Polje v Bohinju, ilegalni sestanek. Sestanek je trajal vso noč. Navzočih je bilo 9 komunistov, poimensko pa je ugotovljena le navzočnost Jožeta Ažmana, Jožeta Repinca in Matevža Polajnarja. Ažman je zahteval, da v Bohinju ustanovijo tri celice. Na sestanku so obravnavali problem discipline, odgovornost za izvrševanje nalog in organizacijo SKOJ.³

Lojz Tišov za leto 1926 navaja: »Partija je bila v strogi ilegali, bila je zelo oslABLJENA zaradi provokacij v Bohinju, obstajale so 4 celice, vsega skupaj 11 članov. V Nomenju je bil sekretar Jože Ažman, člana Zupan Janez in Rožič Lovro, v Poljah pa Anton Preželj – sekretar, člana pa Iskra Janez, Rozman Peter, druga

celica (v Poljah, op. I. K.) pa Malej Janez, Repinc Jože, Iskra Jernej.⁴

Sestave četrte celice ne navaja.

Konec 1926 so partijske organizacije na Gorenjskem aktivno posegle v priprave na volitve v oblastne skupščine. France Klopčič se spominja, da je bil konec decembra 1926 na volilnem shodu v Ribčevem Lazu ali Stari Fužini. V Bohinju so bili tedaj aktivni komunisti: Jože Ažman, Janez Zupan, Janez Iskra, Jože Repinc, Franc Vojvoda in Matevž Polajnar. V Bohinju sta v tistem času večkrat hodila tudi jeseniška komunista Valentin Vister in Tone Vergelj, člana okrožnega komiteja KS za Gorenjsko.

V letu 1926 je bila v vasi Polje v Bohinju obnovljena skojevška organizacija. Sekretar je bil Lojz Tišov, člana pa Jakob in Franc Zalokar.

Januarja 1927 je bila v gostilni Vitez v Ljubljani okrožna konferenca KS za Gorenjsko. Zanesljivo so se je udeležili tile delegati: Tone in Albert Vergelj ter Janez Mlakar z Jesenic, iz Bohinja Jože Ažman in Jože Repinc, iz Sebenj Peter Uzar, iz Tržiča pa Franc Cvirn. Mlakar navaja, da so bili navzoči tudi delegati kamniškega okraja. Konferenco je vodil član biroja CK KPJ in član PK KS za Slovenijo Dragutin Gustinčič. Obravnavali so naloge KS pri volitvah v oblastne skupščine.⁵

V srezu Kranj je na volitvah v oblastno skupščino, 23. januarja 1927, nastopila tudi Združena lista delavcev in kmetov. Njen kandidat je bil Ivan Kosmač, delavec iz Tržiča, njegov namestnik pa Janez Mlakar, delavec iz Šenčurja, ki je delal v jeseniški železarni.

V skupni volilni akciji so sodelovali: dekalisti (tako so se legalno imenovali komunisti po legalnem partijskem glasilu Delavsko-kmečki list), delavsko-kmečka skupina Zedinjenje (dekalisti-desidenti) in socialistična stranka. Združena lista delavcev in kmetov je imela zborovanje v Kranju, Šenčurju in Tržiču. Lista je dobila največ glasov v občini Šenčur (35) in v Tržiču.

V Tržiču je bil za 1. maj 1927 organiziran uspešen prvomajski sprevod. Po podatkih Antona Prežljaja, člana KS v Bohinju, je bila 23. ali 24. junija 1927, ko je

bil v Bohinju zlet Svobod z Jesenic in Javornika, pri Maleju v vasi Polje partijska konferenca za Gorenjsko. Na njej sta bila navzoča tudi delegata CK KPJ in delegat PK KS za Slovenijo.

Zleta so se poleg članov jeseniške in javorniške Svobode udeležili tudi člani Svobode iz Ljubljane, Tržiča, Kroke in Bleda. Policija je na postaji v Bohinjski Bistrici ustavila vlak, aretirala okrog 30 ljudi in jih zaprla v čakalnico. Aretirali so tudi organizatorje zleta z Jesenic in Javornika in domače organizatorje ter jih odgnali na žandarmerijsko postajo v Bistrici. Aretirane je zasliševal in pretepал kapetan Kovič. Skojevc, ki so priskrbeli 50 lojtnikov za prevoz udeležencev k Zlatorogu, so demonstrirali pred žandarmerijo. Zahtevali so, da vse aretirane spustijo. Skojeve je vodil Jože Repinc. Naslednje jutro so aretirane izpustili. V spremstvu žandarjev so poslali na Jesenice le Toneta Verglja, njegovo sestro Anko in Ceneta Ambrožiča, pevovodjo javorniške Svobode. Vergelj je bil hudo poškodovan po glavi.⁶

Zanimiv je tudi Prežljav podatek, da sta bili takrat v vasi Polje dve partijski organizaciji, ki nista vedeli ena za drugo. Pri volitvah v parlament, 11. septembra 1927, so delavske stranke v srezu Kranj nastopile v Delavsko-kmečko republikanskem bloku (dekalisti in delavsko kmečka skupina Zedinjenje). V občini Šenčur je ta lista dobila 42 glasov.⁷

V občini Bohinjska Bistrica je lista Delavsko-kmečkega republikanskega bloka na teh volitvah dobila 160 glasov, v občini Srednja vas pa 35. Med volitvami je bil v Bohinju hud teror. Raztrošenih je bilo veliko letakov, ki so razkrinkavali izkoriščevalski režim. Letake je preskrbel Jože Ažman. V vasi Polje, na Ribčevem Lazu in v Srednji vasi so bile preiskave.⁸

Janez Mlakar navaja, da je na Jesenicah v letih 1927–1930 obstajal komite KS, v katerem so bili Janez Mulej, Jože Knific, Lojze Ulčar, Tone Vergelj (do aretacije 1929. leta, op. I. K.), Matevž Ferčej in Janez Mlakar. Kdo je bil sekretar, ne navaja.⁹

Na praznik rešnjega telesa junija 1928 sta se Jože Repinc in Janez Malej v neki restavraciji na Resljevi cesti v Ljubljani

udeležila pokrajinske konference Rdeče pomoči.¹⁰

Na pobudo PK KS za Slovenijo je bil v gostilni Gašperlin na Jesenicah 23. junija 1928 javni shod. Govoril je član PK KS za Slovenijo Dušan Kermavner. Za udeležbo na shodu so poskrbeli svobodaši. Kermavner je govoril o atentatu na poslance Hrvatske seljačke stranke v jugoslovanskem parlamentu, 20. junija 1928.^{10a} V tem času se je na Gorenjskem pojavil tudi partijski letak, ki je tolmačil dogodke v parlamentu. Avgusta 1928 je bil v Lescah festival Svobod z Gorenjske. Oblast je festival sicer prepovedala, toda zaradi množične udeležbe in revolucionarnega razpoloženja se ni upala posredovati. Tako so načrtovani program skoraj v celoti izvedli.

V poletnih mesecih 1928 so komunisti vzpostavili ilegalni kanal med Tržičem in Koroško z več prehodi in javkami. Kanal je deloval tri leta. Vodili so ga Peter Uzar iz Sebenj, Andrej Stegnar in Tone Debevc iz Tržiča ter Ivan Stucin iz Loke.

Valentin Vister je bil decembra 1928 delegat okrožnega komiteja KS za Gorenjsko na pokrajinski konferenci KS pri Nakrstu v Jaršah pri Ljubljani.¹¹

Leta 1928 je bil umorjen bohinjski komunist Jernej Iskra.¹² Našli so ga utopljenega v Savi.

Že tako hude razmere ilegalnega delovanja KP je še bolj zaostрила šestojanuarska diktatura. Januarja 1929 so na Jesenicah aretirali 15 večinoma levo usmerjenih mladincev. Neki mladinec je izgubil opis simboličnih telovadnih vaj na besedilo

internacionalne. Na tem listu so bili napisani tudi člani vaditeljskega zbora in udeleženci tečaja delavske telovadne enote. Aretirani so bili Jernej Bergant, Stanko Demšar, Franc Franc, Jože Gregorčič, Franc Hlade, Franc Krašovec, Ivan Mavec, Alfonz Oblak, Franc Papler, Franc Pavlič, Andrej Pleš, Andrej Prešeren, Polde Stražišar, Pavel Štravs in Jaka Vodnov. Izpustili so jih marca 1929. Ko so začeli zbirati denarne prispevke za aretirance, so zaprli še tri druge.

Potem je policija posegla med takrat vodilne jeseniške komuniste. Aretirali so Valentina Vistra in Toneta Verglja. Kmalu so ju izpustili in nato znova aretirali. Verglja so konfinirali v Brežicah, Vistra pa pred sodiščem za zaščito države obsojili na poldrugo leto stroge ječe. Aretirali so tudi Janeza Muleja z ženo.

Zanimivo je, da je župan Bohinjske Bistrice, ko je bil razpuščen občinski odbor, imenoval za enega od treh svetovalcev Jožeta Ažmana. Ažman je bil vse od 1921 vodja »komunistične frakcije« v občinskem odboru v Bohinjski Bistrici.¹³

Leta 1930 so aretirali Andreja Prešerna iz Grabna pri Gorjah, delavca v jeseniški železarni. Strahovito so ga pretepli. Dvema drugima tovarišema pa je policija omejila gibanje.

S sodelovanjem jugoslovanske in avstrijske policije je bil aretiran Albert Hlebec, prej član in nekaj časa sekretar PK KS za Slovenijo. Od 1928 je živel kot emigrant v Avstriji. Pri njem so našli nekaj imen. Tako sta bila na Jesenicah aretirana Jože Vilman in frizer Gorenjc.

¹ Janez Mlakar, Spomini, 1959, Arhiv IZDG.

² Arhiv CK ZKS.

³ Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG.

⁴ Lojz Tišov, Spomini na revolucionarja tov. Ažman Joža in Zupan Janeza, 1978.

⁵ Janez Mlakar, Spomini, 1959, IZDG. Tudi: Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG in Janez Mlakar, Izjava za tov. Ažman Jožeta iz Nomenja, Bohinj, 1956.

⁶ Lojz Tišov, Spomini na revolucionarja tov. Ažman Joža in Zupan Janeza, 1978.

⁷ Podatki: Franc Štefe, 1982.

⁸ Lojz Tišov, Pravila partije so bila.

⁹ Janez Mlakar, Spomini, 1959, Arhiv IZDG.

¹⁰ Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG.

^{10a} Srez Radovljica 1928. Arhiv SR Slovenije.

¹¹ France Klopčič, Desetletja preizkušenj, str. 342, Državna založba Slovenije, 1980.

¹² Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG.

¹³ Prav tam.

Janez Mlakar navaja za leto 1930, da je bilo na Jesenicah (mišljen je tudi Javornik, op. I. K.) 10 do 20 članov KS. Drugi navajajo 9 članov. Če primerjamo, da je bilo leta 1920 okrog 900 članov KS, ugotovimo, da se je njihovo število zmanjšalo na odstotek do dva.

Leta 1930 so v Bohinju sprejeli sklep, da se tudi v Srednji vasi organizira celica. Nalogo je prevzel Jože Repinc. Ustanovili so sedemčlansko celico. Do tedaj so bili komunisti iz občine Srednja vas povezani v Bohinjski Bistrici. Nova celica je kmalu pridobila kakih 20 simpatizerjev med mladimi. To leto, so v Stari Fužini organizirali tudi petčlansko celico SKOJ. Njen sekretar je bil Gašperin.¹⁴

Leta 1931 so na sestanku celice na Jesenicah zadolžili Lojza Tišova in Franca Guzelja za vzdrževanje zveze z Bohinjem. Javila naj bi se pri Jožetu Ažmanu.¹⁵

Aprila 1931 sta bila v Sebenjah aretirana Peter in Janez Uzar, avgusta pa v Tržiču in okolici Andrej Stegnar, Ivan Stucin, Kati Uzar, Ana Pavlin, Jože Gradišar, Anton Debeve, Ignac Mlinar, Ivan Keršič, Anton Janežič, mati in hčere Gabrovšek in Johann Kazianka s Koroške. Večino aretiranih so zaprli v Glavnjači. Andrej Stegnar je bil zaradi pomanjkanja dokazov kmalu izpuščen. Spet je vzpostavil delovanje kanala, toda kmalu je bil ponovno aretiran.¹⁶

Leta 1931 se je smel na Jesenice vrniti Tone Vergelj. Vzpostavil je zvezo z Borisom Kidričem in začel obnavljati in pomlajevati partijo. Janez Mlakar v spominih navaja, da je 1931. leta obstajal na Jesenicah štiričlanski komite KS. V njem so bili Tone Vergelj, Tone Čufar, Stane Bokal in Janez Mlakar. Čufar in Bokal sta bila odgovorna za študij. Mlakar ne pove, kdo je bil sekretar komiteja, piše pa, da so v tem letu sprejeli v KS 15 članov. Med na novo sprejetimi navaja poimensko Toneta Čufarja, Albina Pibernika, Staneta Bokala, Franca Guzelja, Jožeta Gregorčiča, Albina Sušnika, Lojza Tišova in Franca Kraševca. Zanimiva je izjava Jožeta Jana,¹⁷ da je bil Tone Čufar marca 1934 sekretar OK KS Jesenice, medtem ko Vladimir Svetina, ki je od pomladi 1934 pogosto prihajal na Jesenice, saj je delal v sektorju za Gorenjsko pri PK KP

za Slovenijo, to odločno zavrača in trdi, da je Toneta Čufarja sprejel ali obnovil njegovo članstvo v partiji on poleti 1934.¹⁸

Jeseni 1931 je Kranjska industrijska družba na Jesenicah (v nadaljevanju: KID) odpovedala kolektivno pogodbo. V imenu SMRJ se je s podjetjem (z Obersnelom) pogajal za novo kolektivno pogodbo tedanji glavni delavski zaupnik Jeran. Podjetje je pripravilo predlog nove kolektivne pogodbe in kot pogoj za podpis zahtevalo, da delavci na parlamentarnih volitvah 8. novembra 1931 volijo kandidata Ivana Mohoriča. Jeranova struja je delavce nagnala na volitve. Na Jesenicah se volitev ni udeležilo samo 500 volivcev. Delavstvo je volilo skoraj stoodstotno. Nekaj dni po volitvah je podjetje preklicalo obljubo. Delavci so bili razočarani nad Jeranom.¹⁹

Leta 1931 je s soglasjem PK KP za Slovenijo odšel na CK KPJ na Dunaj Jože Repinc, da bi dobil gmotna sredstva in navodila za organiziranje partijske tiskarne za vso Slovenijo, ki naj bi delala v Bohinju. CK KPJ je pobudo zavrnil. Pridobil pa je Repinca za organizacijo partijskega kurirskega centra na Jesenicah. Pri delu centra so poleg Repinca sodelovali še Lojz Tišov, Franc Krašovec in Janez Perenič z Jesenic. Repinc je za delo centra potem pridobil še Janeza in Franca Robiča iz Gozda. Pri CK KPJ je literaturo za ta center odpremljal Lovro Kuhar. V Celovcu so ustanovili pomožno postajo, na katero je hodil Lovro Kuhar na sestanke z Jožetom Repincem. Devetkrat so pošto srečno prenesli, desetič, aprila 1933, pa so bili odkriti.²⁰

Natančno izjavo o odkritju centra je 2. maja 1959 dal Janez Robič. »Franc Krašovec je poslal k meni po paket mladince Marklja. Policija je aretirala Kraševca. Ta ni zdržal. Aretirana sta bila še Franc Vojvoda in Janez Repinc. Na Jesenicah je bil v tej zvezi aretiran tudi učitelj Janez Perenič. Na Jesenice je prišel že kot član KP in je deloval v krščanskih vrstah. Nekateri so ga imeli celo za klerikalca in so bili ob tej aretaciji zelo začudeni. Jaz sem dobil največ – 4 leta ječe. Jože Repinc pa je tedaj emigriral v Sovjetsko zvezo.«²⁹

Leta 1932 je jeseniški komite KS

vzdrževal stike tudi s celicama na Hrušici in v Kranjski Gori.

Spomladi 1932 je nekje v Karavankah preminil bohinjski komunist Janez Malej. Proti njemu sta bili vloženi dve ovadbi, zato se je zadrževal pri bratu v Hrašah pri Lescah. Z neznanecem, ki se je bratu zdel sumljiv, je hotel oditi čez mejo. Brat je bil prepričan, da ga je neznanec ubil nekje v Karavankah, saj ga pozneje nihče več ni videl ali slišal o njem.²²

Jože Repinc se je pred odhodom v emigracijo leta 1933 skrival. Nekaj časa se je zadrževal pri članu KP Petru Arhu v Srednji vasi. Arha so aretirali 19. aprila 1933. Žandar Robič ga je tepel s puškinim kopitom po glavi. Po enem tednu so ga izpustili. Arhu se je zmešalo. Hodil je po okoliških vaseh in javno propagiral komunizem. Poleti 1933 so ga odpeljali v umobolnico. Tam je ubil paznika in na mestu so ga potolkli.²³

Delovanja partije v tem času niso oteževali le pogoste aretacije in splošno nasilje, marveč tudi nejasne in celo nasprotujoče si direktive nadrejenih partijskih vodstev. Do okrožnih in mestnih komitejev, zlasti pa do celic, so prihajale pozno, včasih le dan pred akcijo ali volitvami. Tako je bil npr. novembra 1931 na plenumu CK KPJ sprejet sklep o ustvarjanju nelegalnih sindikatov (nepravilno navodilo, op. I. K.). V letih 1931 in 1932 so potem prihajale direktive o bojkotu Udruženega radniškega saveza Jugoslavije (v nadaljevanju: URSSJ) in ustanavljanju nelegalnih sindikatov. Konec 1932 je CK KPJ prekladal ta navodila in dal navodilo o vstopu v URSSJ, s tem da komunisti v okviru URSSJ ustanavljajo skupine Revo-

lucionarne sindikalne opozicije (v nadaljevanju: RSO). Pravilno je bilo navodilo za vstop v URSSJ, nepravilno pa da ustanavljajo posebne skupine. Te skupine so namreč bile v podjetjih običajno le kopija partijskih organizacij.

V začetku decembra 1932 je bil peti kongres Delavskih zbornic Jugoslavije. PK KS za Slovenijo se je pri sestavljanju kandidatnih list pravilno odločil za linijo akcijske enotnosti. CK KPJ je to stališče slovenskega PK obsodil kot nepravilno, kominterna pa je stališče PK Slovenije odobrila. CK KPJ je zahteval, da mora RSO sestaviti opozicijsko kandidatno listo.

Oktober 1933 so bile občinske volitve. Direktive o udeležbi na njih oziroma njihovi abstinenci so bile nasprotujoče si. Tega meseca so bile v Sloveniji tudi volitve v Delavsko zbornico. Partija se je zelo angažirala na volitvah, čeprav ni mogla računati na uspeh. PK KP za Slovenijo je bil za enoten nastop s socialnimi demokrati, CK KPJ pa je to stališče kritiziral. Pozneje je Komunistična internacionala (v nadaljevanju: KI) linijo PK KP za Slovenijo odobrila, prav tako jo je odobrila tudi IV. konferenca KPJ, decembra 1934.

V prvi polovici 1934 se je začel spor med PK KP za Slovenijo in vodstvom RSO. PK je zahteval, da mora RSO imeti svojo bazo v podjetju, vodstvo RSO pa, da jo mora imeti v sindikatu.

Podobno kot z RSO je bilo tudi s Slovenskimi narodnimi revolucionarji (v nadaljevanju: SNR). Vsi ti zapleti so odsevali v partijskih organizacijah na Gorenj-

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Janez Mlakar, izjava za tov. Ažman Joža iz Nomenja, Bohinj, 1956.

¹⁶ Andrej Stegnar, ustna izjava, 1978.

¹⁷ Jože Jan, *Moje politično delo v Kranju 1934–1938*, 10. maj 1977.

¹⁸ Vladimir Svetina, Izjava, 9. januar 1979. Tudi: Vladimir Svetina, izjava v brošuri *Ilegalni bunkerji med NOB na Prulah v Ljubljani*, str. 30, julij 1986.

¹⁹ Razširjena seja MK KP Jesenice, 13. september 1934, referat o strokovnem delu stranke. Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934.

²⁰ Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG.

²¹ Izjava Janeza Robiča, 2. maja 1959.

²² Jože Repinc, Bohinj, april 1962, Arhiv IZDG.

²³ Prav tam.

skem, posebno na Jesenicah, Javorniku in v Lescah.

Po vdoru v partijo na Jesenicah, marca in aprila 1932, je delovanje partije skoraj zamrlo. Omejilo se je na razširjanje letakov, kakšen kres ob 1. maju, delovanje v Svobodi, po njenem razpustu pa v Enakosti, šibki opoziciji v SMRJ, ki so ga imeli v rokah socialdemokrati. Jeseniški komunisti so bojkotirali občinske volitve in volitve v Delavsko zbornico oktobra 1933. Njihova organizacija je dobila od PK KP za Slovenijo pravilne direktive in tudi letake, vendar je tedanji sekretar Tone Vergelj–Marjan direktive zamolčal, letake pa uničil.²⁴

Leta 1933 je bilo na Dobravi pri Kropi ustanovljeno Društvo kmečkih fantov in deklet. Pobudnica za ustanovitev je bila partijska organizacija, ki je prevzela tudi vse priprave za to.

V Bohinju je to leto Jože Ažman sklical sestanek, na katerem so se dogovorili o ustanovitvi Društva kmečkih fantov in deklet. Z Jesenic sta na sestanek prišla Tone Čufar in Lojz Tišov. Udeležil se ga je tudi Tomaž Godec. Sestanek je bil na Bistriški Gmajni. Govorili so Ažman, Čufar in Godec. Godec se je obvezal, da bo čez mesec dni sklical sestanek, na katerem naj bi se dogovorili o ustanovitvi Društva kmečkih fantov in deklet (v nadaljevanju: DKFiD) v Stari Fužini. Ustanovitev DKFiD v Bohinju pa se je zavlekla. Poleti 1934 je Ažman ponovno sklical sestanek na Babni Gori. Tišov navaja, da so bili poleg Ažmana navzoči še Janez Zupan iz Nomenja, Franc Cesar iz Jereke in Anton Preželj iz Polja. Sklenili so, da bodo začeli delovati med mladino. Po več kot enem letu dela je bil 1. septembra 1935 ustanovni sestanek DKFiD v vasi Česnjica.²⁵

Marca 1934 je KID na Jesenicah odpovedala staro kolektivno pogodbo. Podjetje si je prizadevalo, da bi borbenost delavcev otopela. Česlesnik, ki je zamenjal Jerana, ni bil boljši od njega in je to težnjo podpiral. Delavci so spontano ustavili delo v obratu in šli protestirat pred pisarno. Sedemnajst jih je odšlo k Obersnelu, ta pa jih je ozmerjal. Nedelavna partija ni mogla aktivirati množice, da bi nastopila proti podjetju in zaščitila revolucionarne delavce.

Kasneje je delavski zaupnik Nace Kralj na javnem shodu razgalil Česlesnikovo izdajalsko politiko. Ko je bil junija 1934 občni zbor SMRJ, je opozicija nastopila s svojo listo. Čeprav je bila akcija premalo pripravljena, je dobila 13 glasov, Česlesnikova skupina pa okrog 80. Udeležba na občnem zboru je bila slaba. Udeležilo se ga je le okrog 100 članov od skupno več kot 500 članov. Vendar se je na Jesenicah poslej vedelo, da opozicija obstaja.²⁶

Revolucionarni položaj na Jesenicah je zahteval reorganizacijo KP. Kakšen je bil položaj v jeseniški partijski organizaciji v prvi polovici 1934, vidimo iz dokumentov. Štiri poročila navajajo, da je PK KP za Slovenijo sklical na Jesenicah komuniste, vendar se niso odzvali.²⁷

Zanimivo je tudi poročilo tedanjega sekretarja PK KP za Slovenijo Miha Marinka, z dne 2. februarja 1934, CK KPJ, v katerem med drugim pravi: »Slabi smo v utrjevanju vezi s Kranjem in Škofjo Loko. Z Jesenicami je sedaj naša zveza dobra, le da so tamkajšnji sodrugi oportunisti. Teren za naše delo pa je zelo plodovit.

Za volitve delavskih zaupnikov smo dali dvakrat direktive, toda na Jesenicah niso znali stvari izvesti. K nam so prišli s parolo »švercanja« kot ob volitvah v Delavsko zbornico. Teren za enotno fronto pa je zelo ugoden. Na Dobravi (Blejski, obrat KID, op. I. K.) so delavci sami postavili kot kandidata za glavnega zaupnika bivšega člana stranke in poštenega borca, ki ima ugled. Pred dvema mesecema so delavci s štrajkom preprečili, da ni bil vržen na cesto. Direktor je bil proti temu, da bi bil on zaupnik, češ da bo delavcem glave mešal. Inšpekcija dela je to zavrnila. Na Jesenice pa je prišel Kopač (Josip, iz Delavske zbornice, op. I. K.) in predlagal delavcem, da postavijo drugega. Delavci so to odbili. Tedaj je direktor poprosil izprtje²⁸ delavcev.

Kranjska industrijska družba se je pripravljala na štrajk. Podjetje je sprejelo 34 delavcev (njemu vdanih) nazaj. Reformisti so nastopili proti štrajku in ovirali izvolitev akcijskega in stavkovnega odbora.²⁹

Reorganizacijo partije na Jesenicah je začel izvajati spomladi 1934 Vladimir Svetina–Smučar. Od začetka tega leta je deloval v sektorju za Gorenjsko pri PK

KP za Slovenijo. Sektor je vodil Edvard Kardelj. V njem sta poleg Svetine delovala tudi Zdenka Arnič (kasneje poročena Kidrič) in Lojze Jernejc z Ježice. Na sestanke sektorja je od časa do časa prihajal tudi Janez Perenič, defektolog z Jesenic. Svetina je bil takrat učitelj na Brdu pri Lukovici in je politično deloval v tej okolici. O počitnicah in nedeljah pa je hodil domov v Žirovnico. Jesenice in napredne ljudi na Jesenicah je poznal že od prej, saj je pogosto zahajal v delavski dom Pri Jeleni. Njegova teta (po materi) je bila nekaj časa upravnica doma, njen mož Filip Rotar pa šef ekspoziature delavskega zavarovanja. Kasneje so se Rotarjevi preselili v Kranj. Svetina se spominja, da je najprej vzpostavil stik z Albinom Pibernikom, prek njega pa še s Stanetom Bokalom, Janezom Mlakarjem, Tonetom Čufarjem, Jankom Nočem, Tonetom Vergljem, Albinom Jensterlom in verjetno še s kom. Posebno mu je pomagal Janez Mlakar.³⁰

Na Jesenicah so že pred 1. avgustom 1934 najprej prek nekaterih starih komunistov organizirali dve celici s 7 člani.³¹

Za 1. avgust 1934, mednarodni mirovni dan, so raztrosili letake in razširili Rdeči prapor na Jesenica, Hrušici, Javorniku, Koroški Beli, Dobravi (pri Bledu), v Vintgarju, Žirovnici in po glavnih cestah okrog Radovljice. Sklenili so, da bo ob 22. uri pred Železarno na Jesenicah leteči miting, toda PK KP ni poslal govornika. Tudi »trboveljska akcija« ob stavki rudar-

jev v Trbovljah avgusta 1934 se ni posrečila.³²

Vladimir Svetina navaja, da je v nedeljo dopoldne, 19. avgusta 1934, ustanovil začasni MK KP Jesenice. Za sekretarja je bil izvoljen Albin Pibernik, za člana pa Stane Bokal, Vinko Noč in morda še kdo. Popoldne tega dne je bil Svetina aretiran na domu v Žirovnici. Vdor ni izviral z Jesenic. Policija je namreč prišla kurirja Draga Košmrlja, ki je prinesel v Žirovnico partijsko literaturo. Svetina je bil obsojen na leto dni zapor.

Od poletja (Svetina misli, da od julija, op. I. K.) je deloval na Jesenicah tudi inštruktor PK KP za Slovenijo inž. Stane Oswald- Peter.³³

O delovanju Oswalda kot inštruktorja pričata gradivo razširjene seje MK KP Jesenice, z dne 13. septembra 1934, in Titovo poročilo o pokrajinski konferenci KP v Goričanah.³⁴ V knjigi uredništvo sicer navaja, da je bil ta inštruktor – po lastni izjavi – inž. Stane Krašovec, vendar je Svetina na izrecno vprašanje, postavljeno 14. oktobra 1985, to odločno zanikal. Dne 19. februarja 1987 sem se pogovarjala s Stanetom Krašovcem. Zatrdil mi je, da nikoli ni dal izjave, da je bil takrat na Jesenicah inštruktor PK KP za Slovenijo, še več, da med obema vojnama nikoli ni delal na Gorenjskem in tudi ni imel ilegalnega imena Peter.

Da je bil inštruktor Stane Oswald, navaja tudi Jože Jan v pisni izjavi, z dne 10. maja 1977. Jože Jan pravi, da ga je v

³⁰ Razširjena seja MK KP Jesenice, 13. september 1934, referat o organizacijskem položaju, Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934.

³¹ Lojz Tišov, Spomini na revolucionarja tov. Ažman Joža in Zupan Janeza, 1978.

³² Gradivo razširjene seje MK KPS Jesenice, 13. september 1934, Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934.

³³ Arhiv CK ZKS, fond KI, leto 1934.

³⁴ Da preprečijo stavko, za katero so zvedeli, da se pripravlja, se je vodstvo podjetja včasih odločilo, da zaprejo vrata pred prihodom delavcev na delo in objavijo, da so vsi odpuščeni. Nazaj na delo so potem sprejeli samo »zanesljive«. To se je imenovalo izprtje delavcev.

³⁵ Arhiv CK ZKS, fond KI, leto 1934.

³⁶ Vladimir Svetina, ustna izjava, 9. januarja 1979, govor ob odkritju plošče v spomin ustanovitve prve partijske organizacije v Šenčurju, 12. decembra 1981, izjava, 30. junija 1983, izjava 9. septembra 1985, ustna izjava, 14. oktobra 1985.

³⁷ Razširjena seja MK KP Jesenice, 13. septembra 1934, Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Glej opombo št. 30.

⁴⁰ Tito, Zbrana dela, knjiga 2, str. 40–42.

ilegalno partijsko delo na Jesenicah marca 1934 vključil Tone Čufar, ki je bil tedaj sekretar OK KP Jesenice. (To sicer ne drži, kaže pa na to, da je bil Čufar tedaj med aktivnejšimi delavci na Jesenicah, op. I. K.) Jan navaja, da je dobil nalogo organizirati celici v blejskem in bohinjskem kotu, in nadaljuje: »V kratkem sem zbral stare komuniste in mlade ljudi v poedinah krajih: Gorje, Bohinjska Bela, Bohinjska Bistrica, Bled. Od 1929. leta, ko je bila vzpostavljena diktatura, partija v teh krajih ni delovala.« Poleti in jeseni 1934 so Jana poučevali o ilegalnem delu, sočasno pa je deloval med množicami. Predvsem je z njim delal inštruktor PK KP za Slovenijo Stane Oswald, doma iz Ljubljane. Konec leta 1934 je Čufar poslal Jana na partijsko delo v Kranj.³⁵

Vladimir Svetina je v začetku leta 1934 ali najkasneje maja 1934 prišel k učitelju Stanetu Žagarju na Dobravo pri Kropi. Tja ga je poslal Edvard Kardelj, ki je imel stike z Žagarjem še pred svojo aretacijo. (Kardelj je bil zaprt prvič od oktobra do decembra 1929, drugič pa od februarja 1930 do februarja 1932, op. I. K.) Svetina trdi, da tedaj na Dobravi še ni bilo partijske organizacije. Kmalu potem je Žagar povezal stare komuniste. Skupaj sta ustanovila celico v Kropi in Ljubnem (včasih v poročilih govori o celici Otoče, v njej so bili povezani člani iz Otoč in Ljubnega, op. I. K.).

Jože Resman in Ivan Križnar st. v pisnih izjavah navajata, da je bila celica na Dobravi ustanovljena že leta 1931. Oba sta bila člana te celice od njene ustanovitve. Isto je večkrat zatrjevala Pepca Žagar. Prva naloga celice je bila ustanoviti kmečko zadrugo na Dobravi. Naloge se je lotil član celice Jože Resman in zadruga je bila ustanovljena še isto leto (1931). Križnar tudi navaja, da so se v partijski organizaciji dogovorili, da ustanovijo DKFiD na Dobravi. Društvo je bilo ustanovljeno decembra 1933. Stari kroparski komunisti pa so trdili, da je Žagar obnovil partijsko organizacijo v Kropi leta 1933. Po mojem je Svetina vse te celice ponovno povezal s PK; udeležil se je njihovih sestankov, v spominu pa mu je ostalo, kot da je bil na ustanovnih sestankih. Nadalje pravi Svetina v pisni

izjavi, z dne 30. junija 1983, da je Žagarja povezal tudi z jeseniškimi komunisti. In dalje: »Z Žagarjem sem veliko hodil po Gorenjski in obnavljal zveze: v Gozdu Martuljku z Janezom Robičem, v Bohinju, Nomenju in Trziču ter Kranju.« V ustni izjavi, z dne 9. januarja 1979, je Svetina povedal, da je v Kranj in Trzič hodil s tedanjim organizacijskim sekretarjem PK KP za Slovenijo Vilibaldom Kontejem (Konte je bil aretiran maja 1934, op. I. K.). Svetina tudi navaja, da je v KP sprejel Franca Lebarja iz Žirovnice, kasneje pa je predlagal za člane še več novih članov iz Žirovnice. Na Svetinovo pobudo in z njegovo podporo je Janez Mlakar-Železnik novembra 1934 ustanovil vaško celico v Šenčurju. Janez Mlakar je bil namreč doma iz Šenčurja, zato je vsak konec tedna hodil tja. To navaja v svojih spominih tudi Janez Mlakar. Zanimivo pa je, da so o tej celici govorili tudi na razširjeni seji MK KP Jesenice, in to že 13. septembra 1934. Različnih datumov si pravzaprav ne znam razložiti. Ali je Mlakar pozabil, kdaj je ustanovil celico v Šentjurju, ali pa je toliko časa pripravljala njeno ustanovitev, da so v MK KP Jesenice menili, da že obstaja. (O delovanju Vladimirja Svetina na domžalskem-kamniškem območju bo govor v 5. razdelku, op. I. K.)

Znano je, da je gorenjsko okrožje na pokrajinski konferenci v Goričanah zastopal Albin Pibernik. Čeprav Tito navaja, da je bil rok za izvedbo okrožne in mestne konference (pred pokrajinsko konferenco) do 8. septembra 1934,³⁶ France Filipič pa celo, da bi moralo biti vse gradivo okrožnih konferenc na PK KP do 7. septembra,³⁷ sem prepričan, da je na Jesenicah to nalogo – izvedbe predhodne okrožne konference – opravila razširjena seja mestnega komiteja KP, ki je bila 13. septembra 1934. Navzočih je bilo 8 do 10 komunistov, glavno besedo pa je imel inštruktor PK KP Stane Oswald-Peter.

V arhivu CK ZKS, v fondu kominterne, za leto 1934 so navodila vsem OK oziroma MK KP za sestavljanje resolucij na konferencah (okrožnih, mestnih) in navodila za izpolnitev vprašalnih pol (izpolnile naj bi jih vse celice in OK oziroma MK KP), datirana s 4. junijem 1934. France Filipič

navaja, da so ta navodila dobili OK avgusta 1934.³⁵

Prav tam na strani 21 Filipič navaja: »Že konec julija 1934 je pokrajinsko vodstvo partije v Slovenijo razposlalo okrožnim komitejem KPJ pismo z natančnimi navodili kako organizirati okrožne partijske konference.«

V organizacijskem vestniku KPJ Celica, avgust 1934, so bile objavljene teze o posameznih referatih na okrožnih konferencah (te naj bi bile pred pokrajinsko konferenco).

Na razširjeni seji MK KP Jesenice, 13. septembra 1934, so bili trije referati:

1. Referat o organizacijskem položaju, poročal inštruktor Peter (Stane Oswald).

2. Referat o strokovnem delu stranke, poročal Julij. Kolikor sem mogla ugotoviti, je bil to Albin Pibernik.

3. Referat o delu med kmeti po liniji SNR, poročal Peter (Stane Oswald).

Sprejete so bile tri resolucije:

1. Politično organizacijska resolucija

2. Resolucija o strokovnem delu

3. Resolucija o delu med kmeti po liniji SNR.

Izpolnjenih vprašalnih pol (OK, MK in celic) v arhivu nisem našla, čeprav se v navedenih referatih in resolucijah sklicujejo na točke v izpolnjenih vprašalnikih.

Iz navedenega gradiva se da ugotoviti, da je delovalo (bolje, da so vedeli, da je delovalo) v (gorenjskem) okrožju 8 celic s 15 do 18 člani inčasni MK KP Jesenice. Včasnem MK KP Jesenice sta tedaj bila oba pročelnika (sekretarja) obeh obratnih celic, Železnik (Janez Mlakar) in Peter (Stane Oswald). Celice pa so bile:

– obratni celici na Jesenicah in Javorniku,

– celica v Žirovnici (v njej so bili delavci, kmetje, izobraženci; z njo (MK KP Jesenice, op. I. K.) niso bili povezani,

– celica na Bledu (v gradivu razširjene seje MK KP Jesenice pravi, da je divja in da so jo odkrili pred kratkim),

– celica pri Kranju (mišljena je celica v Šenčurju),

– celici v Otočah (ni razvidno, kateri celici sta mišljeni, saj so bile takrat v okolici Otoč tri celice: v Kropi, na Dobravi in na Otočah oziroma v Ljubnem).

– Osma celica iz gradiva ni razvidna.

Iz arhivskega gradiva je nadalje razvidno, da so si najresneje prizadevali organizacijsko konsolidirati partijo, ustanoviti MK KP Jesenice (izčasnega) in čim hitreje ideološko in politično usposobiti člane partije. Takoj po ustanovitvičasnega MK KP Jesenice sta Janez Mlakar in Stane Oswald pripravila referate in vsak v svoji obratni celici predavala o: svetovnem in notranjepolitičnem položaju, konspiraciji, ustroju stranke in njenih konkretnih nalogah, delu po liniji RSO. Pripravljena sta imela tudi referata na temi Delo med kmeti in SNR ter SKOJ, Rdeča pomoč in delo v legalnih organizacijah.

V referatu in resoluciji o strokovnem delu stranke na razširjeni seji MK KP Jesenice je opisano sindikalno delo in mezdno gibanje v KID od 1929 naprej. Udeleženci seje so kritično ugotovili, da na Jesenicah niso ustanovili skupin RSO, da njihovi tovariši niso usposobljeni za revolucionarno delovanje med množicami ter da so dostikrat naredili veliko premalo. Navajajo pa, da Kralj (delavski zaupnik Nace Kralj, op. I. K.) deluje revolucionarno, pravilno, povsem na liniji RSO.

V zvezi z delom med kmeti po liniji SNR pravijo, da je bilo malo narejeno. Obstajale so tri vaše celice (ena pri Kranju in dve pri Otočah), okrožne organizacije SNR pa še ni bilo. Kritično so ugotovili, da niso znali izrabiti nacionalnega razpoloženja klerikalnih kmečkih množic in da večina komunistov ne pozna brošure Boj za osvoboditev naroda, pa tudi, da so ljudje po vaseh zelo dovzetni za partijske parole.

Navedeni referati in resolucije pome-

³⁵ Jože Jan, *Moje politično delo v Kranju*, 10. maja 1977.

³⁶ Tito, *Zbrana dela*, knjiga 2, str. 40–42.

³⁷ France Filipič, *Goričanska konferenca*, str. 21.

³⁸ Prav tam, str. 20.

nijo bogat vir podatkov o delovanju partije, sindikata, delavskega in kmečkega gibanja predvsem na območju Jesenic v času obnavljanja partije.

Na pokrajinski konferenci KP za Slovenijo v Goričanah, 16. septembra 1934, so ostro kritizirali delovanje partije v Trbovljah in na Jesenicah, saj ni bilo organiziranih stavk, mezdnih gibanj itd.

V poročilu o konferenci, napisano je bilo med 23. septembrom in 4. oktobrom 1934, Tito pravi: »... Še slabše je na Jesenicah. Razmeroma dobre mezde tamkajšnjih delavcev (40, 50 in 60 dinarjev) so delavce uspavale. Pa ne samo zavedne, temveč tudi tiste, ki se imajo za komuniste. Tako je tam tovariš, ki je sežgal neke direktive in letake, ki jih je dobil od PK (mišljen je Tone Vergelj, op. I. K.), torej je tamkajšnjo organizacijo spremenil v krematorij za part(ijsko) literaturo in direktive, vse zato, da nič ne bi skalilo njegovega miru. Dokler bodo takšni ljudje vodili posamezne organizacije, ne bo čudno, če bo Part(ija) v najpomembnejših krajih tako šibka. Tam je potrebno brezobzirno čiščenje in konf(erenca) je sklenila, da je treba takšne ljudi odstraniti in pritegniti nove k delu. V zadnjem času se je vendar začelo tudi v tem kraju spremenjati na bolje, ker se je povečalo število članov in je bil ustanovljen MK. Tam je tudi inštruktor iz Ljubljane, ki dviga ljudi k delu.

V podjetju na Jesenicah pripravljajo nekakšno redukcijo v enem od oddelkov in obstaja možnost odpovedi tarifne pogodbe. Po tistem, kar je poročal delegat, je konferenca sklenila, da bo tam lahko organizirati stavko, in sicer napadalno, še preden bo podjetje uresničilo svoj namen. Sklep je, da bo stavka v istem času kakor v Trbovljah in Celju in se nastopi z nekaterimi novimi delavskimi zahtevami, ker so razmere dokaj dobre.³⁹

Med najbolj aktualnimi sklepi goričanske konference je nedvomno sklep o organiziranju nove rudarske stavke v Trbovljah, ki naj bi jo podprli stavki na Jesenicah in Celju. Sklepi konference so bili objavljeni v brošuri z naslovom Turizem v Sloveniji.

Kot je znano, so bili na pokrajinski

konferenci KP za Slovenijo v Goričanah štirje referati:

1. O organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije KS v Sloveniji – referent Boris Kidrič

2. O delu pokrajinske organizacije KS v Sloveniji po sindikalni liniji – referent Boris Kidrič

3. O agitaciji in propagandi – referent Jože Brilej

4. Naloge pokrajinske organizacije KSJ v Sloveniji glede kmečkega in nacionalnega vprašanja – referent Edvard Kardelj.

Živahna razprava je bila po drugem referatu, predvsem o vprašanju organiziranja in delovanja skupin RSO. Oglasil se je tudi Tito, ki je očitno menil, da je treba pojasniti delovanje RSO. Poudaril je, da naj RSO ne bo ilegalna sekta, temveč jedro in izraz široke povezanosti delavstva v boju za njegove pravice.⁴⁰

Prepričana sem, da bi enako živahna razprava bila tudi po četrtem referatu, saj je bilo tudi v zvezi s kmečkim in nacionalnim vprašanjem še veliko nejasnosti, če ne bi zmanjkalo časa. Delegati so se morali raziti.

Iz zapisnika seje CK KPJ, z dne 23. septembra 1934, je razvidno, da so pod točko 3 obravnavali poročilo o slov(enski) part(ijski) konf(erenca). Tretji sklep k tej točki se glasi: Do torka pripravita Tito in Sommer (Gorkić, op. I. K.) pismo o nalogah v zvezi z napovedano stavko. O tem pismu govorijo ponovno na seji CK KPJ, 25. septembra 1934.⁴¹

Pismo je bilo odposlano PK KP za Slovenijo že 29. septembra 1934. Seveda je bilo sklep o novi rudarski stavki v Zasavskih revirjih, ki naj bi jo podprli stavki na Jesenicah in Celju, laže sprejeti kot uresničiti. S sprejetjem tega sklepa so se začela aktivna prizadevanja novega vodstva PK KP za Slovenijo kot tudi vseh komunistov, ki so delali v rudarstvu in industriji, za organizacijo stavk in mezd-nih bojev nasploh. Tito je budno spremljal ta prizadevanja in že 11. oktobra 1934 je zapisal: »Vpliv konference je že dal dobre rezultate. Na Jesenicah so delavci od tedaj že dvakrat ustavili delo na pobudo naših tovarišev. Prvič zaradi odpusta nekega

delavca in drugič zaradi premestitve petih delavcev v drug oddelek; obakrat so delavci zmagali. Sploh se čuti večjo dejavnost članov Partije med delavstvom.⁴²

V letih 1932–1934 (do pokrajinske konference) organizacija SKOJ na Jesenicah ni obstajala. Zanimivo je pismo začasnega vodstva SKOJ Karlu Lutru, inštruktorju za SKOJ, z dne 7. aprila 1934. Luter je tedaj deloval v Sloveniji. V pismu so podana navodila za posamezne kraje. Za Jesenice in Javornik je naročeno: Povežite se s skupino Edinost (Enakost, op. I. K.) in preko njih ustanovite celico na Jesenicah in Javorniku. Organizirajte vajensko celico in MK SKOJ. KID z 2400 delavci je največje kovinsko podjetje v Jugoslaviji. Sem skoncentrirajte delo.⁴³

V poročilu Mihe Marinka maja 1934 so tudi podatki za Gorenjsko. Partijska organizacija za Slovenijo je štela 440 članov, v industrijskih celicah je bilo 120 do 125 članov. Obstajal je obkom (pokrajinski komite), 5 okrožnih komitejev, 9 mestnih komitejev, 3 rajkomi (rajonski komiteji). V poročilu govori Marinko o OK KP Celje, Novo mesto, Ptuj, Kranj in o MK KP Ljubljana. (OK KP Kranj tedaj ni obstajal, op. I. K.) Marinko navaja tudi celice in število KP po poklicih.*

Navaja tudi število skupin RSO. V kovinski industriji so 3 skupine s 23 člani

RSO, v tekstilni deluje 100 članov. Iz poročila pa ni razvidno, kje so te skupine in člani delovali.

Marinko nadalje piše: »Svoboda na Jesenicah (razpuščena je bila že v začetku 1933, op. I. K.) je popolnoma v naših rokah. Poleg tega v vrstah krščanskih kolektivistov obstaja opozicija od 600 do 700, ki je pod našim vplivom in vodstvom.«

In dalje: »Boj kovinarjev na Jesenicah proti lokautu, črtanje voditelja RSO z liste delavskih zaupnikov, mi smo pripravili in dokončan je s popolnim uspehom.«

In še naprej: »Volitve za delavske zaupnike zaradi proval, ki so bile konec 1933. leta in v začetku 1934. leta v vrsti krajev v Sloveniji, niso mogle biti dovolj pripravljene. O rezultatih volitev in uspehu partije nimamo nobenih podatkov. Toda iz social-fašističnega tiska se vidi, da so v nekaterih krajih nastopili naši tovariši z listo enotne fronte in dobili absolutno večino zaupnikov (Ptuj, Jesenice).«

Iz tega poročila se vidi, da je dotedanji PK KP za Slovenijo slabo poznal položaj v partiji na Gorenjskem.

Ludvik Vitez navaja, da je bil 10. avgusta 1934 sprejet v KP, in to v mestno celico v Kranju. Sekretar te celice je bil Rudi Papež.⁴⁴

³⁹ Tito, Zbrana dela, knjiga 2, str. 40–42.

⁴⁰ France Filipič, Goričanska konferenca, str. 23.

⁴¹ Tito, Zbrana dela, knjiga 2, str. 210.

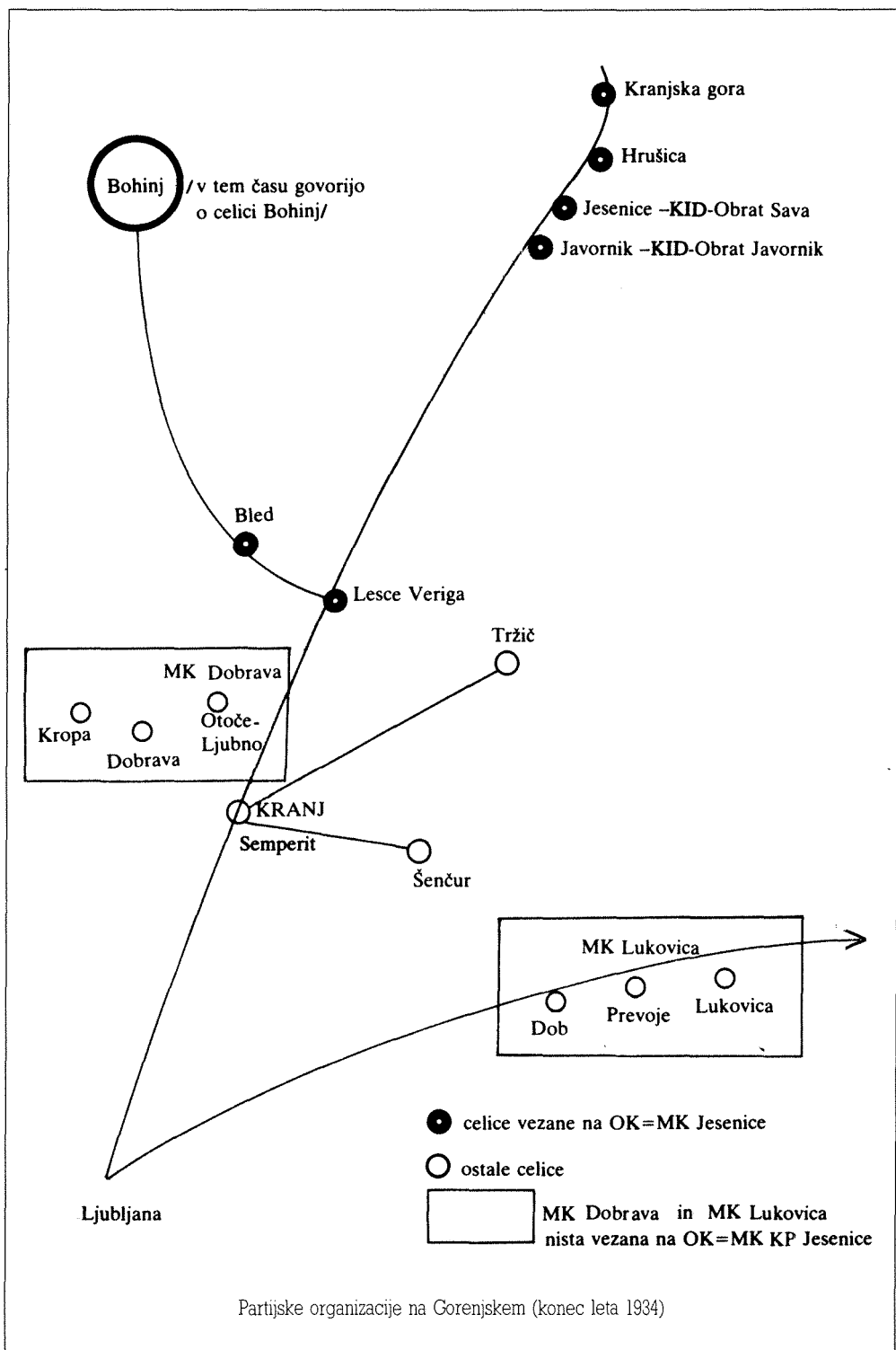
⁴² Prav tam, str. 51.

⁴³ Arhiv CK KPS, Začasno vodstvo SKOJ.

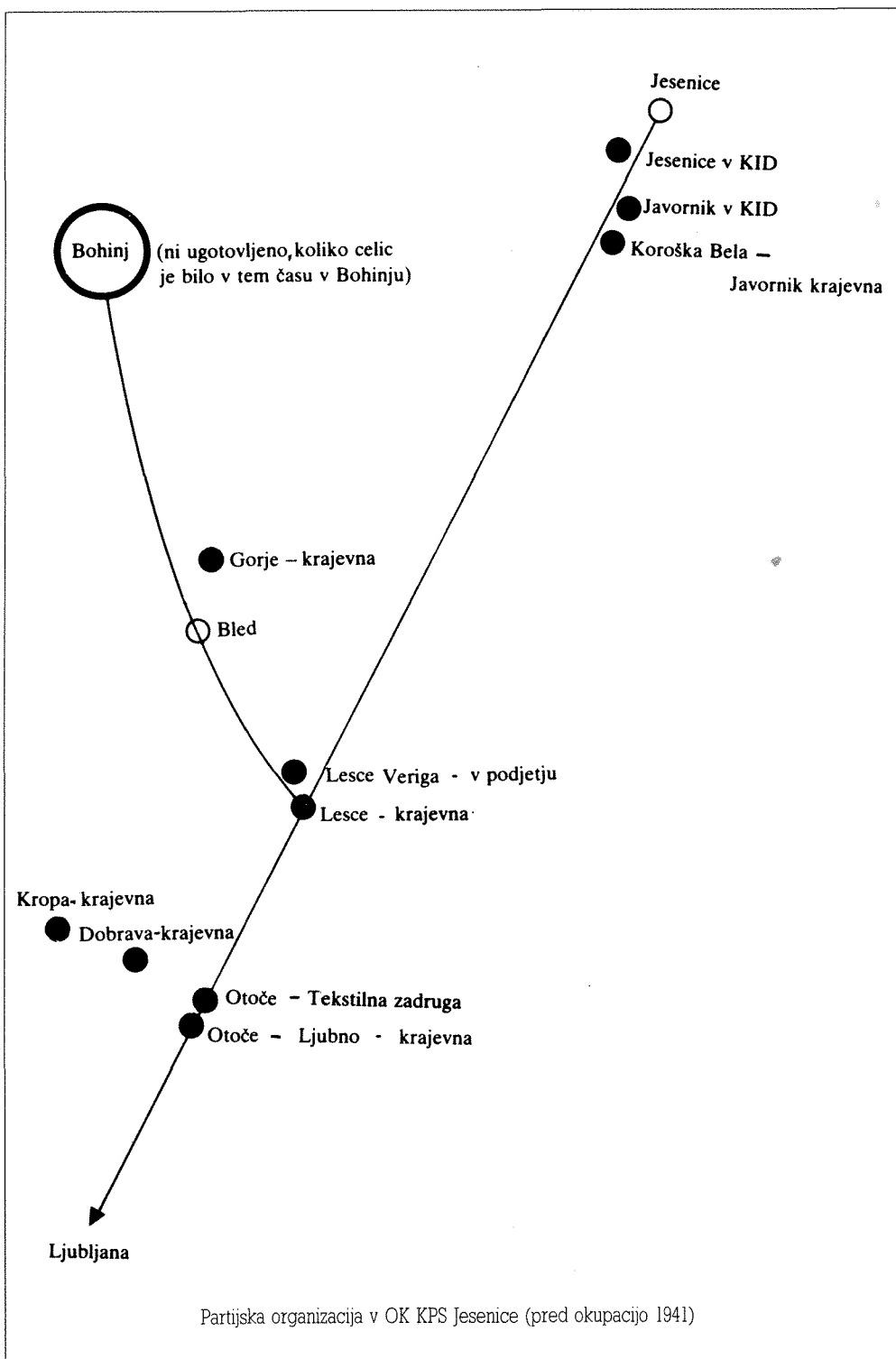
*

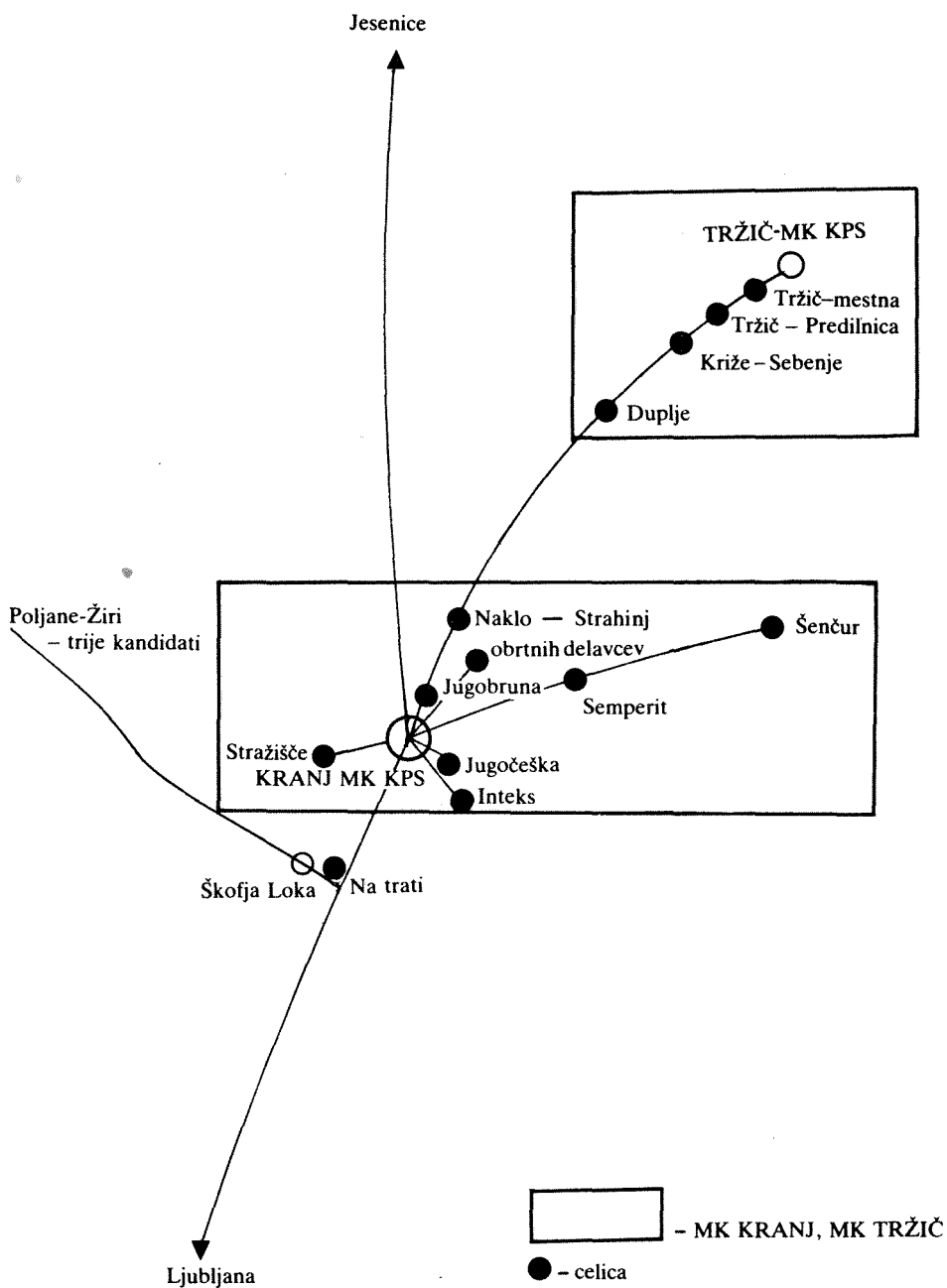
Poklic	Celice	Članov	Kraji
kovinarji	6	30	Jesenice, Javornik, Celje, Ljubljana
tekstilci	3	5	Kranj, Ptuj, Šent Pavel

⁴⁴ Arhiv CK ZKS, anketni listi članov KP.

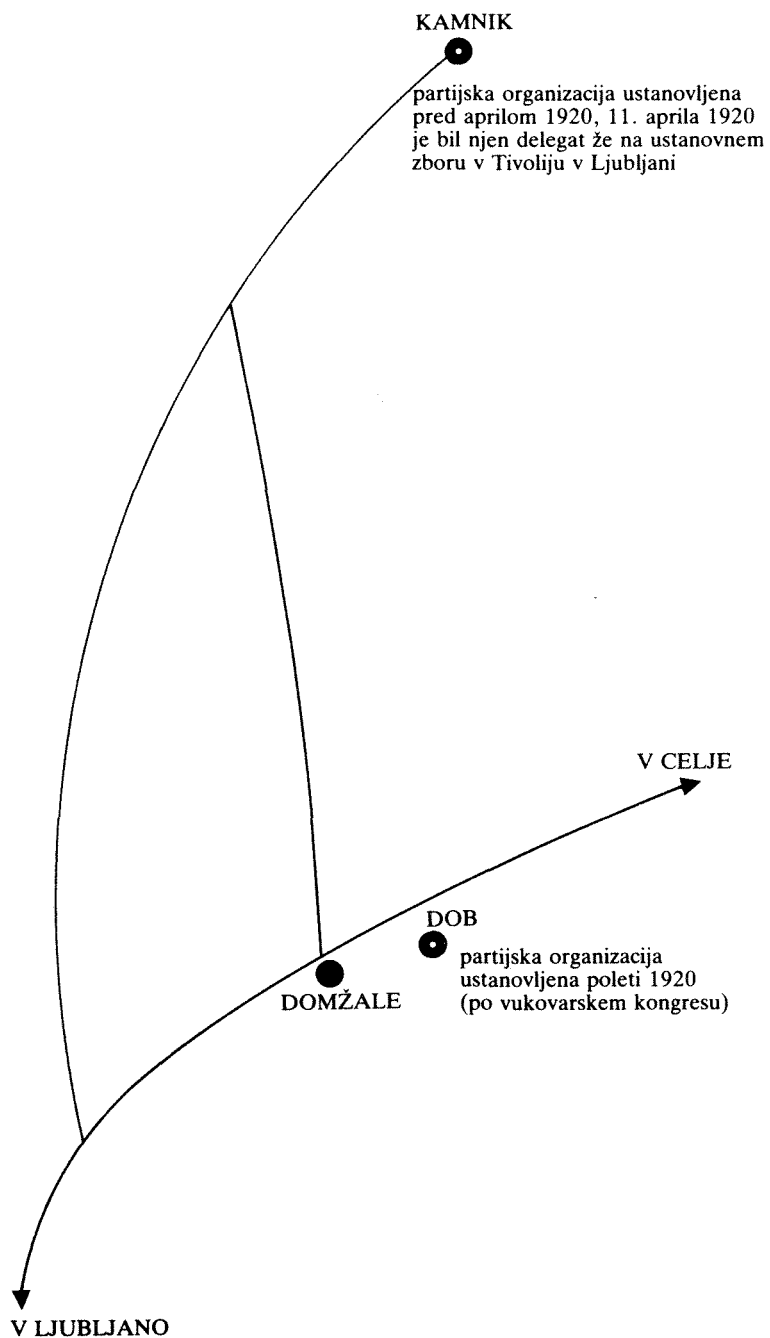


Partijske organizacije na Gorenjskem (konec leta 1934)

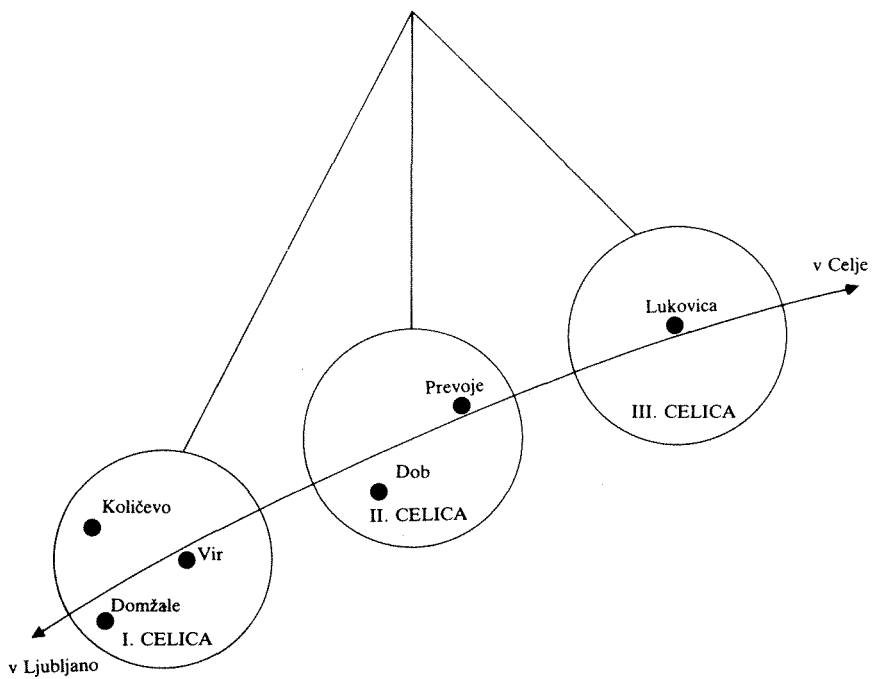




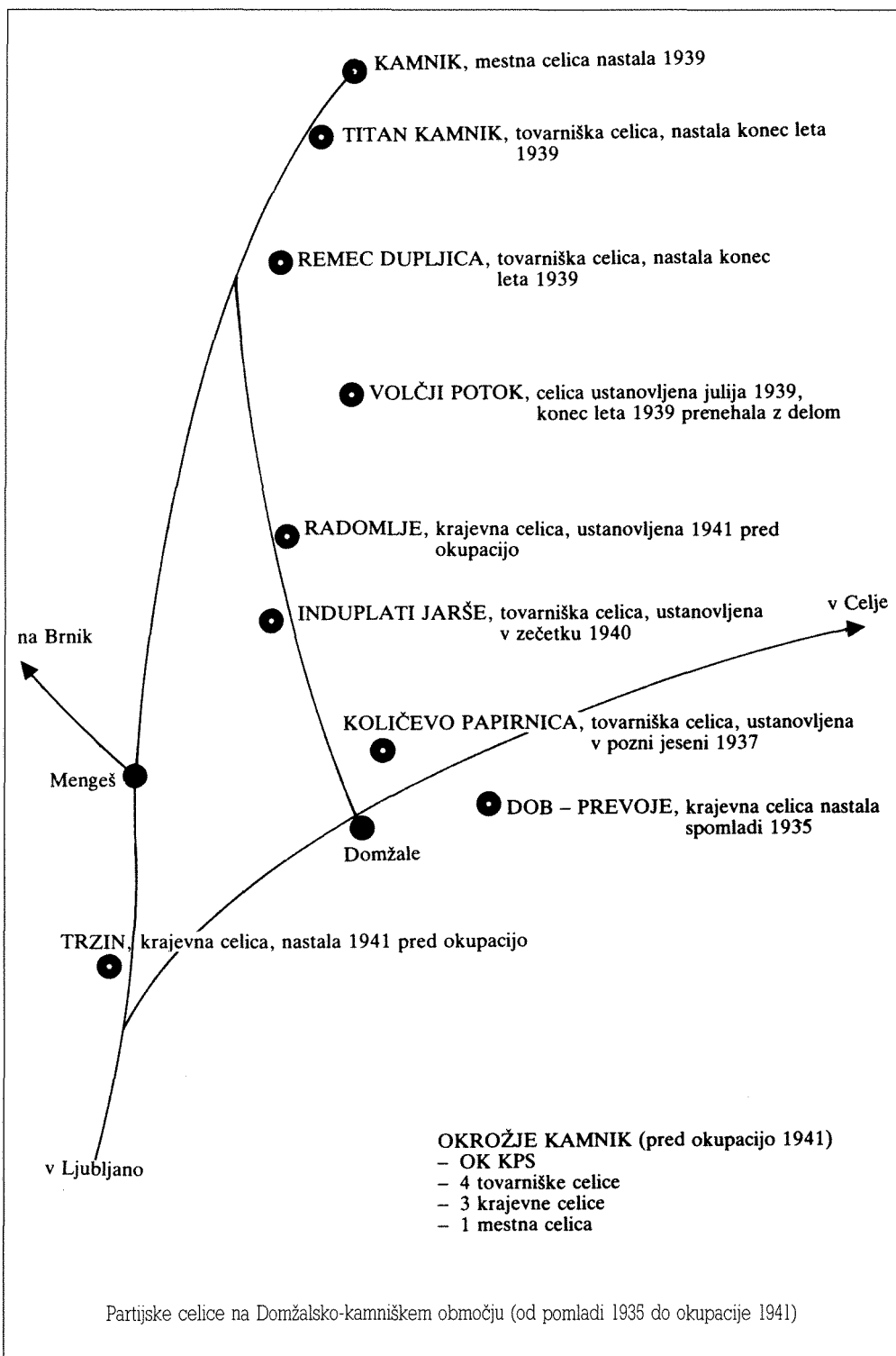
Partijska organizacija v okrožju Kranj (pred okupacijo 1941)



Partijska organizacija na Kamniško-zasavskem območju (leta 1920)



MK KPS Lukovica (poleti 1934)



Jeseniško
okrožje
od
goričanske
konference,
septembra
1934,
do
ustanovitve
samostojnega
okrožja
Kranj,
jeseni
1936

Kako se je KP v Sloveniji razvijala in kaj vse se je dogajalo v jeseni 1934, najlepše vidimo iz Kardeljevega poročila, z dne 2. decembra 1934.⁴⁵

Navajam podatke za Gorenjsko:

Obstaja en OK KP – Jesenice (po goričanski konferenci so uporabljali naziv OK Jesenice in ne več OK za Gorenjsko, čeprav je obsegal isto območje, op. I. K.), ki je obenem MK. Celice, ki so povezane z OK oziroma z MK Jesenice, so:

- obratna celica Jesenice, s 3 člani
- obratna celica Javornik, s 3 člani
- ulična celica na Bledu, s 3 člani
- obratna celica Lesce, s 3 člani
- ulična celica Hrušica, s 3 člani
- vaška celica Kranjska Gora, z 8 člani.

OK KP pa ni povezan z MK Dobrava pri Kropi. Z njim so povezane tele celice:

- Otoče, s 3 člani
- Dobrava, s 3 člani
- Kropa, s 3 člani.

Z OK KP Jesenice prav tako ni povezana vaška celica v Šenčurju s 3 člani. Ne ve se, kaj je z Bohinjem, tu je bila svoj čas celica s 30 člani, in s Tržičem, tu je bila svoj čas ena celica s 4 člani.

V Kranju partijske organizacije ni, bili so le 4 ali 5 neaktivnih članov. Nepovezan je bil tudi MK Lukovica pri Domžalah s 3 celicami in 12 do 14 člani.

Sekretar tega OK KPS je bil Albin Pibernik.

Po podatkih Ludvika Viteza je bila že avgusta 1934 v Kranju mestna celica. Vitez in Stane Toplak navajata, da so konec leta 1934 ustanovili partijsko organizacijo v Semperitu v Kranju.⁴⁶

Prepričana sem, da je partijska organizacija v Bohinju delovala kontinuirano; povezava z okrožnim komitejem je bila pretrgana po vdoru v kurirski center na Jesenicah, aprila 1933. Število članstva v letih diktature se je zmanjšalo. Vzrok za to so bili zapori, emigracija, odselitve.

Stik s partijsko organizacijo v Tržiču so zgubili, potem ko so maja 1934 aretirali Vilibalda Konteja in avgusta še Vladimirja Svetina.

Edvard Kardelj v tretjem poglavju svojega že navedenega poročila, v točki 4 in 5, govori o dogajanju na Jesenicah in Javorniku:

»4. Stavka na Jesenicah in Javorniku. Podjetje je odpustilo devet delavcev. Pod vodstvom RSO obrat Jesenice, kjer so bili delavci odpušteni, so takoj začeli stavko, ki je trajala okrog dve uri. Zahteve delavcev so bile sprejete. Sedem so jih vzeli takoj nazaj na delo in le dva kljub obljubam ne. Čez nekaj dni so delavci, tudi pod vodstvom RSO, zaradi premestitve nekega delavca na slabše delo in zgoraj omenjenih dveh spet stopili v stavko. Stavka se je začela v nočni izmeni, o polnoči z demonstracijami. Podjetje je aktiviralo gasilce, to pa je še bolj razburilo delavce. Po burnih pogajanjih v obratu so delavske zahteve bile sprejete. Stavka je trajala uro do uro in pol.

Jeseniška partijska organizacija se je dobro lotila organizacije RSO. Organizirala je izlet, ki se ga je udeležilo 70 delavcev, njihovih žena itd. Tako je bila postavljena splošna osnova. Potem je bil sklican sestanek RSO, ki se ga je udeležilo okrog 40 delavcev. Prisoten je bil tudi predsednik SMRJ na Jesenicah, socialfašist Čelesnik, ki je zvedel za ta pollegalni sestanek. Naši tovariši, zelo dobri pristaši RSO, so kritizirali delo SMRJ, zavzemali so se za revolucionarni boj za vsakdanje gospodarske zahteve, za enotno fronto in sindikalno enotnost. Vsi delavci so se strinjali z našimi ljudmi in so soglašali z bojem na tej podlagi in za ta cilj. Čelesnik ni govoril. Samo dva delavca sta nastopila v njegovo obrambo. Teden dni pozneje je bil sklican nov sestanek RSO, za katerega Čelesnik in omenjena delavca niso vedeli. Naši so predložili skupaj z dvema odličnima pristašema RSO listo z zahtevami, ki jo je RSO sprejela. Izbrali so vodstvo 'opozicije v SMRJ', v katerem so en član partije in dva pristaša RSO. Zahteve so bile predložene komisiji SMRJ, v kateri so sicer Čelesnikovi pristaši, toda ne izdajalci, ampak pošteni delavci, ki so pod vplivom birokratov. Komisija je zahteve soglasno sprejela. Upravni odbor SMRJ

(Čelesnik) pa jih je kljub temu odbil. Toda na članskem sestanku so bile kljub Čelesnikovemu protestu na predlog vodstva RSO zahteve sprejete. Zahteve je potem vodstvo RSO kot izbran akcijski odbor predložilo KID. Kakšen položaj je danes, ne vem.« (Prevod iz srbohrvaščine I. K.)

V četrtem poglavju svojega poročila, kjer govori o RSO, Kardelj pravi: »Danes obstajajo močne skupine RSO na Jesenicah...« Naprej piše, da je na Jesenicah brez direktive PK nastalo enotno vodstvo RSO, ko so delavci začutili enotno fronto proti birokratom (misli na sindikalne birokrate Čelesnikovega kova, op. I. K.), v boju za gospodarske zahteve. To vodstvo je sestavljeno iz poštenih in borbenih delavcev in mi smo ga morali sprejeti kot vodstvo RSO, pravi Kardelj.

Proti koncu leta 1934 je bilo ustanovljeno tudi pokrajinsko vodstvo SNR. Potem je bilo ustanovljenih tudi nekaj organizacij po vaseh. Na Gorenjskem so bili rezultati skromni. Vemo za organizacijo SNR v Lokah pri Trziču in na Otočah.⁴⁷

Jeseni 1934, od 17. septembra do 4. oktobra, so stavkali v tovarni Ika v Kranju. Pobudo za stavko je dala Jugoslovanska strokovna zveza (v nadaljevanju: JSZ), ker je lastnik grozil z znižanjem mezd in ni hotel skleniti kolektivne pogodbe. Stavkalo je 170 delavcev, večidel delavk. Po treh dneh je podjetnik obljubil, da mezd ne bo znižal, kolektivno pogodbo pa bo sklenil kasneje. Po nasvetu vodstva JSZ se je večina delavk vrnila na delo, 60 delavk pa je v stavki vztrajalo do 4. oktobra.⁴⁸ Med stavko si je v tovarni že pridobila vpliv partija. Stavka se je le delno posrečila. Podjetnik je ostal pri obljubi, ki jo je dal po treh dneh stavke. Imela pa je ta stavka velik pomen za Kranj, pomeni namreč začetek političnega prebujanja kranjskega delavstva.

Sklep goričanske konference KP o čimprejšnji novi stavki v Trbovljah, ki naj bi jo podprli stavki na Jesenicah in v

⁴⁵ Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934

⁴⁶ Izjavi Viteza in Toplaka na sestanku starih komunistov v Kranju, 13. decembra 1978.

⁴⁷ Tito, Zbrana dela, knjiga 2, opombe na str. 259.

⁴⁸ Arhiv IZDG, fond Inšpekcija dela.

Celju, ni bil izveden. Celice, MK in OK tedaj še niso bili toliko močni, da bi jo organizirali. Ideja o akcijski enotnosti je šele tlela, delavci so se šele začeli zavedati, da jim bo izboljšanje položaja prinesel samo razredni boj. Kot bomo videli, so razmere za stavko na Jesenicah dozorele šele čez 16 mesecev. Nov PK KP za Slovenijo z Ivanom Mačkom na čelu, OK in MK so si resnično prizadevali, da bi vsako mezdno gibanje ali samo nezadovoljstvo delavcev preraslo v stavko. Vendar se razvoja ni dalo prehiteti. Šele v letih 1935–1936 je na Gorenjskem prišlo do največjih stavk, in če jih raziščemo, bomo ugotovili, da so se dolgo pripravljale.

Za izvedbo stavke na Jesenicah julija 1935 so bile npr. zelo pomembne dobro izvedene volitve obratnih zaupnikov januarja istega leta. Tedaj je bilo v KID zaposlenih okrog 2200 delavcev. Udeležba na volitvah je bila zelo dobra, 98-odstotna. Nastopile so vse tri strokovne organizacije in dosegle tele rezultate: SMRJ 1314 glasov in 21 delavskih zaupnikov, JSZ 495 glasov in 7 delavskih zaupnikov in Narodna strokovna zveza (v nadaljevanju: NSZ) 351 glasov in 6 delavskih zaupnikov.

V obratu Sava je bilo 16 zaupnikov, za starešino so izvolili Venclja Perka. V obratu Javornik je bilo 12 zaupnikov, za starešino so izvolili Ignaca Kralja. V obratu na Dobravi je bilo 6 zaupnikov, za starešino so izvolili J. Bucika. Vsi trije zaupniki so pripadali SMRJ. Kot glavnega zaupnika za vso KID so izvolili Venclja Perka.⁴⁹

Partijska organizacija na Jesenicah se je idejnopolitično dokaj hitro okrepila, toda za sprejem novih članov je ostala skoraj zaprta. V začetku 1935 je bila tudi partijska organizacija v Bohinju spet povezana z OK KP.

Za 31. marec 1935 je bilo sklicano v dvorani hotela Union v Ljubljani veliko zborovanje »levice«. Vodil ga je dr. Joža Vilfan. Policija je zbrane razgnala s silo. Zborovanja so se udeležili z Jesenic Janez Mlakar, Ignac Kralj in Alfonz Oblak, iz Kranja Filip Rotar in Franc Krč, iz Bohinja Jože Ažman.⁵⁰

V Verigi v Lescah je bil položaj napet že od marca 1935. Čeprav se je položaj

podjetja izboljšal, so mezde ostale nespremenjene. Ko pa se je začel boj za novo kolektivno pogodbo, so jih sprva še znižali za 10 % in šele po pogajanjih dvignili za 5 do 7 %. Zaradi takega izigravanja je napetost med delavci rasla. Zahtevali so novo kolektivno pogodbo. Sekretar partijske celice v podjetju Lenart Petrač je v tistem času imel stalne stike s Stanetom Žagarjem na Dobravi, ki je bil tedaj že član OK KP Jesenice. Petrač navaja v izjavi iz leta 1978, da so bili pred stavko in med njo partijsko povezani z Žagarjem, sindikalno pa s člani SMRJ na Jesenicah, in to s Poldetom Stražišarjem, Venclem Perkom in Ignacem Kraljem. Prek Žagarja so vzpostavili zvezo tudi s PK KP za Slovenijo in na sestanek partijske celice v tovarni je prišel Ivan Maček, ki je svetoval odločno akcijo – stavko. Partija v Lescah je imela tedaj dobro oporo v članih Svobode, Zvezi delavskih žena in deklet (v nadaljevanju: ZDŽD), v njej je bilo organizirano okrog 40 delavk in delavskih žena, v SMRJ, pa tudi JSZ, ki je bila v podjetju dokaj levo usmerjena.

Izoblikovali so zahteve, ki so jih sprejeli vsi delavci in s katerimi se je strinjal tudi tajnik oblastnega odbora SMRJ Franc Leskošek. Vodstvo Verige zahtev ni hotelo izpolniti in 15. maja 1935 se je začela stavka, ki je trajala do 5. junija 1935. Stavkovni odbor je vodil Lenart Petrač, v njem pa sta bila še dva člana SMRJ in en član JSZ.

Zelo revolucionarno vlogo so odigrale ženske, organizirane v ZDŽD. Med stavko je prišla v Lesce tudi ena od komunistk, ki so delovale v centrali ZDŽD v Ljubljani. Že na začetku stavke je partija organizirala prihod jeseniških delavcev na sestanek stavkajočih v Lescah. Za stavkajoče je to pomenilo veliko moralno podporo. Pozneje so železarji na Jesenicah zbrali zanje tudi denarno pomoč. Po drugi strani pa je imela stavka v Lescah velik vpliv na jeseniške delavce. Ko je SMRJ sklicala za 31. maj 1935 na Jesenicah pri Jelenu protestni shod, ker je vodstvo železarne zavrnilo delavske zahteve, so se ga udeležili tudi predstavniki stavkajočih iz Lesc.

Stavka v Lescah se je končala 5. junija, za delavce dokaj uspešno, organizatorji stavke pa so imeli precej težav.⁵¹ Po uspe-

šni stavki so se leščanski kovinarji množično udeležili zleta Svobod v Celju.⁵²

Iz podatkov o stavkovnem in delavskem gibanju nasploh vidimo, da je bila partija v Sloveniji tedaj dokaj aktivna. Zato nas tembolj preseneča, da na parlamentarnih volitvah 5. maja 1935, vsaj na Gorenjskem, ni imela skoraj nobenega vpliva. Spet so namreč v osnovnih celicah dobivali nasprotujoče si direktive o udeležbi oziroma abstinenci na volitvah. Moj oče Ivan Križnar mi je večkrat pripovedoval, da je Žagar dobil tri različne direktive, zadnjo večer pred volitvami.

Medtem ko so na Jesenicah potekale priprave na stavko, je v Kranju Jože Jan iskal povezave z ljudmi, katerih imena je dobil na Jesenicah. Njegov trud je bil zaman, vse dokler se ni vključil v Svobodo, kjer se je seznanil s člani partije in levo usmerjenimi delavci. Z njimi se je zbližal na nedeljskih izletih. Na enem takih izletov, na Šmarjetno goro junija 1935, jim je prvič spregovoril o delavskem gibanju po svetu, političnem položaju pri nas in Ljudski fronti v Franciji. Tako se je povezal s kranjskimi komunisti in somišljeniki KP.⁵³ V juniju 1935 je bil pri Janezu Mlakarju v Šenčurju sestanek Ljudske fronte. Vodil ga je dr. Jože Vilfan, tedaj član PK KP za Slovenijo. Kot se spominja, je šlo za širjenje Ljudske pravice in dopisovanje vanjo. Govorili pa so tudi o političnem položaju in splošnih nalogah. Navzoči so bili člani partijske organizacije v Šenčurju, Jeseničani Albin Pibernik, Polde Stražisar in Vencelj Perko, iz Kranja Jože Jan, nekateri pa omenjajo tudi Nika Bernarda ml., iz Seben je prišel Peter Uzar, poleg pa sta bili tudi Marija Vilfan in Marija Mlakar.

Že junija so se tudi na Gorenjskem pričeli pripravljati na zlet Svobod, ki je bil 7. julija 1935 v Celju. Partija je dala navodilo, naj se zleta čimbolj množično

udeležijo delavci in kmetje. Po poročilu Delavske politike, št. 55, leto 1935, je odšlo iz Kranja na zlet 536 ljudi, od teh samo iz Šenčurja 50 in celotna gasilska godba. Iz Kranja je odpeljal poseben vlak in tudi rednemu vlaku proti Ljubljani so morali priključiti posebne vagone. Poseben vlak je odpeljal tudi z Jesenic in Javornika. Od tam je šlo na zlet 438 ljudi, med njimi člani kovinarske godbe, pevskega zbora Enakost z Jesenic in pevskega zbora Svoboda z Javornika. Velika je bila tudi udeležba iz Lesc in Tržiča.

V Celju je v imenu jeseniške Enakosti govoril Vencelj Perko. V kulturnem programu je sodeloval tudi dramski odsek kranjske Svobode. Znano je, da je bilo razpoloženje na zletu Svobod v Celju borbeno in da je to imelo vpliv na udeležence, ko so se vrnili na svoje domove. Zato ni čudno, da so Svobodo že 13. julija 1935 razpustili.

Dne 12. junija 1935 ob 6. uri se je začela stavka na Javorniku. Prejšnji večer je bil pri Konjiču na Javorniku še zadnji sestanek. Udeležili so se ga člani KP, najzanesljivejši delavski zaupniki in predstavniki strokovnih organizacij.

Že 15. julija se je stavka razširila na obrat Sava. Za to so poskrbeli člani partije. Partija je pripravila tudi solidarnostno stavko trgovcev in obrtnikov 17. julija 1935. Tedaj je bil ustanovljen tudi Vrhovni medstrokovni odbor (v nadaljevanju: VMO), ki se je postavil na čelo stavke. Dosežena je bila akcijska enotnost.

Jeseniške ženske so pod vodstvom ZDŽD odigrale važno vlogo.

Stavka se je uspešno končala po pogajanjih, 20. julija 1935 ob 13. uri in 30 minut. Potek stavke je dobro opisal Vencelj Perko.⁵⁴ (Žal je v tej obdelavi premalo opisana vloga partije, op. I. K.) Med pripravami na to stavko in v zvezi z njo je na Jesenice večkrat prišel Ivan Maček,

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Janez Mlakar, Izjava za tov. Ažman Joža iz Nomenja, Bohinj, 1956.

⁵¹ Lenart Petrač, Izjava, 1979. Poročilo o stavkovnem gibanju v Sloveniji, maj in junij 1935, Arhiv CK ZKS, fond KI, 1935.

⁵² Zorka Tribušon, Stavka v Verigi Lesce, Jeklo in ljudje, IV.

⁵³ Jože Jan, Moje politično delo v Kranju, 1934–1938, 10. maj 1977.

bodisi ko je bil še sekretar PK KP za Slovenijo in tudi potem, ko je že čakal na odhod v Sovjetsko zvezo in je naloge sekretarja PK že prevzel Franc Marn. Franc Leskošek je na Jesenicah deloval legalno, kot oblastni tajnik SMRJ, ilegalno pa prek jeseniških komunistov. Na Jesenice je zaradi priprav na stavko prihajal tudi Stane Žagar, prav tako so imeli zadolžitve v zvezi s tem tudi vsi drugi člani OK KP Jesenice. Ivan Maček in Štefka Zbašnik, komunistka v vodstvu ZDŽD, sta bila na Jesenicah celo aretirana. Pomemben dokument o jeseniški stavki je poročilo sekretarja PK KP za Slovenijo Franca Marna, z dne 18. julija 1935.⁵⁵

Ta stavka na Jesenicah je pozneje služila kot zgled in spodbuda delavskemu gibanju po vsej Jugoslaviji.

Poročilo Ivana Grzetiča-Voja, Fleischerja, iz julija 1935, predstavnika CK KPJ v kominterni, ki se je leta 1935 dlje časa mudil v Sloveniji, pravi, da so v Kranju bili 3 člani KP, celica pa še ni bila formirana.⁵⁶ Kranjska partijska organizacija je imela v tem času že dokaj dobro povezavo s PK KP in to poročilo je samo dokaz več, da Fleischerju v Sloveniji niso zaupali in mu tudi niso dajali točnih poročil.

Avgusta 1935 je bil v gozdu pri Orehku ustanovljen MK KP Kranj. Na sestanek je prišel Mirko Košir, član PK KP za Slovenijo, ki je tudi podal politično poročilo. Udeležilo se ga je okrog 10 ljudi. Za sekretarja MK so izvolili Ivana Tominca, za člane pa Rudija Papeža, Janeza Markuna in Ludvika Viteza.⁵⁷

Oktober in novembra 1935 je bila enomesečna stavka v tovarni Šešir v Škofji Loki. Poleti 1935 je bilo v tej tovarni, ki je zaposlovala 190 delavcev, že 95 % delavcev strokovno organiziranih. Bili so člani JSZ. V tovarni so imeli vpliv tudi komunisti. V tem letu so v tovarni izvedli podpisno akcijo za izpust političnih jetnikov. Zbirali so tudi denar za Rdečo pomoč. Čutiti je bilo vpliv Ane Zihlerl. Septembra 1935 je JSZ zahtevala zvišanje mezd, toda vodstvo Šešira je zahtevo zavrnilo. Zato so delavci 11. oktobra začeli stavkati. Stavka je bila dobro organizirana in podprli so jo obrtniki in okoliški

kmetje. Po enomesečni stavki so se stavkajoči in vodstvo podjetja sporazumeli. Zahtevam delavcev so ugodili le delno. Vendar je stavka v Škofji Loki in okolici kljub temu imela zelo ugoden političen odmev.

Dne 16. oktobra 1935 je bila prva partijska konferenca za področje MK KP Kranj. Udeležila sta se je Mirko Košir iz PK KP za Slovenijo in Stane Žagar iz OK KP Jesenice. Ta dan velja tudi za ustanovitev partijske organizacije v Križah (Sebenjah). V Križah je postal sekretar Peter Uzar. Sekretar v Šenčurju je bil takrat Janez Markun, v Semperitu v Kranju pa Ludvik Vitez. Konec leta sta bili ustanovljeni še partijska celica v Jugobruni in Jugočeški v Kranju. Po podatkih Janeza Mlakarja je bila 1. novembra 1935 pri čevljarju Francu Režku v Vogljah pri Kranju partijska konferenca. Ker pa so na njej sodelovali tudi nečlani partije, mislim, da je šlo za sestanek, posvet ali konferenco v okviru Ljudske fronte. Konferenco je vodil Tone Čufar. Točke dnevnega reda so bile:

1. Propaganda
2. Stiki z Društvom kmečkih fantov in deklet
3. Tisk in naročniki Cankarjeve družbe.

Ugotovljeno je, da so bili na njej navzoči tovariši z Jesenic, Šenčurja, Bohinja in Vogelj. Jože Ažman iz Bohinja je poročal o ustanovitvi DKFid v Česnjici. O tem je pozneje poročal tudi na sestanku celice, ki je bil pri Janezu Iskri v vasi Polje. Po tem sestanku so v Bohinju prodali veliko knjig ENKE in Cankarjeve založbe.⁵⁸ Knjige obeh založb so bile tedaj zelo napredne, z ekonomsko in socialno tematiko in partija je propagirala njih nakup med delavci, kmeti in izobraženci. V obeh založbah so objavljali tudi komunisti in simpatizerji pod pravim imenom ali psevdonimom.

Leto 1936 se je začelo na Jesenicah z aretacijami komunistov in ljudi, ki so bili tedaj že zelo blizu partije. Med njimi sta bili tudi dve ženski. Tone Čufar je bil pravzaprav aretiran že konec 1935 in leta 1936 obsojen na leto dni zapor v Glavnjači. Težko je reči, ali je bil Čufar na Jesenicah bolj pomemben kot partijski

agitator ali kot delavski pisatelj. Za Jesenice je bila velika sreča, da je oboje bilo združeno v enem človeku. Obsojeni so bili še Ivan Sedej, Pavle Demak in Angela Slivnik-Šaračević.⁵⁹

Šestega marca 1936 je notranje ministrstvo prepovedalo izhajanje Ljudske pravice. Izhajati je začela kmalu po goričanski konferenci leta 1934 in je hitro osvojila delavsko-kmečke množice. Delovni ljudje so jo imeli za svoj list in šla je iz rok v roke. Imela je dobro mrežo dopisnikov. V letih 1935/1936 je bil njen najboljši dopisnik z Gorenjske Justin Ažman iz Kroke. Ko je bila prepovedana, je Ljudska fronta organizirala množično protestno akcijo. V jeseniškem okrožju je akcija bila uspešna predvsem na podeželju: Bohinj, Kropa, Dobrava pri Kropi in Šenčur. Vse podpisnike lahko štejemo za pristaše Ljudske fronte.

Točnega datuma, kdaj se je partijska organizacija v Trzinu spet povezala ali obnovila, nisem mogla ugotoviti. Da pa je delovala že prvo polovico leta 1936, je dokazano. Na znani konferenci na Jelovici pri Vodiški planini, maja 1936, so Trzin zastopali trije delegati.

V Kranju se je januarja 1936 začelo mezdno gibanje, ki je privedlo do velike tekstilne stavke. V kranjski tekstilni industriji ni bilo kolektivnih pogodb. Že od jeseni 1935 so kranjski tekstilci, pa tudi tekstilci iz drugih slovenskih krajev, ki tudi niso imeli pogodb ali pa so te bile slabe, saj niso reševale pomembnih vprašanj delovnega razmerja, zahtevali, da Delavska zbornica začne postopek, da bi tekstilno delavstvo v Sloveniji dobilo kolektivno pogodbo. Delavska zbornica ni ukrepala. Zato so se kranjski delavci 4. januarja 1936 sestali pri Andreju Koširju na Laborah in začeli sami pripravljati osnutek kolektivne pogodbe. Med prisotnimi so bili vsaj 4 člani partije.

Potek pogajanj za kolektivno pogodbo in tekstilno stavko sem obširneje opisala v Zborniku ob dvajsetletnici velike tekstilne stavke Slovenije, 1956, v brošuri Politično osveščanje Slovencev, 1984, in v Kranjskem zborniku, 1980. Tu se bom omejila le na delovanje partije.

V Kranj je v zvezi s pripravami na stavko dvakrat ali trikrat prišel Franc Leskošek kot predsednik Strokovne komisije, vendar se je s člani KP pogovarjal tudi kot komunist. Stane Žagar in Jože Jan sta skrbno sledila člankom v časopisih, predvsem v Politiki, ki so poročali o stavkovnem gibanju v Franciji. Komunisti so pretresali izide prejšnjih stavk, npr. v Iki v Kranju (1934), leščanskih in jeseniških kovinarjev (1935). Član PK KP za Slovenijo Mirko Košir je skrbno analiziral stavko v papirnici Količevo (1935), katere idejni vodja je bil.⁶⁰

Med delavci je naraščalo stavkovno razpoloženje. Aprila in maja 1936 so sponzantno ustavile stroje tkalke v tržiški predilnici, julija pa tkalke v kranjski Jugobruni.

Kranjsko in radovljiško okrajno glavarstvo sta to leto prepovedali manifestativno prvomajsko zborovanje. Jeseniški in javorniški delavci so 1. maj kljub temu proslavljali na Završnici.

Kot smo že omenili, je bila spomladi 1936 na Boštjanovčevem kopsku pri Vodiški planini partijska konferenca jeseniškega okrožja. V spominih je navedenih šest datumov, od konca aprila do 18. maja. Mislim, da je pravi datum 17. maj. Navaja ga Ivan Križnar. Vsi drugi datumi niso bili ne na nedeljo ne na cerkveni praznik, četrtek. Da bi se tedaj 22 zaposlenih lahko sestalo na delovni dan, ne verjamem. Konferenco je vodil Stane Žagar, prisoten pa je bil tudi nekdo iz Ljubljane (morda član PK KP). Vsi, ki so o tem dali izjavo, to pa so Ivan Bertonec, Ivan Križnar, Jože Jan, Justin Ažman in Peter

⁵⁴ Vencelj Perko, Jeklo in ljudje, III, Stavka jeseniških kovinarjev 1935.

⁵⁵ Arhiv CK ZKS, fond KI, 1935.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934–1938, 10. maj 1977.

⁵⁸ Lojz Tišov, Spomini na revolucionarja tov. Ažman Joža in Zupan Janeza, 1978.

⁵⁹ Vencelj Perko, Spomini na leto 1941, Jeklo in ljudje, V.

⁶⁰ Izjava Mirka Koširja, Arhiv RSNZ.

Uzar, navajajo, da je bil Stane Žagar takrat sekretar jeseniškega okrožja. Kdaj je to nalogo sprejel, nisem mogla ugotoviti.

Po navedbah Ivana Bertonclja in Jožeta Jana so obravnavali tale vprašanja: – najnost organizacijske učvrstitev partijske organizacije, – aktivno vključevanje komunistov v kulturne in športne manifestacije, kjer naj širijo partijski vpliv in s tem pridobijo čim večji vpliv na množice, – taktiko partije proti Stojadinovičevemu režimu, – plačevanje članarine in prispevkov za Rdečo pomoč.

Jože Jan pravi: »Začrtali smo organizacijske naloge, predvsem pa priprave na splošno stavko tekstilcev.«⁶¹ V vseh izjavah trdijo, da se je konferenca izrekla za stavko, s katero naj bi izsilili kolektivno pogodbo.

Poleg Žagarja in tovariša iz Ljubljane sem poimensko ugotovila delegate partijskih organizacij: z Jesenic Franjo Federl in Vencelj Perko, iz Kranja Jože Jan, Rudi Papež, Tine Teran in Ludvik Vitez, iz Križ Peter Uzar, iz Tržiča Jože Janežič in Stanko Legat, iz Bohinja Jože Ažman in Janez Zupan, iz Kroke Janez Ažman, Justin Ažman in Franc Rajgel, iz Dobrave Ivan Bertoncelj, Ivan Križnar, Jože Resman in Anton Mohorič, iz Otoč in Ljubnega pa Alojz Pečnik; neugotovljeni udeleženci iz Otoč je bil verjetno Ciril Debeljak.

Od 3. do 10. junija je bila v Sloveniji splošna stavka gradbincev, vključenih v Savez gradjevinarskih radnika Jugoslavije (v nadaljevanju: SGRJ). Ta sindikat so tedaj v Sloveniji imeli v celoti v rokah komunisti. V Kranju je obstajala štiričlanska partijska organizacija gradbincev. Stavka se je posrečila. Podpisana je bila kolektivna pogodba, s katero so gradbinci dosegli zvišanje mezd in plačevanje nadur.

Pred rotovžem v Kranju je bilo 7. junija 1936 zborovanje za razširitev ljubljanske bolnišnice. Zborovanje je organiziral Jugoslovanski akademski klub iz Kranja. Govorili so župan Pirc, nekdo iz Ljubljane (verjetno Jože Ravnihar) in delavec Janez Pestotnik.

Na Jesenicah so tako zborovanje sklicali 14. junija ob 11. uri pred železniško postajo. Govorili so predstavniki vseh treh strokovnih organizacij, predstavnik inteligence in predstavnik kmetov – komunist Jože Resman z Dobrave pri Kropi.⁶²

Po velikem prizadevanju komunistov, naprednih odbornikov vseh treh strokovnih organizacij in delavskih zaupnikov je bil na Jesenicah dosežen sporazum o ustanovitvi Medstrokovnega akcijskega odbora (v nadaljevanju: MAO). MAO je bil ustanovljen 24. junija 1936.

Sprejeli so platformo za njegovo delovanje in oblikovali v 20 točkah nove delavske zahteve. Konec junija 1936 je MAO objavil poseben letak, pravzaprav poziv in obvestilo delavcem KID.

Julija 1936, nekaj dni po začetku španske državljanske vojne (ta se je začela v noči od petka, 17. julija, na soboto, 18. julija) je bila na pobočju Jelovice, nad Reparico, »partijska« konferenca jeseniškega okrožja. Udeleženec na tej konferenci Albin Nardin je na sestanku starih kroparskih komunistov, ki je bil 19. oktobra 1974, trdil, da je bila 17. julija. Ta datum navaja tudi Ivan Križnar, vendar je napačen, saj se Justin Ažman spominja, da so obravnavali tale vprašanja:

- politični položaj v Jugoslaviji
- fašizem v Nemčiji
- državljansko vojno v Španiji
- kmečke dolgove.

Ivan Križnar se spominja, da so razpravljali tudi o tem, kako organizirati ljudsko fronto in povezati delavce in kmete. Navaja, da so bili poleg članov na konferenci navzoči tudi kandidati in simpatizerji partije.

Konferenco je vodil Stane Žagar. Kot udeležence te konference navajajo tudi Albina Nardina, Justina Ažmana, oba iz Kroke, Ivana Tominca, Rudija Papeža, Luciana Seljaka iz Kranja, Antona Štefeta, Pavla Stegnarja, Toma Omana, Omanovo sestro, vsi štirje iz Tržiča, Ivana Bertonclja, Ivana Križnarja in Huga Miheliča z Dobrave. Delegatov z Jesenic, Lesc in Bohinja se ne spominjajo. Udeležencev konference je bilo 25 do 30, trdijo tisti, ki so se je udeležili.⁶³ Znano je, da je bila poleti 1936 »partijska« konferenca tudi v Bohinju in da so na njej obravnavali

skoraj enaka vprašanja. To navaja na misel, da sta bili dve polokrožni konferenci. Tudi Ivan Bertoncelj pravi, da sta bila poleti 1936 z Žagarjem v Bohinju na partijski konferenci.⁶⁴ Na konferenci so po navedbah Bertonclja govorili o fašizmu v Nemčiji in kmečkih dolgovih.

Če je bila udeležba na konferenci na Jelovici res tako številčna, pa se Bertoncelj za bohinjsko spominja le Jožeta Ažmana in Franca Vojvodo. Lojz Tišov se spominja sestanka (morda konference?), ki je bil leta 1936 za Bistrico pod Ravnami, pri hruškah. Sestanek je vodil Jože Ažman. Spominja se Venclja Perka, enega od bratov Jakoba ali Franca Zalokarja, Franca Jakopiča, Janeza Zupana. Udeležilo se ga je tudi več neznanih članov. Sklenili so, da se partija čimprej poveže in dela med množicami.⁶⁵ Očitno je to tista konferenca, o kateri je govoril Bertoncelj. Ker med udeleženci navedeni tovariši takrat še niso bili člani KP in so obravnavali splošne teme, menim, da sta bili obe konferenci v okviru Ljudske fronte.

Osebo sem prepričana, da je bila konferenca na Jelovici na nedeljo, 19. julija, kajti Ivan Križnar, ki je redno bral časopis, je vedno trdil, da je za dogodke v Španiji zvedel na konferenci.

Dne 9. avgusta je bila v Kranju ustanovljena Vzajemnost. Po razpustu Svobode so se kranjski svobodaši hitro znašli, dramsko sekcijo so preselili v gasilski dom na Primskovem, ki je bil pod okriljem Splošne delavske strokovne zveze Jugoslavije (v nadaljevanju: SDSZJ). Ta sekcija je bila nato temelj za delovanje Vzajemnosti.

Na Javorniku so po razpustu Svobode ustanovili Enakost in jo povezali z jeseniško Enakostjo. Drugod so po ustanovnem zboru Vzajemnosti, 29. marca 1936, ustanavljali njena društva, tako npr. v Lescah. Tam, kjer so bile vaše celice ali so v vasi

živel komunisti, so ustanavljali DKFiD. Ta društva so delovala v Bohinju, na Dobravi pri Kropi, v Dupljah s podružnico v Naklem, v Križah. V okolici Ljubljane, v Pirničah, v Mostah pri Komendi, Medvodah, Ratečah so ta društva delovala pod vplivom komunistov iz Ljubljane. Društvi Enakost in Vzajemnost ter DKFiD so na Gorenjskem vodili komunisti, zato so bila na udaru oblasti, ki je razpuščala eno za drugim.

Vsa gradbena podjetja na Slovenskem se niso držala določil kolektivne pogodbe. To je bil razlog za stavko na Jesenicah in v okolici poleti 1936. Dne 10. avgusta so ob 12. uri začeli stavkati delavci šamotarne Slograda in Dêdeka, 11. avgusta pa še Dêdekovi delavci, ki so delali na daljnovodu Zasip-Železarna Jesenice, delavci v podjetju Svetina na Bledu in v še nekaj manjših podjetjih. Na deloviščih so postavili straže. Stavkalo je okrog 370 delavcev. Tudi za to stavko je dala pobudo jeseniška partijska organizacija. Stavkajočim so takoj priskočili na pomoč SMRJ in žene železarjev. Te so organizirale kuhinjo na vrtu Delavskega doma, žene so kuhale, zbirale hrano in ves čas spodbujale bolj malo osveščene delavce. Hrano in denar zanje so zbirali od Rateč do Radovljice in Bohinja. Na stavkajoče je dobro vplivalo bojevito razpoloženje udeležencev na proslavi ob tridesetletnici SMRJ, ki je bila 15. in 16. avgusta na Jesenicah. Po objavi banove naredbe, z dne 5. septembra 1936, je stavkajočim skočila v hrbet NSZ. Pripeljala je stavkokaze. Jeseniške delavske žene so ogorčeno protestirale proti njim. V noči od 16. na 17. september je policija na Javorniku aretirala 20 žena, ki so najbolj pomagale stavkajočim gradbincem, dva delavska zaupnika iz SMRJ, Franca Ravnika in Jožeta Čelesnika, ter še enega delavca. Odgnali so jih na postajo v Žirovnico, saj se jih niso upali odpeljati z železniške postaje Javornik. Najprej so

⁶¹ Jože Jan, *Moje politično delo v Kranju 1934–1938*, 10. maj 1977.

⁶² Jože Resman, *Izjava*, 15. aprila 1973.

⁶³ Iz zapisnika sestanka starih komunistov iz Kroepe, 19. oktobra 1974.

⁶⁴ Ivan Bertoncelj, *Gradivo za koledar najvažnejših dogodkov, ob 40-letnici KPJ na Gorenjskem*, 1960.

⁶⁵ Lojz Tišov, *Spomini na revolucionarja tov. Ažman Joža in Zupana Janeza*, 1978.

jih zaprli v Radovljici, potem pa so štiri žene, delavca in oba zaupnika prepeljali v ljubljanske zapore. Dve sta bili obsojeni. Dne 17. septembra so stavkokazi začeli delati pod zaščito orožnikov. Osemnajst v stavki najbolj aktivnih delavcev so odpustili. Stavko so sicer zlomili, vendar so se pozneje podjetja držala določb kolektivne pogodbe.

V drugi polovici avgusta in v prvi polovici septembra 1936 so na območju Kranja in Škofje Loke stavkali lesni delavci. Najprej so 13. avgusta začeli stavkati delavci na Dolenčevi žagi v Škofji Loki in nato tudi v Preddivoru. Na tej žagi je delalo 27 delavcev. V stavki so se jim potem pridružili še Dolenčevi hlapci, vozniki in gozdni delavci. Včlanjeni so bili v JSZ in Zvezi lesnih delavcev in sorodnih strok, ki je pripadala Strokovni komisiji). Dne 25. avgusta so stopili v stavko še delavci pri Heinricharju v Škofji Loki, potem pa v obratu v Kranju in Kokri. Nehali so delati tudi Heinricharjevi kranjski in kokrški gozdni delavci. V Kranju in Kokri je bilo zaposlenih 85 delavcev. Heinricharjevi delavci so stavkali iz solidarnosti z Dolenčevimi delavci in tekstilci.

V dneh 15. in 16. avgusta 1936 so na Jesenicah slovesno proslavili tridesetletnico SMRJ. Izdali so brošuro Jesenice. Dne 16. avgusta je odšlo na praznovanje precej Kranjčanov. Glavni govornik na proslavi je bil Franc Leskošek. Razporeditev je bilo borbeno. Proslave se je udeležilo okrog 7000 ljudi. Meščanski časopisi so po proslavi ogorčeno pisali o »rdečih Jesenicah«. Med proslavo je bil na gozdni jasi pri Blejski Dobravi sestanek tekstilnih delavcev komunistov z Leskoškom. Pretresli so možnosti stavke v tekstilni industriji. O umestnosti stavke in možnostih za njen uspeh so razpravljali tudi na sestanku, 18. avgusta, Pri šestici v Ljubljani. Sestanek je bil sklican na pobudo Leskoška. Udeležili so se ga delavski zaupniki kranjskih tekstilnih tovarn, predstavniki Delavske zbornice in Centralnega tarifnega odbora. Ljubljancani so bili sprva proti stavki, potem pa so sklenili, da bodo naslednji dan na sestanku kranjskih tekstilnih delavcev zagrozili z njo, če delavskih zahtev ne bodo

sprejeli. Ta sestanek je bil na Stari pošti v Kranju. Udeležilo se ga je skoraj 3000 delavcev. Govorili so tajniki vseh treh strokovnih organizacij, delegat Delavske zbornice in poslanec Šemrov. V resoluciji so zahtevali, da se takoj začne razprava o kolektivni pogodbi, in zagrozili s stavko, če takoj, v 24 urah, ne bodo sprejeli delavskih zahtev. Razporeditev zborovalcev je bilo tako revolucionarno, da so z zborovanja odšli s prepričanjem, da stavka bo. Tudi partija je presodila, da tako revolucionarnega vzdušja ne sme zanemariti. Na ožjem sestanku so komunisti in najbolj revolucionarni delavski zaupniki sklenili, da se stavka začne naslednji dan, 20. avgusta, ob 13. uri in 50 minut.

Potek velike tekstilne stavke, ki je trajala od 20. avgusta do 16. septembra 1936, je znan. V stavki je sodelovalo 33 obratov v okrog 8600 delavci. V Kranju so stavkali v Jugočeški, Jugobruni, Intexu, pri Sircu, Prahu, Božiču in v Tekstilindusu, v Škofji Loki v Predilnici in pri Brumen & Thalerju, v Tržiču v Predilnici Glanzmann & Gassner. Poudarila bi le nekaj momentov:

1. Stavka je prevzela novo obliko v dotedanjem stavkovnem gibanju v Sloveniji – zasedbo obratov, toda ne z gladovanjem, kot so jo pred tem izvedli rudarji. Delavci so vzdrževali vzoren red in skrbeli, da ni bilo nobene škode v podjetjih.

2. Vsa politična nasprotja med priпадniki treh strokovnih organizacij in tudi strokovno neorganiziranimi delavci so izginila. Ustvarjena je bila popolna akcijska enotnost delavcev.

3. Stavko so ves čas vodili komunisti. Dokazana je vloga kranjskih komunistov, ki so bili vsi res polno zavzeti (priprave na stavko, stavkovni odbori, zbiranje hrane in denarnih prispevkov, propaganda itd.), pa tudi vloga Staneta Žagarja, Franca Leskoška in PK KP za Slovenijo, predvsem Mirka Koširja. PK je vzdrževal redne vsakodnevne stike s kranjskimi komunisti, kurirka je bila Vida Bernot-Tomšič, in z vsemi tovarnami, v katerih je že delovala partijska organizacija. V Maribor je poslal posebnega delegata z nalogo, da tudi mariborska partijska organizacija organizira stavko. Stavko je politično vodil Mirko Košir, član PK KP za Slovenijo,

po sindikalni liniji pa Franc Leskošek. Košir je stavko vodil predvsem po izkušnjah stavke pri Bonaču na Količevem (17. avgusta–14. oktobra 1935).⁶⁶

4. Pokazala se je neverjetna solidarnost delavcev, kmetov in inteligence, obrtnikov in trgovcev s stavkajočimi. Nastajala je Ljudska fronta od spodaj, v množici.

Po krvavem napadu na stavkajoče, 16. septembra 1936, v Kranju je stavka prenehala. Samo v Kranju, Trziču in Škofji Loki so odpustili z dela 273 delavcev, med njimi je bilo 27 delavskih zaupnikov. Policija je zaprla šest kranjskih delavcev (med njimi Papeža in Tominca), pet delavcev z Jesenic (med njimi Pibernika in Mlakarja), pa tudi Franca Leskoška. Pod pritiskom javnosti so morali industrialci 23. septembra 1938 podpisati kolektivno pogodbo. Ni bila takšna, kot so jo delavci pričakovali, je pa do neke meje le uredila razmere v slovenski tekstilni industriji.

Pomen stavke je velik predvsem zaradi političnega osveščanja delavskih množic, ustvarjanja delavske enotnosti in povezoovanja delavskega razreda z vsemi naprednimi sloji.

Razbitje stavke z vsemi posledicami je začasno zavrlo revolucionarni razvoj delavskega gibanja v Kranju, dolgoročno pa je bilo to za delavsko gibanje koristno. Že jeseni 1936 je partija sprejela v svoje vrste nekaj tovarišev in tovarišic, članov stavkovnih odborov, delavskih zaupnikov, ki so se v stavki najbolj izkazali.

Leta 1936 so v Jugoslovanskem akademskem klubu v Kranju prevzeli vodstvo levičarji. Klub so ustanovile tri politične skupine. Ko so prevzeli vodstvo levičarji, so klerikalci izstopili iz njega, medtem ko so nacionaliste pridobili. V klubu ni bilo partijske ali skojevske organizacije, so pa v njem delovali trije člani KP, in to Cene Malovrh, Beno Anderwald in Jože Cvar, ki so bili povezani na ljubljanski univerzi. Poleg teh treh je v klubu delovalo nekaj zelo aktivnih članov iz sokolskih vrst. Komunisti, ki so delali v klubu, so bili v

stikih z MK KP Kranj, z Ivanom Tomincem in Rudijem Papežem. V klub sta večkrat zahajala tudi Mirko Košir in Jože Jan. Akademski klub je organiziral ljudsko univerzo. Na njej so predavali vidni kulturni delavci. Med tekstilno stavko je klub propagiral pomoč stavkajočim in upravičenost stavke. Klub je organiziral razstave, recitacijske večere, znanstvene ekskurzije in ustanovil znanstveno knjižnico.⁶⁷

Septembra 1936 se je začel organiziran napad na jeseniški MAO. Oblast in KID sta vedeli, da stoji za njim partija. Najprej je NSZ izdala letak z obvestilom, da izstopa iz MAO, 25. septembra pa je SMRJ dobila iz centralne uprave v Beogradu nalog, da mora izstopiti iz MAO in o tem obvestiti članstvo. Če tega ne bodo storili, je pisalo v nalogu, bo o nadaljnjih ukrepih sklepal plenum centralnega odbora. Tajnik centralne uprave je bil tedaj Vinko Vrankar. Jeseniška in javorniška podružnica SMRJ sta oktobra zavrnila zahtevo centralne uprave, 9. novembra pa je centralna uprava obvestila, da sta oba odbora podružnic razrešena. Na občni zbor jeseniške podružnice, 22. novembra 1936, sta prišla iz centralne uprave Vrankar in Čurković. Vrankar je nastopal oblastno in je grozil, Čurković je bil zmernejši in je v nekaj primerih dal celo prav Jeseničanom. Na občnem zboru so izvolili nov odbor, z drugimi, prav tako naprednimi člani.

Leta 1936 so bile občinske volitve. Nanje so se komunisti dobro pripravili. V Šenčurju so bile že 3. maja. Tu je partija pripravila samostojno delavsko kmečko listo s kandidatom Antonom Verbičem na čelu. Lista je dobila kljub nasilju in grožnjam oblasti 76 glasov, kar je bilo za to klerikalno okolje veliko.⁶⁸

Posebno dobro so se pripravili na volitve na Jesenicah in v Koroški Beli oktobra 1936. Listo so poimenovali Lista slovenskega delovnega ljudstva. V občini Jesenice je bil nosilec liste napredni krščanski socialist, odvetnik dr. Aleš Stanovnik. Do izvolitve mu je manjkalo le nekaj glasov.

⁶⁶ Izjava Mirka Koširja, Arhiv RSNZ.

⁶⁷ Iz izjave dr. Ceneta Malovrha, januar 1979.

⁶⁸ Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost, 12. februar 1977.

V občini Koroška Bela je bil nosilec liste komunist Vencelj Perko. Zmagala je Lista slovenskega delovnega ljudstva. Navajam uradne podatke.*

Tudi v drugih občinah se je komunistom posrečilo spraviti svoje ljudi v občinski odbor, npr. v Kropi, na Dobravi, v Bohinjski Bistrici.

To jesen je bilo na pobočju Jelovice, nad Reparico, še eno partijsko posvetovanje za Gorenjsko. Vodil ga je Stane Žagar. Razpravljali so o dopisništvu in razpečevanju partijske literature in razkrivanju lažnih demagoških gesel v časopisih.

Moj oče, ki je poiskal prostor in organiziral zavarovanje za to posvetovanje, se je dobro spominjal da so bili na njem Johana Mohorič s Poljšice pri Gorjah, Jože Resman z Dobrave in Stane Toplak iz Kranja. Imen drugih udeležencev nisem

ugotovila. Resman, Toplak in Križnar so soglašali, da so bili na posvetovanju prisotni delegati iz vsega okrožja. Ne upam pa si z gotovostjo trditi, da je bilo to posvetovanje pred konferenco, na kateri je bilo ustanovljeno okrožje Kranj.

V pozni jeseni 1936 je bila na Mošenjski planini na Jelovici partijska konferenca. Vodil jo je Stane Žagar, prisoten pa je bil tudi Mirko Košir iz PK KP. Poimensko sem ugotovila tele udeležence: Ivan Tominc, Rudi Papež, Marija Mole in Ludvik Vitez iz Kranja, Kristjan Ribnikar, Stanko Legat in Jože Janežič iz Tržiča, Peter Uzar iz Križev in Janez Markun in Šenčurja. Izvoljeni so bili člani OK KP Kranj in sekretar Ivan Tominc. Njegovo prejšnje mesto, mesto sekretarja MK KP Kranj, pa je prevzel Rudi Papež. Pod kranjsko okrožje je spadalo območje Kranja, Tržiča in Škofje Loke.

*

Občina	Slovensko delovno ljudstvo	Jugoslovanska nacionalna zajednica	Jugoslovanska nacionalna stranka	Skupaj volivcev
Koroška Bela	326	223	94	643
Jesenice	618	636	479	1733

Jeseniško okrožje od jeseni 1936 do okupacije

Prva konferenca jeseniškega OK KP, po ustanovitvi in odcepitvi kranjskega okrožja, je bila pozimi 1936/1937. Bila je nad hišo Johane in Matevža Mohorič v vasi Poljšica pri Gorjah. Johana in Matevž sta bila prej povezana v celici v Kropi, potem pa sta si kupila hišo na Poljšici in se preselila tja. Na konferenci je bil iz PK KP Mirko Košir. Vodil jo je Stane Žagar. Ivan Bertoncelj, Justin Ažman in Jože Jan navajajo tele delegate: Johana in Matevž Mohorič iz Gorij, Franjo Federl-Slavko in Vencelj Perko z Jesenic, Jože Ažman iz Bohinja, Justin Ažman iz Kroepe, Ivan Bertoncelj z Dobrave, Jože Jan, doma z Rečice pri Bledu, za okrožje Kranj, kjer je partijsko deloval.

Kaj so obravnavali na tej konferenci, nisem mogla ugotoviti.

Januarja 1937 je začel na Jesenicah izhajati časopis Naš kovinar. Bil je glasilo naprednih delavcev v KID. Ustanovili so konzorcij, katerega predstavnik je bil dr. Miha Potočnik. Urednik Našega kovinarja je bil Marijan Brecelj, najbolj pa si je za njegovo izhajanje prizadeval komunist Franjo Federl-Slavko. Naš kovinar je bil protiutež tovarniškega Vestnika.⁶⁹ Uprava KID je tedaj začela propagirati »tovarniško družino«, češ da so vsi zaposleni v KID ena družina, ki naj v prostem času hodi skupaj na izlete, prireditve, zabave itd.⁷⁰

Že konec 1936 je partija začela akcijo za odhod borcev v Španijo. Dne 12. februarja 1937 je Jože Gregorčič odpeljal prvo skupino z Gorenjske na pot v Španijo. V Splitu so padli v roke policije. Kasneje so prostovoljci iz jeseniškega okrožja odhajali v Španijo čez Avstrijo, Nemčijo in Francijo. V Španijo so iz jeseniškega okrožja odšli tile tovariši: Jože Gregorčič, rojen v Opatiji, živel na Jesenicah; Ivan Gregorčič, rojen v Opatiji, živel na Jesenicah; Janez Perenič, doma iz Škocjana pri Mokronogu, živel na Jesenicah; Franc Prevc, rojen v Dražgošah, živel na Jesenicah; Fric Lehman, očim Franja Federla, nemški komunist, živel na Jesenicah; Egon Erlich, po rodu iz Ljubljane, v Španijo odšel z Jesenic; Stane Fende z Javornika (padel 1938. leta na aragonski fronti); Stanko Finžgar z Javornika (padel marca 1938 na aragonski fronti); Janez

Pejak z Jesenic; Rafael Krajina z Jesenic; Albert Kragolnik z Javornika; Franc Malenšek s Koroške Bele; Jože Mavc z Jesenic; Franc Mohorko s Koroške Bele; Jože Pikon z Blejske Dobrave; Jože Kapus z Blejske Dobrave; Franc Potočnik s Savice v Bohinju; Jože Repinc iz Kamnja v Bohinju; Silvester Fabič iz Radovljice; Josip Jakopič iz Radovljice in Ivan Iskra iz okolice Radovljice.

V začetku 1937 je začela uprava KID odpuščati aktiviste SMRJ in delavske zaupnike. Januarja so bili odpuščeni Jože Čelesnik, Ignac Kralj in Viktor Stražišar. Banska uprava jim je pred tem vzela mandat delavskega zaupnika. Marca sta bila odpuščena tudi Vencelj Perko in Franc Ravnik. Oba so izključili tudi iz SMRJ. Marca je centralna uprava spet razpustila odbora sindikalnih podružnic SMRJ na Jesenicah in Javorniku. Iz vrst desnih socialistov je imenovala 5-članski komisariat. Zanimivi so rezultati volitev delavskih zaupnikov v KID leta 1937, saj pokažejo, kako neupravičena je bila uprava desnih socialistov.*

Pripadniki levega krila so začeli izstopati iz SMRJ. Zanimivo je Titovo poročilo, z dne 9. aprila 1937, o razmerah na Jesenicah. Tito se je med 23. in 25. marcem 1937 po 3-mesečnem delovanju v domovini vrnil v Pariz. V poročilu pravi: »Na Jesenicah je npr. januarja izbruhnil spor med delavci in upravo, ker je hotelo podjetje vnesti v kolektivno pogodbo določilo, po katerem bi kolektivna pogodba nehala veljati v primeru kakršnekoli stavke. V tem sindikatu so pripadniki treh sindikalnih smeri in čeprav jih je večina naših članov, so naši uredili tako, da enkrat sklicuje in vodi skupščino naša, drugič druga in tretjič tretja organizacija, da pa vsakič sodelujejo na njej pripadniki in funkcionarji vseh sindikalnih organizacij.«⁷¹

V zgodnji pomladi 1937 je bila na Jelovici, v bližini Vodice, nad Plankarjevo frato partijska konferenca. Vodil jo je Žagar, ki so ga tudi izvolili za delegata na slovenski partijski konferenci ali kongresu. Torej je bila to predkongresna konferenca jeseniškega okrožja. Kroparski komunisti se te konference posebno dobro spominjajo. Za zavarovanje je odgovarjal

Justin Ažman. Izsledil jih je Lazarjev Jože iz Kroke. Ažman ga je sicer speljal stran, toda Lazarjev jih je vseeno prijavil občinskemu tajniku Jajtku iz Kroke. Ta je prijavo poslal naprej. Filip Legat je od žene, ki je bila poštarica, zvedel, da bodo prišli v Kropo poizvedovat o konferenci. Zagrozil je Lazarjevemu, da se mu lahko kaj zgodi. Lazar je potem zasliševalcem izjavil, da nič ne ve o prijavi, prav tako tudi Ažman. Kroparski komunisti se spominjajo, da je bilo na konferenci navzočih veliko delegatov in da so bili na njej iz Kroke Alojz Justin, Filip Legat, Albin Nardin. Nobenega drugega si ne upajo z gotovostjo imenovati.⁷²

Po vojni je dolgo veljalo, da je bil Stane Žagar na kongresu na Čebinah. To so ugotovili tudi na sestanku udeležencev, preden je Ivan Maček odnesel fotografije udeležencev slikarju Gojmirju Antonu Kosu,⁷³ ki je potem naredil sliko. Vencelj Perko je pisal o kongresu na Čebinah v reviji Borec.⁷⁴ Med drugim piše tudi, kako se je vračal nazaj do Ljubljane skupaj z Žagarjem. Kasneje je to svoje pričevanje spremenil. V poročilu, z dne 3. maja 1937, Kardelj podrobno govori o delegatih. Pove, da je bil za Belo krajino izvoljen kot delegat kmet, ki pa je zbolel in se je kongresa namesto njega udeležil agonom. Nadalje poroča, da so delegata Notranjske zavrnilo zaradi slabega zadržanja pred policijo. Nikjer pa niti z besedico ne omenja, zakaj je šel namesto izvoljenega delegata Žagarja na kongres Perko.⁷⁵

To, da je bil Perko prisoten na kongresu in tudi izvoljen v CK KPS, danes drži. Pravi, da ga je 15. marca Franjo Federl obvestil, da mora 17. aprila na važen sestanek. V partijo je bil sprejet v začetku 1936.⁷⁶

Večkrat sem že slišala podatek, da je bilo med kongresom na Jesenicah z Javornikom vred 28 članov KP. V vsej Sloveniji je bilo tedaj 250 članov.⁷⁷ V tem Kardeljevem poročilu je tudi navedeno, da je delegat Jesenic v imenu svoje organizacije vprašal, ali je dopustno, da njegova organizacija izvede fizičen napad na socialnodemokratske vodje. Šele po odločni intervenciji smo tovariše prepričali, da bi takšna reakcija proti socialnodemokratskim

svinjarijam bila v nasprotju s partijsko linijo.

Aprila je bila na Javorniku organizirana terenska partijska celica. Štela je šest članov. V njej so bili Albin Pibernik, Ivan Bertoncelj, Slavko Federl, Ivan Knez, Julka Pibernik in Franc Hrovat.⁷⁸

Prvi maj 1937 so jeseniški delavci proslavili na Poljanah pod Mežakljo. Spomladi je bila v Završnici partijska konferenca jeseniškega okrožja. Udeležila sta se je člana CK KPS Edvard Kardelj in Mirko Košir. Za novega sekretarja OK KPS so izvolili Franja Federla-Slavka. Od začetka 1937 je bil zaposlen kot tajnik na občini Koroška Bela. Člani komiteja so bili Stane Žagar, Vencelj Perko, Ivan Bertoncelj, Marija Žumer, Alojz Justin, Jože Ažman in Lenart Petrač.

Na konferenci so govorili o kongresu KPS in širšem partijskem vplivu. Obravnavali so problem sektaštva do socialnih demokratov in odnos med Albinom Pibernikom in Venceljem Perkom. Kot primer sektaštva je Kardelj navedel brošuro Jesenice, ki so jo izdali ob tridesetletnici SMRJ, napisal pa jo je Franjo Federl. V njej socialnih demokratov ne imenujejo niti sodrugi. S tem so ustvarili še večji prepad med komunisti in socialnimi demokrati. Razrednemu sovražniku pa so tudi pokazali, kateri so njihovi simpati-

zerji. Justin Ažman se spominja, da so kritizirali Perka, češ da se je dela lotil preveč legalno.⁷⁹

Ugotovljeno je, da so bili na konferenci poleg Kardelja in Koširja tudi Franjo Federl, Vencelj Perko, Albin Pibernik, Viktor Stražišar in Ivan Bertoncelj z Jesenice in Javornika, Stane Žagar, Jože Resman in Ivan Križnar z Dobrave pri Kropi, Alojz Justin in Justin Ažman iz Kroke, Jože Ažman iz Bohinja in Marija Žumer iz Gorij.

Junija 1937 je izšla brošura Marije Žumer 70 dni v Glavnjači. Žumrova je bila nekaj let v Sovjetski zvezi. Vrnila se je v začetku 1936, že avgusta istega leta pa je bila aretirana. Njena brošura je imela velik propagandni pomen. Brošuro ji je pomagal napisati Mirko Košir.⁸⁰

Poleti 1937 so se na Jesenicah zelo zavzeto pripravljali na izvedbo španskega tedna, ki naj bi bil od 19. do 24. julija. Prireditelj je bila prepovedana, tako da so izvedli le manjši del programa.

Tega poletja je bila na Jelovici, pri Vodica v smeri Kamne gorice, partijska konferenca za Gorenjsko, za obe okrožji. Vodil jo je Mirko Košir, član CK KPS. Imel je tri ure dolg referat o tekočih domačih in svetovnih dogajanjih. Delegati so se ga zapomnili po dolgem, a vsebinsko zelo bogatem poročanju.

⁶⁹ dr. Miha Potočnik, ustna izjava, 23. aprila 1987.

⁷⁰ Vencelj Perko, izjava na srečanju starih komunistov občine Jesenice z mladimi, 21. aprila 1987.

*

Volilnih upravičencev	Oddanih glasov	Lista SMRJ (levi)	Desni socialisti
2602	2381	1333 ali 56 % oddanih glasov oziroma 51,2 % od volilnih upravičencev	184 ali 7,7 % oddanih glasov oziroma 7,07 % od volilnih upravičencev

⁷¹ Tito, Zbrana dela, knjiga 3, str. 61.

⁷² Iz zapisnika sestanka starih komunistov iz Kroke, 19. oktobra 1974. Tudi: Filip Legat, izjava, 29. junija 1985.

⁷³ Vladimir Svetina, ustna izjava, 9. januarja 1979.

⁷⁴ Vencelj Perko, Borec 1967, št. 4, str. 327–332.

⁷⁵ Edvard Kardelj-Benz: Memorium Abschrift des Briefes von Sommer an Fleischer, No 50, vom 3. 5. 1937, Arhiv CK ZKS, fond KI, 1937.

⁷⁶ Vencelj Perko, Ustanovni kongres KPS na Čebinah, Jeklo in ljudje, III.

⁷⁷ Podatek je iz zgoraj navedenega Kardeljevega poročila.

⁷⁸ Ivan Bertoncelj, Gradivo za koledar najvažnejših dogodkov ob 40-letnici KPJ, 1960.

⁷⁹ Iz zapisnika sestanka starih komunistov iz Kroke, 19. oktobra 1974.

⁸⁰ Izjava Mirka Koširja, Arhiv RSNZ.

Ugotovila sem, da so se konference udeležili: iz Kranja Stane Toplak, Ivan Tominc, Rudi Papež, Alojz Kordež in Marija Ravtar, iz Šenčurja Anton Štefe, Janez Pipan in Janez Markun, z Jesenic Janez Mlakar, iz Kroke Lojze Justin, Franc Rajgelj in Janez Ažman, z Dobrave pri Kropi Stane Žagar, Hugo Mihelič, Ivan Bertonec in Ivan Križnar.

Vsega je bilo okrog 30 delegatov.⁸¹

Franjo Federl je bil aretiran avgusta 1937 pri Janovih na Rečici pri Bledu, kjer se je nekaj časa skrival. V preiskovalnem zaporu je bil do začetka decembra 1937. Pri Janovih so se pogosto oglašali kurirji in razni odposlanci CK KPS, npr. Vladimir Krivic.⁸²

Dne 15. avgusta 1937 se je več komunistov in delavcev z Jesenic, Lesc in Kroke udeležilo proslave ob obletnici ustanovitve rudarskega sindikata v Hrastniku. Vrnili so se zelo borbeno razpoloženi.

Vse leto 1937 je bilo čutiti prizadevanje partije, da organizira kmečko-delavsko gibanje. V okrožju Jesenice se je gibanje čutilo predvsem v krajih (vaseh) s kmečkim in delavskim prebivalstvom: v Bohinju, v Gorjah, v dobravski okolici.

Dne 21. januarja 1938 je banska uprava dravske banovine prepovedala delovanje Enakosti na Jesenicah in Javorniku.

Na I. konferenci KPS v Šmiglovi zidanci nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini, 16. in 17. aprila 1938, je bil delegat jeseniškega okrožja Stane Žagar. Andrej Stegnar, ki je bil na tej konferenci kot delegat kranjskega okrožja, navaja, da je bil Žagar tedaj sekretar OK KPS Jesenice.⁸³ Ni namreč ugotovljeno, kdaj je Žagar spet postal sekretar jeseniškega okrožja oziroma kdo je bil sekretar OK KPS Jesenice po aretaciji Franja Federla.

Prvi maj 1938 so Jeseničani proslavili na Poljanah pod Mežakljo.

Spomladi tega leta je bil posvet vodilnih gorenjskih komunistov v Stražišču. Vodil ga je Jule Gabrovšek. Razpravljali so o legalnem delovanju komunistov v sindikatih, o delavskih kulturnoprosvetnih in športnih društvih in študiju marksistične literature.⁸⁴ Malo pred Stegnarjevo smrtjo sem ga še enkrat spraševala o tem. Mislila sem, da je bil posvet mogoče spo-

mladi 1939, saj se je Gabrovšek zaposlil v Kranju šele 1. januarja 1939. Stegnar, ki se je vrnil iz Mitrovice konec 1937, se je spominjal, da je bilo to prvo pomlad po njegovi vrnitvi. Prepričan je bil, da so bili na posvetu tovariši iz obeh gorenjskih okrožij.

V letih 1938–1940 je delovala pri Dacarju, po domače Križniku na Črnicu št. 6, tehnika OK KPS Jesenice. Tega leta je bila ustanovljena tudi partijska celica na Črnicu. V njej so bili Andrej Golmajer, Anton Dacar, Ivan Avsenek, Anton Rot in Jože Korošec.

Poleti 1938 je bila pod Gradiščem na Jelovici okrožna partijska konferenca jeseniškega okrožja. Vodil jo je Stane Žagar, prisoten pa je bil tudi Boris Kraigher. Udeležili so se je iz naslednjih partijskih organizacij: Jesenice, Bohinj, Bled, Lesce, Gorje, Kropa, Dobrava pri Kropi.⁸⁵

Julija 1938 je bil na Joštu pri Kranju partijski posvet o bližnjih volitvah v parlament. Govorili so o kandidatih združene opozicije. Za okraj (srez) Radovljica so za kandidata imenovali dr. Aleša Stanovnika, za njegovega namestnika pa Vencija Perka; za kandidata okraja Kranj Tomaža Križnarja, za njegovega namestnika pa Ivana Tominca. Slednji potem zaradi kompromitiranosti ni kandidiral.

Stane Toplak in Andrej Stegnar se spominjata tehle udeležencev posveta: Vencija Perka, Staneta Žagarja, Andreja Brovča, Ivana Tominca, Franca Vodopivca, Staneta Toplaka, Andreja Stegnarja.

S tem posvetom so se komunisti na Gorenjskem pričeli pripravljati na volitve. V ta namen je bilo veliko sestankov, ki sta jih organizirala Delavska enotnost in kmečko-delavsko gibanje. Na Jesenicah pri Tancarju so jeseni 1938 priredili celo večje zborovanje. Na njem so govorili Vencelj Perko, dr. Aleš Stanovnik, Jože Resman, kmet z Dobrave pri Kropi in Tomaž Godec, obrtnik iz Bohinjske Bistrice.⁸⁶

V okraju (srezu) Radovljica so bili na državnoborskih volitvah 11. decembra 1938 doseženi tile volilni rezultati (glej priložo).

V jeseni 1938 je bila na Dobravi pri Kropi ustanovljena skojevska organizacija. Njen sekretar je postal Stane Žagar ml.

Pozimi 1938–1939 je bil partijski posvet v hiši Jožeta Stražišarja na Jesenicah. Vodil ga je Stane Žagar. Poimensko sem ugotovila tele udeležence: Jože Stražišar, Matevž Mohorič, Slavko Federl, Marija Žumer, Jože Ažman, Ivan Bertoncelj, Lenart Petrač in Ivan Križnar.⁸⁷ Kaj so obravnavali na posvetu, nisem mogla ugotoviti.

V dneh od 15. do 18. marca 1939 je bila pri Tomažu Godcu v Bohinjski Bistrici konstitutivna seja novega CK KPJ. Poleg Tita so se je udeležili Edvard Kardelj, Milovan Djilas, Josip Kraš, Franc Leskošek, Ivo Ribar-Lola. Kdo je dal idejo, da bo seja v Bohinju, ni znano. Dejstvo pa je, da je v tem času obstajala močna partijska organizacija v Bohinju, ki so jo sestavljali tako stari, preizkušeni revolucionarji, kot sta bila Jože Ažman in Janez Zupan, kakor tudi mladi komunisti, ki so imeli velik smisel za delovanje med množicami, tak je bil v prvi vrsti Tomaž Godec (delovanje v športnih organizacijah, v DKFiD itd.). Zanimiva je izjava Herte Haas, da sta bila s Titom potem še enkrat v Bohinju, in to v poletnem ali zgodnjem jesenskem času, in da je bil Tito tudi na tem sestanku. V času sestanka so žene, ki so prišle z možmi v Bohinjsko Bistrico, poslali na Črno prst. Haasova ne ve, kakšen sestanek je bil.⁸⁸ Tona Demšar, Godčeva tovarišica, ki je žene peljala na Črno prst, je po proslavi štiridesetletnice konstitutivne seje v Bistrici, ko so bili objavljeni udeleženci na njej, trdila, da je morala biti udeležba na tem drugem sestanku v Bohinjski Bistrici večja, saj je bilo več tovarišic.⁸⁹ Morali bi torej ugotoviti, kakšen sestanek je bil tedaj.

Prvi maj 1939 je jeseniški in javorniški proletariat praznoval v Završnici.

V noči od 9. na 10. junij 1939 je bilo državno posvetovanje KPJ v Tacnu pod Šmarno goro. Na sestanku je sodeloval Tito. Z Gorenjske je prišel Stane Žagar. Tito je sodeloval tudi na slovenskem partijskem posvetovanju, ki je bilo v noči od 16. na 17. julij 1939 na Vrheh nad Trbovljami. Jeseniško okrožje so zastopali trije tovariši: Gorjanc, Rotgar in Rošca. Gorjanc je bil intelektualec, star 43 let, 5 let član KP, sekretar OK Jesenice. To je bilo ilegalno ime Staneta Žagarja. Vsi drugi podatki se ujemajo razen partijskega staža, saj je bil član partije vsaj že 8 let. Rotgar je bil delavec, star 29 let, s 3-letnim partijskim stažem, član MK KPS Jesenice. Po vseh podatkih je bil to Viktor Kejžar. Rošca je bil tudi delavec, star 31 let, 6 let član KP, član MK KPS Jesenice. Njegovega pravega imena nisem ugotovila.⁹⁰

Po izjavi Janeza Mlakarja je bil poleti 1939 ustanovljen nov MK KPS Jesenice. Kot člane je Mlakar navedel Janeza Mlakarja, Jožeta Gregorčiča, Franca Guzelja, Viktorja Kejžarja in Matija Verdnika, ni pa navedel imena sekretarja. Zapisanih imam devet različnih podatkov, kdaj se je Gregorčič vrnil iz Španije (od spomladi 1939 do začetka 1941). Mara Rupena-Osolnik navaja, da je v jeseni 1939, ko je prišla za učiteljico gospodinjstva na Koroško Belo, prinesla s seboj listek, ki ji ga je napisal Vinko Kristan, sekretar OK KPS Novo mesto, za Jožeta Gregorčiča. Ta jo je takoj partijsko povezal.⁹¹

Poleti 1939 je postal sekretar SKOJ na Jesenicah Ferdo Koren. Ko je bil oktobra

⁸¹ Izjavi Ivana Bertonclja in Ivana Križnarja, Gradivo za koledar najvažnejših dogodkov ob 40-letnici KPJ, 1960.

⁸² Ivan Jan: Franjo Federl-Slavko, Jeklo in ljudje, IV.

⁸³ Andrej Stegnar, ustna izjava, 1978.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Iz izjave Ivana Križnarja st.

⁸⁶ Jože Resman, Izjava, 15. aprila 1973.

⁸⁷ Izjavi Ivana Bertonclja in Ivana Križnarja st., Gradivo za koledar najvažnejših dogodkov ob 40-letnici KPJ, 1960.

⁸⁸ Herta Haas, izjava Ivanu Križnarju ml. v času priprav na 40-letnico konstitutivne seje.

⁸⁹ Izjava nečakinje Tone Demšar Helene Zupanove, 21. februarja 1987.

⁹⁰ Arhiv CK ZKS, ilegalna reprezentančna lista posvetovanja na Vrheh.

⁹¹ Mara Rupena-Osolnik, Izjava, 29. januarja 1986.

1940 aretiran, ga je zamenjal Matija Verd-nik.

Dne 20. avgusta 1939 je DKFiD, ki je delovalo pod vodstvom KP, organiziralo veliko politično manifestacijo, v okviru kmečko-delavskega gibanja. Zbralo se je okrog 6000 ljudi iz Bohinja, z Jesenic, Javornika in Lesc. Po sprevedu iz Stare Fužine v vas Polje je bila tekma koscev. Na zborovanju je v imenu jeseniških delavcev govoril komunist Edo Giorgioni.⁹²

Dne 23. avgusta 1939 je bil sklenjen pakt Hitler–Stalin. Septembra mu je bil dodan še tajni dodatek. V partijskih vrstah jeseniškega okrožja so se pojavile številne dileme, posebno ko je bila 1. septembra napadena Poljska.

Delavsko-kmečko gibanje se je na sestanku v Celju 3. septembra 1939 preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (v nadaljevanju: ZDLS). Izvolili so glavni odbor. Za predsednika je bil izvoljen Franc Leskošek. Na tem sestanku je z Jesenic sodeloval Vencelj Perko.

Dne 24. septembra 1939 je bila okrožna partijska konferenca jeseniškega okrožja v gozdu Grofija pri Črnicu. Obravnavali so naloge partije v zvezi z rastočo nevarnostjo fašizma, posebno glede na nepričakovani napad na Poljsko. Po izjavah Ivana Bertonclja, Jožeta Resmana in Ivana Križnarja, vsi so bili udeleženci konference, je konferenco vodil Žagar, prisoten pa je bil tudi neki tovariš iz Ljubljane. Udeleženci so izrekli številne pomisleke zoper pakt Hitler–Stalin. Filip Legat o konferenci v Grofiji navaja: »Konferenca je bila v kamnolomu Grofija pri vasi Črnicu. Vodil jo je Žagar, navzoč pa je bil tudi neki tovariš iz Ljubljane. Na tej konferenci so nekaj tovarišev z Jesenic vrgli iz partije. Obravnavali smo predvsem nepravilnosti – slabosti jeseniške partijske organizacije. Ta dan je za nami vohunil policijski agent Čampa, vendar nas ni odkril. Kmalu po tej konferenci sva šla z ženo gledat v Ljubljano film Pastir Kostja. Tedaj sem pred kinom videl tovariša iz Ljubljane, ki je bil na konferenci v Grofiji.«⁹³

Na dan te konference je bila v Dacarjevi hiši v Lescah (tedaj Lesce 89) ustanovljena krajevna partijska celica. Sekre-

tar je postal Janez Strgovšek. V celici so bili štirje člani.

Po delegatskem zborovanju ZDLS, 29. oktobra 1939, so sredi novembra 1939 izdali proglas v obliki letaka z naslovom Kaj hočemo. Na njem so za okraj Radovljica podpisani: Godec Tomaž, kmet iz Bohinjske Bistrice, Jan Matevž, obrtnik z Bleda, Perko Vencelj, delavec in župan z Javornika, dr. Štempihar Ivo, odvetnik z Jesenic. Nekateri podpisniki proglasa, med njimi tudi Vencelj Perko, so bili aretirani in zaprti, proti drugim pa je bila vložena obtožnica.

Oktobra 1939 je bil pri Žagarju na Dobravi ožji partijski posvet za jeseniško okrožje. Na njem so poleg Žagarja sodelovali Edvard Kardelj, Pepca Maček-Kardelj, Albin Pibernik, Vencelj Perko in Ivan Bertoncelj. Razpravljali so o nekaterih negativnih odnosih med komunisti.⁹⁵

Od jeseni 1939 je na šoli na Koroški Beli učila Mara Rupena. Kot tajnik na občinski upravi Koroška Bela pa je delal Adolf Jakhel. Jakhla je na to delo poslala partija. Rupenova in Jakhel sta bila povezana v isti celici. V njej je bil povezan tudi Nace Kralj. Na sestanke celice je prihajal Boris Kraigher z ženo Miro. Rupenova trdi, da je bil Kralj tedaj član KP, in je ogorčena, da ga zbornik Jeklo in ljudje, IV. in V. del, obravnava kot bernotovca.⁹⁶

Konec novembra in v začetku decembra 1939 je partija po vseh večjih središčih organizirala zborovanje za žensko volilno pravico. Tako zborovanje je bilo tudi na Jesenicah.

Leta 1939 je bila ustanovljena organizacija SKOJ skupaj za Nomenj in Bohinjsko Bistrico.

Leta 1939 se je Tekstilna zadruga iz Stražišča pri Kranju preselila na Otoče. Tam so po velikih prizadevanjih zadružnikov in tudi članov KP z Otoč in Dobrave zgradili novo stavbo. Na Otočah je tako nastalo novo središče naprednega delavskega gibanja v jeseniškem okrožju. V zadrugi je bila močna partijska organizacija.

Za novo leto 1940 sta se Viktor Stražišar in Stane Žagar udeležila druge konference KPS, ki je bila v Joštovem mlinu v Medlogu pri Celju v noči od 31. decembra na 1. januar. CK KPJ je zastopal Milovan

Djilas, navzoč pa je bil tudi predstavnik kominterne Jan Šverna.

Januarja 1940 sta bili dokončno razpuščeni jeseniška in javorniška Enakost. Maja 1939 sta namreč začeli ponovno delovati, potem ko jim je v Beogradu uspelo dokazati, da je bil razpust leta 1938 nezakonit. Oktobra 1939 je imel pevski zbor Enakost zadnji koncert, novembra pa je bila zadnja dramska predstava.

Dne 7. februarja 1940 sta bila na Javorniku aretirana Vencelj Perko in Ignac Kralj, na Jesenicah pa Franc Benedičič. Vse tri so odpeljali v taborišče Bilečo, kjer je bil Benedičič zaprt 4 mesece, Perko in Kralj pa 9 mesecev. Potem so zaprli še nekaj komunistov, 13. februarja inž. Staneta Oswalda, 16. februarja Maro Rupeno, 19. februarja Adolfa Jakhla, 23. marca Eda Giorgionija in malo pozneje še Tomaža Godca iz Bohinja. Vendar teh niso poslali v Bilečo.⁹⁷ Kmalu po tem je bil razpuščen občinski odbor Koroška Bela.

Dne 5. maja 1940 je bila na pobočju Jelovice, pod Jastrebovcem, partijska konferenca jeseniškega okrožja. Udeležil se je Boris Kraigher. Za sekretarja OK KPS je bila izvoljena Marija Žumer. Poimensko so ugotovljeni tile delegati: Marija Žumer, Ivan Bertoncelj in Franjo Federl z Jesenic, Jože Ažman in Jakob Zalokar iz Bohinja, Alojz Justin in Justin Ažman iz Kroke in Stane Žagar, Jože Resman in Anton Mohorič z Dobrave.

Konferenco je organizirala dobravska partijska organizacija. Jože Resman je preskrbel prostor in odgovarjal za zavarovanje. Na železniški postaji na Otočah je delegate sprejemal Ivan Bertoncelj, doma z Gornje Dobrave, zaposlen in partijsko povezan na Javorniku, v Lipnici pod Miklavževcem pa Anton Mohorič. Ta je tudi zadnji odšel na Jelovico. Med potjo je pobiral odlomljene vejice, ki so ležale na tleh kot kažipot.

Dne 24. maja so začeli stavkati ljubljanski gradbinci in 27. maja je prišlo do splošne stavke gradbincev, ki je trajala do 3. junija. Stavkajoči so dosegli podpis dodatka h kolektivni pogodbi, po katerem so se mezde zvišale od 0,50 do 0,90 dinarjev. V jeseniškem okrožju so stavkali v Radovljici.

V noči od 29. na 30. junij je bila na Vinjem III. konferenca KPS. Na njej je bil navzoč tudi Tito. Jeseniško okrožje je zastopal Stane Žagar. Izvolili so nov CK KPS in delegate za V. državno konferenco KPJ. V CK KPS sta bila iz jeseniškega okrožja izvoljena Vencelj Perko in Stane Žagar, za delegata V. konference KPJ pa Jože Ažman iz Nomenja in Tomaž Godec iz Bohinjske Bistrice.

Dne 7. julija 1940 je bil v bližini Lancovega, v senožetih pri Amerikancu, nad vasjo Brda, partijski posvet za Gorenjsko. Vodil ga je Stane Žagar, udeležil pa se ga je tudi Boris Kidrič. Na konferenci so bili delegati z Javornika, Jesenic, Lesc, Bohinja, Kranja, iz Senčurja, Tržiča, Črnavca, Kroke, Dobrave pri Kropi. Obravnavali so tele zadeve:

1. Organizacija Rdeče pomoči
2. Sprejemanje resolucij proti inter-naciji v Bileči
3. Bojkot festivala, ki ga je organizirala uprava KID na Jesenicah
4. Zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Posebej so pohvalili šenčursko partijsko in skojevsko organizacijo, ki sta v nekaj dneh zbrali 200 podpisov.⁹⁸ Po tem posvetovanju je na Gorenjskem oživel zbiranje podpisov za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Računajo, da je bilo na Gorenjskem zbrano okrog 5000 podpisov. Julija je bila v Ljubljani tudi pokrajinska konferenca Društva prijateljev Sovjetske zveze. Kateri delegati iz jeseniškega okro-

⁹² Gruda, september 1939. Tudi: pričevanja starih bohinjskih komunistov.

⁹³ Iz zapisnika sestanka starih komunistov iz Kroke, 19. oktobra 1974.

⁹⁴ Večkratne izjave Janeza Strgovška, Lesce.

⁹⁵ Ivan Bertoncelj, Izjava, 7. maja 1956.

⁹⁶ Mara Rupena-Osolnik, Izjava, 29. januarja 1986.

⁹⁷ Prav tam.

žja so se je udeležili, nisem mogla ugotoviti.

Od julija do oktobra je bilo v jeseniškem okrožju več zborovanj in sestankov proti draginji, in to na Jesenicah, Javorniku, v Lescah, Kropi. V tej zvezi so trosili tudi letake, npr. oktobra v Podnartu. Vendar v jeseniškem okrožju te akcije niso dobile prave revolucionarne vsebine. Konec julija je bila razpuščena podružnica SMRJ na Jesenicah.

Po podatku Izтока Žagarja je bila poleti 1940 na Jelovici nad Kropo konferenca SKOJ jeseniškega okrožja. Iz PK SKOJ se je udeležil Viktor Stopar. Za zavarovanje so odgovarjali kroparski skojevci.⁹⁹

Dne 1. septembra 1940 je bilo partijsko posvetovanje jeseniškega okrožja na Golfu med Lescami in Žirovnico. Posvetovanje je vodil Stane Žagar, udeležil pa se ga je tudi Edvard Kardelj. Bilo je 35 prisotnih. Obravnavali so tale vprašanja:

1. Oportunizem nekaterih komunistov na Jesenicah med protidraginjsko in narodnoobrambno akcijo ter zbiranjem podpisov za priznanje Sovjetske zveze. Štiri jeseniške komuniste so izključili iz partije, štiri pa kaznovali z ukorom.

2. Fašistična dejavnost na naših mejah, o delu partijskih organizacij v novih razmerah, o mobilizaciji članstva za obrambo domovine, o delu vojnih komitejev in delovanju Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Poleg Kardelja in Žagarja so pomensko ugotovljeni naslednji delegati: Marija Žumer, Slavko Šaračević, Franc Guzelj, Slavko Oman, Anton Thaler, Alfonz Oblak, Janez Mlakar, Polde Stražišar, Viktor Stražišar, Janez Strgovšek, Jože Ažman, Janez Zupan, Ivan Križnar, Ivan Bertoncelj in Filip Legat.¹⁰⁰

Po tem posvetovanju se je konflikt med sekretarko Žumrovo in članoma partije Poldetom Stražišarjem in Antonom Thalerjem še bolj zaostрил. Slednja sta očitala sekretarki nepravilno metodo dela in nepravilno izvajanje političnih akcij.

Od 19. do 23. oktobra 1940 je bila v Zagrebu V. konferenca KPJ. Iz jeseniškega okrožja sta bila delegata na njej Jože Ažman in Tomaž Godec.

Tito je v poročilu o organizacijskem vprašanju ostro kritiziral partijsko organizacijo na Jesenicah. Citiram: »Podoben, a še hujši primer je z Jesenicami, kjer samo v tovarni dela okrog 4000 delavcev, v kraju pa jih živi nad 5000. Tam je partija do nedavna štela 12 članov. Oportunisti, ki so se vgnezdili v tej organizaciji, prav zločinsko ovirajo razvoj partije, pritok novih sil v Partijo in vzgojo novih vodilnih kadrov. To je tudi vzrok, zakaj se na Jesenicah in v Trbovljah ti oportunisti upirajo partijski liniji, delajo vrsto napak, ovirajo boj delavskega razreda ter tako služijo interesom razrednega sovražnika, izkoriščevalcev delavstva.«¹⁰¹ V organizacijskem poročilu je Tito obdelal ravnanje s kadri in sistem vodstva in pri tem kritiziral slovenske tovariše zaradi premajhne odgovornosti za kadre. Navedel je tri primere: »Tretji primer je bil na Jesenicah, kjer so tovariši vedeli, da preti nevarnost tovarišu, ki so ga žandarji tam iskali in slednjič tudi ujeli ter skoraj do mrtvega pretepli.«¹⁰² (Šlo je za Leona Novaka, ki je delal na Gorenjskem kot partijski voditelj in je bil aretiran 21. septembra 1940 na Blejski Dobravi, op. I. K.)

Tudi Resolucija V. državne konference govori o nedopustnem stanju na Jesenicah, kjer je 4000 delavcev, pa vsega 22 članov partije.¹⁰³ V poglavju organizacijske naloge Resolucija tudi Jesenicam nalaga, da morajo kar najhitreje odpraviti dosedanje slabosti pri ustanavljanju celic v tovarnah.¹⁰⁴

Novembra 1940 je moral z Dobrave oditi Stane Žagar z družino. S tem je partija na Gorenjskem izgubila svoje središče. Pri Žagarju so se vsak dan zbirali člani partije, tudi »ilegalci«. Žagar je povezoval delo v okrožju Kranj in Jesenice. Bil je ideolog, znal je delati med ljudmi, ki so mu brezpogojno zaupali.

V letu 1940 so tudi v Kropi in Lescah organizirali SKOJ.

Dolgo je veljalo, da je bila okrožna konferenca KP 2. februarja 1941 pri Puklu na Lipcah pri Blejski Dobravi. Do napake v datumu je verjetno prišlo, ker je Milovan Djilas, ki je bil na tej konferenci delegat CK KPJ, poročal, da je bila konferenca na »katolički praznik u početku sječna.«¹⁰⁵ Sječan pa je slovenski prosinec, januar.

Verski praznik na začetku januarja je potemtakem lahko samo praznik svetih treh kraljev, tj. 6. januarja. Na tej konferenci so z vsa resnostjo govorili o razmerah v jeseniški partijski organizaciji, ki so nastale po partijskem posvetu na Golfu (spor med Žumrovo, Poldetom Stražišarjem in Antonom Thalerjem), in o bližajoči se vojni nevarnosti, napadu Italije in Nemčije na Jugoslavijo. Jeseniški partijski organizaciji so izrekli kritiko zaradi njenega stališča do javnih nastopov proti draginji, fašizmu in vojni. Potrdili so partijske kazni, izrečene na posvetovanju 1. septembra 1940.

Na konferenci sta bila kot člana CK KPS navzoča Boris Kidrič in Vencelj Perko, udeležil pa se je tudi Aleš Bebler, ki je tedaj delal v agitpropovski komisiji CK KPS. Poleg naštetih omenjajo še navzočnost: Marije Žumer, Ivana Bertonclja, Edija Giorgionija, Viktorja Kejžarja, Poldeta Stražišarja, Jožeta Finžgarja, Viktorja Stražišarja, Alojza Justina, Matevža Mohoriča, Franca Potočnika, Minke Močnik, Jožeta Gregorčiča, Antona Thalerja in Jožeta Ažmana. Po izjavi Ivana Bertonclja je bil na konferenci izvoljen za novega sekretarja OK KPS Jesenice Jože Gregorčič, člani pa so bili: Marija Žumer-Potočnik z Gorij, Viktor Kejžar in Marjan Kavalar z Jesenic, Vencelj Perko s Koroške Bele, Ivan Bertoncelj z Dobrave pri Kropi, Jože Ažman iz Bohinja.

Enake podatke je o sestavi OK KPS Jesenice za čas tik pred okupacijo navedel tudi Franc Konobelj. Že nekaj let pa Vencelj Perko trdi, da je bil na konferenci za sekretarja izvoljen on. Do sedaj še nisem našla podatka, da bi to potrdil.

Dne 23. januarja 1941 so v jeseniškem okrožju aretirali 50 tovarišev. Pod pretve-

zo, da gredo na orožne vaje, so jih poslali v Ivanjico. Dne 25. januarja je, preden so jih odpeljali, prišlo na železniški postaji Jesenice do ostrih demonstracij. Posebno revolucionarne so bile ženske, ki so na vsak način hotele preprečiti odhod vlaka. Legle so celo na tire pred lokomotivo. Med petdeseterico odgnanih niso bili samo komunisti, ampak tudi simpatizerji KP in napredni ljudje nasploh. Vsi so se vrnili do 1. aprila.

Dne 26. marca 1941 je bil pri Rozmanu na Kočni širši sestanek skojevcev z Jesenic in Javornika. Na sestanku je bil navzoč tudi Boris Kraigher. Sestanek je bil izdan in 12 so jih aretirali, med njimi tudi Kraigherja. Odvlekli so jih v ljubljanske zapore, 7. aprila pa so jih izpustili. Ko je Jugoslavija pristopila k trojnemu paktu, so 27. marca izbruhnile ostre demonstracije tudi na Jesenicah. Delavci mehanične in konstrukcijske delavnice so zapustili delo. V protestnem pohodu so šli demonstrantje skozi Jesenice in vzklikali gesla proti vojni, proti fašizmu, za mir. Na Javorniku so aretirali dva delavca.

Dne 7. aprila je bilo pri Vencelju Perku na Javorniku partijsko posvetovanje. Razpravljali so o prostovoljcih in o narodnem svetu, ki so ga ustanovili pri občinskem odboru na Jesenicah. Dogovorili so se o odhodu prostovoljcev v vojsko. Ker v narodnem svetu ni bilo komunistov in zavednih ljudi, so sklenili, da se ti vključijo v narodni svet.

Resolucijo s to zahtevo sta v imenu prisotnih podpisala Franc Rozman in Anton Thaler in jo izročila županu Valentinu Markežu.

Na tem posvetovanju so bili prisotni: Vencelj Perko, Jože Gregorčič, Jože Stražišar, Polde Stražišar, Edi Giorgioni, Va-

⁹⁸ Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno tradicijo, 12. februar 1977.

⁹⁹ Iztok Žagar, ustna izjava, 1960.

¹⁰⁰ Janez Mlakar, Spomini ob 40-letnici ustanovitve KPJ, 1960, Arhiv IZDG. Tudi: Izjavi Ivana Križnarja st. in Ivana Bertonclja.

¹⁰¹ Tito, Zbrana dela, knjiga 6, str. 28–29.

¹⁰² Prav tam, str. 32.

¹⁰³ Prav tam, str. 59.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 65.

¹⁰⁵ Poročilo Milovana Djilasa o okrožni konferenci KPS pri Puklu, Arhiv CK KPJ, Beograd.

lentin Noč, Anton Thaler, Franc Kraševce, Ignac Kralj, Franc Rozman, Jože Finžgar, Franc Guzelj, Franc Kelih, Janez Mlakar, Martin Noč, Franc Potočnik, Viktor Stražisar, Marija Žumer.

Dne 8. aprila 1941 je odšlo z Jesenic nekaj več kot 20 prostovoljcev iz nacionalističnih in krščanskosocialističnih vrst, 10. aprila pa se je v gostilni pri Konjicu na Javorniku zbralo okrog 20 prostovoljcev komunistov in simpatizerjev. V spremstvu so odšli na Jesenice, kjer je tudi že

bilo zbranih približno toliko prostovoljcev, nato pa so se skupaj odpeljali proti Ljubljani. Ta skupina je prišla le do Karlovca, kjer so doživeli razpad jugoslovanske vojske. Vsi so se srečno vrnili domov. Sodijo, da je bilo z Jesenic in Javornika okrog 65 prostovoljcev.

Dne 11. aprila 1941 so Jesenice zasedli Italijani. Njihove enote so potem odšle ob Savi navzdol proti Ljubljani, 14. aprila se je italijanska vojska umaknila Nemcem.

SPISEK ODGNANIH V IVANJICO

Lovro Albreht, Viktor Arzenšek, Justin Ažman, Ludvik Benedičič, Stanko Demšar, Janez Egart, Jože Finžgar, Franc Gašpersič, Edo Giorgioni, Tomaž Godec, Ciril Grintov, Florjan Jenstrle, Franc Jerala, Viktor Kejžar, Anton Klemenc, Feliks Koprivnik, Janez Kos, Ignac Kralj, Vinko Malenšek, Pavel Martinjak, Jože Mavec, Franc Mohorič, Janko Mulej, Anton Noč, Martin Noč, Vinko Noč, Alfonz Oblak, Stane Oswald, Rudolf Pančur, Alojz Pečnik, Andrej Prešeren, Jakob Rabič, Avgust Rozman, Franc Rozman, Franc Sirc, Ignac Skumavc, Jože Stražišar, Leopold Stražišar, Viktor Stražišar, Konrad Šivic, Matija Šranc, dr. Ivo Štempihar, Pavel Štravs, Janez Tavčar, Anton Thaler, Matija Verdnic, Rok Vergelj, Alojz Vilman, Valentin Vister in Franc Zevnik.

Tabela 1: SREZ JESENICE

Občina	Število upravi- čencev	Volilo	JRZ	Maček			Ljotić
			dr. Šmajd	dr. Stanovnik	Olip	skupaj	Kržišnik
Begunje	301	218	172	1	44	45	1
Bled	707	487	334	16	111	127	26
Boh. Bistrica	702	543	388	128	25	153	2
Brezje (2)	503	369	279	11	79	90	—
Breznica	497	392	215	25	150	175	2
Dovje–Mojstrana	404	298	166	43	89	132	—
Gorje	1008	740	437	145	157	302	1
Jesenice (4)	2416	1797	908	350	527	877	12
Kamna gorica	195	164	145	1	18	19	—
Koroška Bela	1341	984	299	443	225	668	17
Kranjska Gora	501	328	268	20	36	56	4
Kropa	174	156	148	5	3	8	—
Lesce	327	240	67	3	169	172	1
Ovsiše	325	230	145	20	62	82	3
Radovljica	515	408	332	2	55	57	19
Rateče–Planica	199	168	129	4	35	39	—
Ribno (2)	459	365	303	16	46	62	—
Srednja vas (2)	860	662	459	108	91	199	4
Skupno	11434	8549	5194	1341	1922	3263	92

Slovenec, 13. decembra 1938

Kranjsko okrožje od jeseni 1936 do okupacije

Jeseni 1936. leta ustanovljeni okrožni komite KP Kranj so v začetku 1937 sestavljali Ivan Tominc, sekretar, in člani Rudi Papež, sekretar MK KP Kranj, Tine Teran, Kristjan Ribnikar in Marija Mole. V letu 1937 sta člana OK KPS Kranj postala še Stane Toplak in Andrej Stegnar, 1938. leta pa Anton Nartnik.

Jeseni 1936 so vse partijske organizacije iskale ljudi, ki bi šli v Španijo pomagat republikanski armadi. V Šenčurju sta se prijavila člana KP Janez Markun in Peter Remic. Toda prvi ni mogel iti zaradi bolezni, drugi zaradi družinskih razmer.¹⁰⁶ Odpotovala sta Stane Gorjanc, delavec iz Kranja, in Ivan Županc, klobučar s Primskovega. Na javki v Zagrebu sta zvedela, da poti ne moreta nadaljevati, ker so prijeli vse, ki so nameravali v Španijo odpotovati z ladjo.¹⁰⁷ Zato sta se vrnila. Po podatku Staneta Toplaka¹⁰⁸ se je prijavil za odhod v Španijo tudi Franc Ramovž iz Semperita, ki pa tudi ni odšel na pot. V seznamu Slovenci španski borci so navedeni iz okrožja Kranj Ivan Gros iz Srednje vasi, Jože Pogačar iz Cerkelj, Rajko Cibic iz Sovodnja, Johan Debeš iz občine Škofja Loka, Ivan Debenc iz Škofje Loke.¹⁰⁹ Rdeča pomoč v Kranju je zbrala precej denarja za pomoč družinam španskih borcev.¹¹⁰

Leta 1936 so v Kranju ustanovili Društvo prijateljev prirode. Društvo ni moglo prav zaživeti, ker je bilo delovanje teh društev prepovedano zaradi komunističnega vpliva v njih že v začetku leta 1937. Konec 1936 so v Kranju pričeli pripravljati izdajanje lista Mladina. Po dogovoru z Ivanom Bratkom, članom mladinske komisije za Slovenijo, je priprave vodil Jože Jan. Ustanovili so ilegalni uredniški odbor, v katerem so bili Tone Grčar, delavec v Semperitu, Meta Koren, poročena Sever, profesorica iz Ljubljane, Beno Anderwald, študent, in Jože Jan kot ilegalni urednik.¹¹¹ Odgovorni urednik je bil Franc Tratnik, delavec v Jugobruni, simpatizer partije.

Mladina je bila naslednica prepovedanih Mladih potov, ki jih je izdajal Dušan Kveder. Bila je namenjena delavski in kmečki mladini. Izhajala je od 11. februarja do 30. aprila 1937, skupaj je izšlo šest števil. Mladina je dobila kartoteko

naročnikov in poverjenikov Mladih potov in jih prevzela. Okrog poverjenikov Mladine so se oblikovali dopisniški odbori, ki so vodili razne akcije po napotkih SKOJ. Jože Jan se spominja, da je bilo takih odborov po Sloveniji več kot 30. Uredniški odbor z njimi ni imel osebnih stikov, ampak samo pisne.¹¹²

Mladina je zastopala mladinski program partije in SKOJ. Večkrat je bila zaplenjena, zato so iz previdnosti večji del časopisa, ki je izhajal v 3000 do 4000 izvodih, že pred uradnim izidom pretihotapili skozi zadnje okno tiskarne. Prevzeli so jo skojevci in mladinci in jo začeli takoj prodajati. Več kot polovico izvodov so prodali v Kranju, predvsem pred tovarnami.¹¹³ Pri izdajanju Mladine je sodeloval tudi Akademski klub.¹¹⁴ Jože Jan je v začetku leta 1937 postal član mladinske komisije CK KPS.

Kot delegat kranjskega okrožja se je ustanovnega kongresa KPS na Čebinah udeležil Ivan Tominc.¹¹⁵

Še leta 1937 je bilo v kranjskem okrožju veliko brezposelnih. Delo so izgubili po veliki tekstilni stavki 1936. Partija je dala pobudo za ustanovitev tekstilne zadruge. Na železniški čuvajnici pod Joštom, kjer je opravljal službo Tominčev oče, se je najprej sestalo 10–12 tovarišev. Pretehtali so, kje bi lahko dobili sredstva za nabavo strojev. Sledilo je več sestankov in v dokaj kratkem času je v obnovljeni Tominčevi šupi, v nekdanji drvarnici, v Stražišču začela obratovati zadruga. Najprej so kot vodjo prijaviili Tineta Terana.¹¹⁶ Oblast zadrugi dolgo ni hotela dati dovoljenja za delo, pošiljala pa je orožnike, da bi preprečili delo. Šele 20. decem-

bra 1937 je tekstilna zadruga dobila dovoljenje za obratovanje. Že od vsega začetka je bila center komunističnega delovanja v Kranju. Komunisti so dobili poleg dela v njej tudi prostor, kjer so se lahko zbirali. V prostorih zadruge so bili različni sestanki, na katere so prihajali Andrej Stegnar, Stane Žagar, Vida Tomšič, Mirko Košir idr.¹¹⁷ Zadruga je bila neke vrste komuna. Delavci so ji prepuščali skoraj ves zaslužek, imeli so svojo kuhinjo in, razumljivo, tudi svojo partijsko organizacijo. Seveda je oblast slutila, kaj zadruga v resnici pomeni, zato so bile preiskave in obiski orožnikov pogosti. V Stražišču je bila zadruga preveč na udaru. Stane Žagar st. je prišel na misel, da bi jo preselili izven kranjskega okraja. Začeli so iskati primeren prostor in finančna sredstva. Z angažiranjem širokega kroga komunistov in njihovih simpatizerjev so našli prostor na Otočah, zbrali pa so tudi najnujnejša gmotna sredstva in jo začeli graditi. Slavko Gorjanc iz Kranja je na primer vložil v gradnjo vso svojo dediščino. Tako se je zadruga 1939. leta lahko preselila v nove prostore na Otočah.

Omenila sem že, da je veliko tekstilnih delavcev po stavki samih izstopilo iz članstva SDSZJ. Problem je nastal že ob volitvah delavskih zaupnikov leta 1937. Socialni demokrat Krč in njegovi pristaši niso dovolili, da bi bivši člani kandidirali na listi SDSZJ (rdeča lista). Po posredovanju Delavske zbornice in Strokovne komisije pa so morali privoliti v to. Več komunistov in simpatizerjev je bilo izvoljenih za delavske zaupnike. Te volitve so bile posebno uspešne v Jugobruni, Intexu in pri Božiču, najslabši pa so bili za komuni-

¹¹⁰⁶ Pavle Svetelj, Spomini na predvojna leta.

¹¹⁰⁷ Arhiv CK ZKS.

¹¹⁰⁸ Stane Toplak, ustna izjava.

¹¹⁰⁹ Slovenci španski borci, Seznam, Komunist, 1982.

¹¹¹⁰ Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941.

¹¹¹¹ Jože Jan, Delo v SKOJ pred okupacijo, Arhiv CK ZKS.

¹¹¹² Prav tam.

¹¹¹³ Jože Jan, Moje politično delo v Kranju 1934–1938, 10. maj 1977.

¹¹¹⁴ Dr. Cene Malovrh, Izjava, januarja 1979.

¹¹¹⁵ Arhiv CK ZKS.

¹¹¹⁶ Stane in Pavla Toplak, Izjava, 1974.

¹¹¹⁷ Marija Mole, por. Košir, Izjava, 1956.

ste rezultati v Jugočeški, kjer sta bila dva močna socialna demokrata, Stane in Strupi, oba člana odbora podružnice SDSZJ v Kranju, čeprav je v Jugočeški bilo tudi nekaj dobrih komunistov, npr. Stane Kovačič in nekaj drugih Primorcev. Toda slednji so se bali javno nastopati, da bi jih kot italijanske državljane ne izgnali.¹¹⁸ Med komunisti v Sloveniji se je porodila ideja o ustanovitvi nove sindikalne organizacije za tekstilce Slovenije. Ustanovili so Tekstilno podzvezo. V Kranju je oblast ni dovolila in je delovala kot ilegalna organizacija. Organizacijo te podzveze je CK KPS naložil Cenetu Štuparju. Ta je pogosto hodil v Kranj. V OK KPS Kranj je bil za delo podzveze odgovoren Stane Toplak. Člani Tekstilne podzveze so se sestajali v privatnih stanovanjih in nekaterih gostilnah.¹¹⁹

V nedeljo 13. junija 1937 naj bi bil v Struževem pri Kranju četrti zlet Ljudske fronte. Policija je izvedela za priprave in ga preprečila.¹²⁰ Zato sta na isti dan OK KPS Kranj in partijska organizacija iz Šenčurja organizirala ilegalno zborovanje v gozdu Planjava pri Šenčurju. Kamufilirali so ga kot gozdno veselico. Zborovanja se je udeležilo več kot sto ljudi. Prišli so iz Kranja, Tržiča, Kamnika, Domžal, Bohinja, Moravč, Šenčurja, Bitenja, Poljanske doline itd. Več govornikov je govorilo o boju proti fašizmu in nacizmu, o centralizmu, druginji, podpori španski republikanski vojski itd. Zborovalce so orožniki pregnali. Aretirali so Janeza Markuna iz Šenčurja, ki je točil mošt. Sod in mošt so zaplenili. Mošt je pripeljal Leopold Miš z Gorjuše.¹²¹

Od 19. do 24. julija 1937 je bil španski teden. V to akcijo so se v Kranju zelo aktivno vključili KP, Zveza stavbincev, Vzajemnost in Akademski klub. V prostorih kluba je bilo zelo odmevno predavanje o Španiji.¹²² Odbori Rdeče pomoči, ki so tedaj že delovali v vseh večjih tovarnah, so zbrali precejšnja gmotna sredstva za pomoč republikanski Španiji. V tej akciji so tudi uspešno razkrinkavali imperializem in fašizem.

Poleti 1937 je bila na Jelovici partijska konferenca za Gorenjsko. Triurni referat o tekočih domačih in svetovnih dogajanjih je imel Mirko Košir, član CK KPS. Na

konferenci navzoči kranjski komunisti so bili: Ivan Tominc, Rudi Papež, Stane Toplak, Alojz Kordež, Marija Ravtar, iz Šenčurja pa Anton Štefe, Janez Pipan in Janez Markun.

Janez Markun navaja: Poleti 1937 je bilo v okrožju Kranj 19 članov KP. To smo ugotovili na seji MK KPS Kranj, ki je bila ob Bistrici na Ukančevemrodu.¹²³

Čez poletje 1937 so v Kranju potekale priprave na izdajo novega časopisa Sobota. Imel naj bi bolj lokalni značaj od Mladine. Za urednika so komunisti pridobili Lojzeta Colnarja. Prva številka Sobote je izšla 7. avgusta 1937. Tematika, ki jo je časopis obravnaval, je bila široka; če ga prebiramo danes, bi rekli, da je bila pisana. Zunanji in notranji politični pregled je bil pisan zavzeto, ljudskofrontovsko, protifašistično in protivojno.

Zunanjepolitični pregled je običajno napisal Jože Jan, notranjega pa Mirko Košir. V Soboti je bilo veliko gospodarskih vesti, novic o družbenem in celo družabnem življenju v Kranju, o športu, tujskem prometu, planinstvu itd. Sobota je poudarjala napake in pomanjkljivosti komunalne ureditve, napadala je nemškutarje. Sodelavci Sobote – komunisti, so s pridom uporabljali izkušnje, ki so jih pridobili z dopisovanjem v Ljudsko pravico in druge delavske časopise.

Sobota je izhajala do 13. avgusta 1938, ko jo je zadušila cenzura. V letu 1938 je kljub lokalni obarvanosti vse bolj postajala glasilo delavsko-kmečkega gibanja na Slovenskem. Deloyni ljudje so jo imeli za svoje glasilo. Čeprav njen urednik ni bil komunist, lahko rečemo, da je bila ustanovljena na pobudo komunistov in članov Akademskega kluba, ki so jo usmerjali in dopisovali vanjo.¹²⁴

Dne 15. avgusta 1937 se je precej kranjskih delavcev udeležilo proslave tridesete obletnice ustanovitve rudarskega sindikata v Hrastniku.

Oktobra 1937 se je s petletne robije v Mitrovici vrnil Andrej Stegnar, komunist od 1928. Živel je v Tržiču, toda organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič mu je že konec leta dal nalogo, da sistematično prenaša izkušnje, ki jih je pridobil na robiji, tudi med kranjske komuniste. Dvakrat na mesec je prihajal v Kranj na

sestanke partijskega članstva. Največkrat so se sestajali v Stražišču pri Tomincu v prostorih Tekstilne zadruge.¹²⁵ Konec leta 1937 je postal Stegnar tudi član OK KPS Kranj.

Leta 1937 se je naselil v Kranju star komunist, član od leta 1926, Manojlo Djordjević. Doma je bil iz Timočke Krajine. Vrsto let je preživel v zaporu v Požarevcu.¹²⁶ V Kranju je odprl čevljarstvo delavnico, ki je postala javka OK in MK KPS. Javka je delovala vse do Kumerdejeve izdaje leta 1942. Uporabljali so jo tudi komunisti jeseniškega okrožja, pa tudi CK KPS, v zadnjem času predvsem Tone Dolinšek.

Partijska javka je bila tudi v stanovanju Pavle in Staneta Toplaka. Na to javko je pošiljal kurirje zlasti sekretar CK KPS Franc Leskošek. Večkrat je bila kurirka njegova hči Heda.

Leta 1936 so otroci šenčurskih komunistov ustanovili mladinsko organizacijo Vstaja slovenske mladine, ki se je v letu 1937 že lepo razmahnila, a je bila odkrita. Otroke in starše so odvedli na žandarmetrijo.¹²⁷

Leta 1937 so v Trziču ustanovili Vzajemnost, v Dupljah pa DKFiD. Obe društvi so ustanovili komunisti in sta delovali pod vplivom partije.

Konec 1937 in vse leto 1938 je bilo v znamenju delavsko-kmečkega gibanja. Navodilo za gibanje je kranjski partijski organizaciji posredoval sekretar CK KPS Franc Leskošek. Andrej Stegnar se spominja, da je imel v tej zvezi tedaj več sestan-

kov z Leskoškom.¹²⁸ V začetku 1938 se je Stegnar dvakrat sestal tudi z Edvardom Kardeljem, ki mu je dal navodila za ilegalno in polilegalno delovanje. Omenili smo že, da je Sobota leta 1938 postala glasilo kmečko-delavskega gibanja.

V začetku 1938 je bil v Trziču ustanovljen MK KPS. Do maja 1940 ga je vodil Andrej Stegnar, pozneje pa Jože Janežič. Ob ustanovitvi so bili njegovi člani Peter Uzar, Andrej Janežič, Jože Janežič in Kristjan Ribnikar (kasneje je izstopil iz KP), pozneje pa tudi Jože Fink in Anton Štefe. Tržiški komunisti so se sestajali pri Antonu Koširju pri Sv. Ani, sedaj Podljubelj, pri Janezu Žepiču v Križah in pri Jožetu Švabu na Veternem. Sestanke in predavanja v okviru Vzajemnosti so imeli v Jelenčevi kleti v Trziču. Ko je bil predsednik Vzajemnosti Stanko Bečan, je bila ta legalno oporišče partije.

Dne 12. marca 1938 je bila Avstrija priključena nemškemu rajhu. Akademski klub v Kranju je takoj izdal razglas v obliki letaka. V njem so pojasnili, kaj pomeni ta priključitev. Letake sta dva člana kluba nabila na krajih, ki so bili ljudem najbolj na očeh.¹²⁹

Alenka Nedog navaja, da je bil marca 1938 v okolici Kranja najden letak, in da so z njegovo vsebino 15. marca prek banovinskega odbora Jugoslovanska nacionalna zajednica (v nadaljevanju: JRZ) seznanili dr. Miha Kreka v Beogradu. Letak je nakazoval naloge komunistov in delavskega razreda na temelju programskih načel ustanovnega kongresa KPS na Čebi-

¹¹⁸ Stane in Pavla Toplak, Izjava, 1974.

¹¹⁹ Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941.

¹²⁰ Okrožnica banske uprave dravske banovine, 4. junija 1937, Arhiv CK ZKS.

¹²¹ Janez Mlakar, Spomini, 1959, Arhiv IZDG. Tudi: Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost, 12. februar 1977, in Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941.

¹²² Dr. Cene Malovrh, Izjava, januar 1979.

¹²³ Janez Markun, ustna izjava, 1980.

¹²⁴ Dr. Cene Malovrh, Izjava, januar 1979.

¹²⁵ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹²⁶ Grga Jankes, Zapisi ilegalca, Arhiv CK ZKJ Beograd.

¹²⁷ Janez Mlakar, Arhiv CK ZKS.

¹²⁸ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹²⁹ Dr. Cene Malovrh, Izjava, januar 1979.

¹³⁰ Alenka Nedog, Ljudska fronta, str. 100–101, Založba Borec, 1978.

nah.¹³⁰ V njem je zapisano, da smo za Avstrijo na vrsti mi, in naprej: »Fašistična osvoboditev prinaša delavcu in kmetu bedo in lakoto, podjarmljenim narodom pa najhujše izkoriščanje in zatiranje. To vedo Slovenci v Italiji in na Koroškem. Vsemu človeštvu pa prinaša vojno.«

Ker je bil letak najden le v okolici Kranja, lahko domnevamo, da gre za letak, ki ga je izdal Akademski klub v Kranju.

Andrej Stegnar se je kot delegat kranjskega okrožja 17. aprila 1938 udeležil prve konference KPS v Šmiglovi zidanici nad Grajsko vasjo v Savinjski dolini. Navzoč je bil tudi Tito.¹³¹

Na konferenci so močno poudarili dejstvo, da je Hitler z anšlusom stopil na našo mejo. Tito je podal izčrpen politični pregled. Govoril je o razvijajočem se fašizmu, o nevarnosti vojne. Zahteval je, da se komunisti ideološko in vojaško izobražujejo in pripravljajo na bližajoči se vojaški spopad. Vse partijske organizacije so dobile pisno poročilo o konferenci.

Kmalu po prvi pokrajinski konferenci KPS je bilo pri Janezu Žepiču v Križah partijsko posvetovanje mestne organizacije KPS Trzič. Poročilo o konferenci je podal Andrej Stegnar. Govorili so o nalogah komunistov po konferenci. Na konferenci je bil prisoten tudi Stane Žagar.

To pomlad je bilo tudi posvetovanje partijskega aktiva kranjskega okrožja pri Žagarju na Dobravi. Navzoči so bili Edvard Kardelj in Mirko Košir, od Kranjčanov pa Ivan Tominc, Rudi Papež, Andrej Stegnar, Marija Mole idr. Vsak je moral podati analizo ilegalnega in polilegalnega delovanja v okrožju Kranj.¹³²

Leta 1938 so v okrožju Kranj bolj načrtno kot dotlej praznovali 1. maj. Praznik je bil na nedeljo. OK KPS je naredil točen načrt vseh akcij, ki so jih organizirali partija in sindikati. Goreli so kresovi, izvedli so napisne in trosilne akcije, izleti so imeli poudarjeno politično vsebino. Partija je opozarjala na fašistično in vojno nevarnost. Kjer je bilo zbranih nekaj več ljudi, so komunisti govorili o pomenu 1. maja, o perečih političnih problemih in o delavsko-kmečkem gibanju. Povsod so prepevali revolucionarne pesmi, dekleta

in žene so nosile rdeče rute, mnogi rdeče nageljne.

Spomladi 1938 je bil posvet gorenjskih aktivistov v Stražišču. Vodil ga je Jule Gabrovšek. Razpravljali so o ilegalnem delovanju komunistov v sindikatih, delavskih kulturnoprosvetnih in športnih društvih in študiju marksistične literature.¹³³

Dne 12. julija 1938 je bila v Kranju proslava desetletnice SDSZJ.

Konec junija 1938 je bil na Joštu partijski posvet kranjskega okrožja. Vodil ga je Stane Žagar, navzoč je bil tudi Boris Zihlerl, od Kranjčanov pa Stane Toplak, Franc Vodopivec, Peter Uzar in več drugih tovarišev. Obravnavali so organizacijska vprašanja. Ker je bilo prav tedaj v Semperitu mezdno gibanje, so Staneta Toplaka, podpredsednika SDSZJ, zadolžili, da zahteva 70 % povišanje mezd. Ta zahteva je bila nerealna, saj je po letu 1937 začelo primanjkovati surovin, pa tudi prodaja ni šla dobro, tako da so se zaloge kopičile. Nekateri oddelki v Semperitu so že delali s skrajšanim delovnim časom. Ko je Toplak zahteval 70 % povišanje mezd, je Krč, predsednik podružnice SDSZJ v Kranju in glavni delavski zaupnik v Semperitu, dal predlog na glasovanje. Zanj so glasovali le trije komunisti: Toplak, Jože Poličar in Lojze Tomažič. Na pogajanjih na sreskem načelstvu, 24. junija 1938, so dosegli le minimalno povišanje mezd. Franc Vodopivec, sekretar MK KPS Kranj, je resno grajal Toplaka, ker ni opravil naloge. Zatožil ga je CK KPS. Toplak je položaj v tovarni razložil Stanetu Žagarju, ko sta šla skupaj na posvet na Joštu. Žagar mu je rekel: »Potem pa ti nisi nič kriv.«¹³⁴

Julija je bil na Joštu partijski posvet za Gorenjsko v zvezi z bližnjimi parlamentarnimi volitvami. Govorili so o kandidatih združene opozicije. Dogovorili so se, da bodo v okraju Kranj kandidirali za poslanca Tomaža Križnarja, kmeta z Okroglega, za njegovega namestnika Ivana Tominca, v srezu Radovljica pa Aleša Stanovnika, odvetnika z Jesenic, in za njegovega namestnika Venclja Perka, delavca s Koroške Bele. Križnar je bil aktivist delavsko-kmečkega gibanja, Stanovnik pa krščanski socialist in je že dalj časa deloval na Ljudski fronti. Partija na

Gorenjskem se je začela resno pripravljati na volitve.

Jeseni 1938, čas ni točno ugotovljen, je bilo na planjavi nad Stražiščem veliko zborovanje delavsko-kmečkega gibanja. Zbralo se je okrog 300 ljudi iz vsega okrožja, predvsem iz Kranja in Tržiča. Na zborovanju je govoril Andrej Stegnar. Zborovanje je bilo izdano in ga je prekinila policija. Na zborovanje bi moral priti tudi Franc Leskošek, a je bil pravočasno obveščen o izdaji.¹³⁵

Po napadu Nemčije na Češko, 27. septembra 1938, so partija, SKOJ in Akademski klub Kranjčane organizirali, da so množično spremili na železniško postajo češke državljane, ki so odhajali iz Jugoslavije. Med vračanjem s postaje se je pohod sprevrgel v demonstracije. Pri Stari pošti je policija demonstrante razgnala. Štiri ali pet demonstrantov so aretirali. Bili so pogojno obsojeni zaradi kaljenja javnega miru.¹³⁶

Dne 11. decembra 1938 so bile državnozborske volitve. Na listi Milana Stojadinovića (JRZ) je v srezu Kranj kandidiral Janez Brodar, kmet in član banskega sveta iz Hrastja. Njegov namestnik je bil Ivan Majeršič, župan in član banskega sveta iz Tržiča.

Na listi Dimitrija V. Ljotića (Zbor) je v srezu Kranj kandidiral dr. Karel Demšar, zobozdravnik iz Kranja, njegov namestnik pa je bil Stanko Košnik, uradnik iz Kranja.

Na listi dr. Vladimira Mačka sta kandidirala dva kandidata, dr. Jakob Mohorič, odvetnik iz Ljubljane, z namestnikom Francem Žerovnikom, kmetom iz Vogelj, in Tomaž Križnar, kmet z Okroglega, z namestnikom Karlom Bajdom, delavcem s Primskovega.

Za namestnika pa ni kandidiral Ivan Tominc, kot je bilo prvotno sklenjeno, ker je bil zelo kompromitiran pri oblasteh. Mohorič je bil Mačkov pristaš, Tomaž Križnar pa kandidat partije, ki je na volitvah nastopila skupaj z Mačkom. Mačkova lista je bila lista združene opozicije. V srezu Kranj je dobil prvi Mačkov kandidat, dr. Mohorič, le 60 glasov (0,77 %), drugi, Križnar, pa 1419 glasov (18,23 %). (VOLILNI REZULTATI SREZA KRANJ SO ZANIMIVI IN JIH V CELOTI OBJAVLJAMO V PRILOGI.)

V srezu Škofja Loka je na listi združene opozicije kandidiral kot prvi kandidat Alojz Hartman, referent pokojninskega zavoda v Ljubljani, njegov namestnik pa je bil Janez Peternel, kmet iz Vinharjev. Poleg Hartmana sta na Mačkovi listi kandidirala še Koman in Dolenc. Celotna Mačkova lista je dosegla zelo slab rezultat, komaj 10,8 %, sam Hartman pa le 3,7 %. (V PRILOGI OBJAVLJAMO TUDI IZID VOLITEV V SREZU ŠKOFJA LOKA.)

Volitve so politično zelo razgibale ljudi. Partija je organizirala več sestankov, trosilne in napisne akcije. Razkrinkavala je politiko Stojadinovičevega režima in Ljotičevega Zbora. Volilni rezultati kažejo delo in vpliv partije v posameznih krajih. V Šenčurju je npr. prišlo v skupini na volišče več kot 40 članov in somišljenikov DKFiD in glasovali so za kandidata opozicije.¹³⁷ Rezultati v srezu Škofja Loka pa kažejo, da je imela partija še malo somišljenikov, največ v Poljanah in Stari Loki.

Takoj po volitvah je bila ustanovljena nova sindikalna organizacija Jugoras (zelela), v Sloveniji se je imenovala Zveza združenih delavcev (v nadaljevanju: ZZD). To je bil klerofašistični sindikat,

¹³¹ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941. Tudi: Andrej Stegnar, Komunist, april 1978.

¹³² Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941. Tudi: Iztok Žagar, ustna izjava.

¹³³ Andrej Stegnar, ustna izjava, 1978.

¹³⁴ Izjava Staneta in Pavle Toplak, 1974. Tudi: Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju 1920–1941.

¹³⁵ Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941. Tudi: Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹³⁶ Dr. Cene Malovrh, januar 1979.

¹³⁷ Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno preteklost, 12. februar 1977.

ustanovljen zato, ker se je med že obstoječimi sindikalnimi smermi razvijala akcijska enotnost. Ursovi sindikati kot tudi JSZ in celo NSZ so krenili na levo in prišli pod vpliv KPJ. V Kranju si ZZZ ni pridobila veliko članov, niti kakega posebnega vpliva med delavci, čeprav je JRZ zastavila za to ves svoj vpliv in tudi z gmotnimi sredstvi ni skoparila. V letu 1938 so v Kranju in okolici ustanovili nove partijske organizacije: celico obrtniških delavcev, celico na Orehku, celico Naklo–Strahinjš in celico v Dupljah. Celica na Orehku je vključevala predvsem delavke in delavce Sirčeve tovarne, zato včasih o njej govorimo kot o partijski organizaciji v tovarni Sirc. Od leta 1939 naprej se je imenovala partijska organizacija Stražišče. Partijska organizacija Naklo–Strahinjš je delovala legalno prek Strokovne komisije Slovan, celica v Dupljah pa prek DKFiD v Dupljah.

Leta 1938 je bila ustanovljena partijska celica na Trati pri Škofji Loki. Štela je tri člane. Sekretar je bil Franc Fajfar. Maks Krmelj iz Hotavelj navaja, da je bil od leta 1938 član KP. V Poljanski dolini sta partijsko delovala tudi Anton Nartnik in Pavle Žakelj, ki sta bila povezana v Kranju.

Na pobudo partije so v letu 1938 v Kranju ustanovili Nabavno-prodajno zadruho. Poslovalnica je bila najprej v Stražišču, kasneje pa tudi na Primskovem. Člani partije so prodajali sami. Delo so opravljali brezplačno. Prostore zadruge so komunisti uspešno uporabljali tudi za svoje sestanke. Predsednik zadruge je bil Ciril Bajželj. Na sestanke k njemu na dom so prihajali najvidnejši partijski delavci: Kardelj, Kidrič, Leskošek, Žagar, Ziherl idr. Sestanke so kamuflirali kot zadržane.¹³⁸

V letih 1938–1939 je bilo v kranjskih tovarnah zaposlenih okrog 4500 delavcev. Še vedno so prevladovali ljudje s kmetov. Vendar v tem času že lahko govorimo o močnem proletarskem jedru. Vanj bi štela tudi tiste, ki so si s pritrgovanjem od ust zgradili skromne hišice v zaselkih okrog Kranja.

V letih 1938–1939 je bila v Trziču ustanovljena organizacija SKOJ.

Prvega januarja 1939 je dr. Jože Vilfan odprl odvetniško pisarno v Kranju. Njegov koncipient je bil dr. Jule Gabrovšek. Oba sta bila člana KP. Kranjski komunisti so že od leta 1936 izražali željo, da bi dobili v Kranju odvetnika, ki bi bil pripravljen zastopati delavce v sporih s podjetniki, zastopal pa bi tudi komuniste in njihove simpatizerje, kadar bi bilo potrebno. Vilfanova odvetniška pisarna je takoj postala partijska javka in skladišče ilegalne literature za vse okrožje. Kak mesec pozneje se je v pisarni zaposlila Olga Filova in kmalu nato je postala tudi članica KP. Prevzela je veliko del, povezanih z javko in razpečevanjem literature. Jule Gabrovšek je spomladi 1939 postal sekretar MK KPS Kranj. To delo je opravljal do smrti, 21. julija 1940. Jože Vilfan je predaval zgodovino VKP/b v partijskih celicah v Kranju in okolici. Ta partijska postojanka v Kranju je bila še bolj pomembna, ker se je Tekstilna zadruga v letu 1939 preselila na Otoče. Vilfan je hodil na partijske sestanke v Semperit, Gabrovšek v Tekstilno zadrugo, Filova pa v Stražišče.

V začetku 1939 so začeli v Kranju mezdno gibanje krojaški pomočniki in pomočnice. Bili so zelo izkoriščani. Odtrgovali so jim celo minimalno mezdo, niso jim izplačevali nadur. Partija je sprožila gibanje za sklenitev kolektivne pogodbe in povišanje mezd na 3 do 4 dinarje. Dva krojaška pomočnika sta tedaj že bila člana celice obrtniških delavcev. Na okrajnem glavarstvu je bilo dvoje pogajanj, ki pa niso bila uspešna, zato so 3. aprila začeli stavkati. Spet so se začela pogajanja. Po 16 dneh stavke je bil dosežen sporazum. Mezde so bile določene po razredih od 2,5 do 3,25 dinarja za ženske in 2,5 do 3,5 dinarja za moške. Uspeh stavke je bil torej minimalen.¹³⁹ Med do tedaj zelo enotnimi delavci je prišlo do sporov. Nekemu članu KP so celo očitali poneverbo stavkovnega denarja in ga zato izključili iz KP.¹⁴⁰ Partija je leta 1939 v Kranju organizirala praznovanje 1. maja. Načrte za praznovanje so pripravili še bolje kot prejšnje leto, in to tako OK KPS Kranj kot vse partijske organizacije: pisanje parol, trosenje letakov, prižiganje kresov, izleti itd.¹⁴¹

Spomladi 1939 so v vseh partijskih organizacijah obravnavali Odprto pismo članom KPJ. (V svojih spominih navaja to več članov, op. I. K.)

Državnega posvetovanja KPJ, 9. in 10. junija 1939, v Tacnu pod Šmarno goro se je z Gorenjske udeležil Stane Žagar.¹⁴²

Rudi Papež in Andrej Stegnar sta se kot člana kranjskega okrožja udeležila pokrajinskega posvetovanja KP, ki je bilo 16. in 17. julija 1939 na Vrheh nad Trbovljami.¹⁴³ Udeležil se ga je tudi Tito.

Na V. državni konferenci SKOJ, 6. avgusta 1939, na Mali planini je bil iz okrožja Kranj navzoč Jože Fink, sekretar MK SKOJ Tržič.¹⁴⁴ Ta dan se je veliko kranjskih delavcev udeležilo proslave petdesetletnice prve stavke v zasavskih revirjih. Proslava je bila v Trbovljah.

Po sklenitvi pakta med Hitlerjem in Stalinom, avgusta 1939, se je partijsko članstvo znašlo v resni dilemi. OK KPS je Ivana Tominca in Andreja Stegnarja poslal na pogovor s člani CK KPS. V Tivoliju v Ljubljani sta se sestala z Edvardom Kardeljem, Tonetom Tomšičem in Borisom Zihlerlom. Kardelj je pojasnil, da se zaradi pakta naša partijska politika ne bo spremenila, da je treba nadaljevati boj proti nazadnjaškim elementom, prav tako pa tudi razkrinkavanje fašizma in imperializma, ljudi pa opozarjati na pretečo vojno nevarnost.¹⁴⁵

Ludvik Vitez se spominja burnega sestanka pri Cirilu Bajžlju na Orehku. Viktor Krašna, ki je tedaj služboval v Medžimurju, je namreč pisal kranjskim komunistom o nevarnosti fašističnega napada na Jugoslavijo. Na sestanek je prišel Boris

Kidrič, povabili pa so tudi Krašno. Kidrič je Krašni grozil s partijsko kaznijo, saj njegovo pismo ni bilo v skladu s tedanjo linijo KP. Krašna pa je zelo prepričljivo zagovarjal svoje poglede.¹⁴⁶

Dne 3. septembra 1939 je bil v Celju sestanek, na katerem se je kmečko-delavsko gibanje preimenovalo v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije (v nadaljevanju: ZDLS). Ustanovili so glavni odbor. Iz kranjskega okrožja se je sestanka udeležil Andrej Stegnar.¹⁴⁷

V začetku septembra 1939 je bil pri komunistu Antonu Koširju pri sv. Ani nad Tržičem, zdaj Podljubelj, širši sestanek ZDLS za Gorenjsko. Vodil ga je Franc Leskošek. Govorili so o položaju delavcev in kmetov in o zunanjepolitičnem položaju.¹⁴⁸

Septembra 1939 je bilo v gostilni pri Brodarju v Bistrici pri Tržiču pollegalno zborovanje ZDLS. Govoril je Franc Leskošek. Navzočih je bilo kakih 200 ljudi, poleg Tržičanov tudi precej Kranjčanov.

Dne 29. oktobra 1939 je bilo v Ljubljani pri Levu delegatsko zborovanje ZDLS. Zborovanje je razgnala policija. Nekaj delegatov je odšlo v hotel Lloyd in tam ilegalno nadaljevalo sestanek. V obtožnici, z dne 23. decembra 1940, zoper podpisnike razglasa Kaj hočemo sta med navzočimi na zborovanju pri Levu navedena dva udeleženca sreza Kranj: Franc Papež, prav Rudi, in Tomaž Križnar. Po sestanku pri Levu oziroma v hotelu Lloyd so začeli zbirati podpise razglasa Kaj hočemo. Razglas je izšel v obliki letaka sredi novembra 1939. Z območja OK KPS Kranj so na letaku podpisani Anton Košir, kmet

¹³⁸ Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941.

¹³⁹ Arhiv IZDG, Fond Delavska zbornica in Inšpekcija dela.

¹⁴⁰ Andrej Stegnar, Izjava, 1978.

¹⁴¹ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Arhiv CK ZKS, ilegalna reprezentančna lista posvetovanja na Vrheh.

¹⁴⁴ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Zabeležka s sestanka predvojnih komunistov v Kranju, 13. december 1978.

¹⁴⁷ Viktor Avbelj, Izjava, 19. junija 1985.

¹⁴⁸ Minka Košir, por. Peračič, Izjava, 22. aprila 1977.

od Sv. Ane (danes Podljubelj), Ivan Tominc, delavec iz Kranja, Tomaž Križnar, kmet z Okroglega, in Gregor Božič, delavec iz Kranja. Prvi je bil zaradi tega nekaj časa zaprt v Ljubljani. Ivan Tominc, Tomaž Križnar in Gregor Božič pa so bili zaprti v sodnih zaporih v Kranju od 22. do 30. novembra 1939.

Jeseni 1939 (točnega datuma nisem mogla ugotoviti, op. I. K.), je bil pri Francu Vrečku na Primskovem ustanovni sestanek ZDLS za Kranj. Sestanek je vodil Vencelj Perko s Koroške Bele.¹⁴⁹

Na volitvah delavskih zaupnikov je partija to leto dosegla nove uspehe. Največji uspeh so dosegli v Semperitu. Socialni demokrat Krč, ki je bil dolga leta glavni delavski zaupnik v podjetju, se je moral umakniti komunistu Stanetu Toplaku.¹⁵⁰

Pozimi 1939–1940 sta dr. Vilfan in dr. Gabrovšek vodila tečaj za delavske zaupnike v prostorih Vzajemnosti. Mnogi tovariši, med njimi Svetelj, Toplak in Vitez, se še vedno spominjajo, da je bil tečaj izredno uspešen. Naslednje leto ga oblast ni več dovolila.

Marija Vilfan in Marija Žumer, ki se je tega leta nekaj časa napol ilegalno zadrževala v Kranju, sta imeli več sestankov, pogovorov z ženami v Cankarjevem domu.¹⁵¹

Dne 1. decembra 1939 in 1. januarja 1940 je bil dr. Vilfan delegat kranjskega okrožja na II. konferenci KPS v Joštovem mlinu v Medlogu pri Celju. Udeležil se je tudi Tito. Konferenca je močno poudarila potrebo po krepitvi KP in hitrejšem vključevanju novih članov, predvsem žensk. Sprejet je bil sklep, da se morajo vodilni komunisti pred aretacijo umakniti v ilegalo.¹⁵² Vilfan je o tem poročal na sestanku OK KPS Kranj.

V letu 1939 sta bili ustanovljeni organizaciji SKOJ na gimnaziji v Kranju in Šenčurju. SKOJ na gimnaziji je legalno deloval prek društva Jugoslovan. V tem letu sta bila ustanovljena tudi MK SKOJ Kranj, sekretarka je bila Olga Filova, in MK SKOJ Tržič, katerega sekretar je bil Jože Fink.

Andrej Stegnar se spominja, da so to leto dobili nalogo, da partijske naloge prenašajo vse bolj na ženske. Pri tem je

šlo za politično aktivizacijo žensk, ki bi v vojni lahko nadomestile moške. V letih 1939–1940 je prihajal kranjski partijski organizaciji največkrat na pomoč Boris Ziherl. Uspešno je deloval tudi v Škofji Loki in okolici. Omenila sem že, da je bilo v Kranju veliko primorskih emigrantov. Vsi so bili nacionalno usmerjeni. Med njimi je bilo tudi nekaj odličnih komunistov. Sprva so bili združeni v društvu Sloga, pozneje pa so komunisti, kot Viktor Krašna, Ludvik Vitez, Stane Kovačič, ustanovili društvo Zarja, ki je bilo veliko bolj levo, napredno usmerjeno.

Od leta 1936 so imeli komunisti vse večji vpliv tudi v Sokolu. Najprej je levica v Akademskem klubu pridobila tamkajšnje sokole na svojo stran.¹⁵³ Potem so dobili komunisti vpliv tudi v sokolskih društvih, posebno v Kranju. V Kranju so med sokoli uspešno delovali Vinko Hafner, Jože Cvar, Stane Kovačič idr. Kranjski sokoli so bili večinoma nacionalno zelo zavedni, zato so bili v narodnoobrambnem boju pripravljeni sodelovati s komunisti. Pozitiven proces se je nadaljeval tudi pri zbliževanju komunistov in krščanskih socialistov, tako med delavci kot tudi med intelektualci. Leto 1940 je bilo nemirno. Vojna v Evropi se je širila. Ljudje so čutili, da se ji tudi mi ne bomo mogli ogniti. Draginja je nevzdržno rasla, mezde pa so že več let bile nespremenjene. Poleg tega je grozil odpust določenega števila delavcev, saj je primanjkovalo surovin. Ponekod, npr. v Semperitu, je delavcem uspelo, da so delali skrajšan delovni čas, da ni bilo odpustov. Vse več ljudi so klicali na orožne vaje, ki so bile vedno daljše.

V Kranju je partija imela tedaj že velik vpliv. Preseneti pa nas dejstvo, da je bilo marca 1940 v okrožju Kranj le 42 članov KPS.¹⁵⁴ Zato ni čudno, da se je spomladi in poleti 1940 Boris Kidrič dvakrat udeležil sestanka OK KPS in partijcev, ki so delali po liniji SKOJ, enkrat pa Boris Kraigher. CK KPS je tedaj pred partijsko organizacijo v Kranju z vso resnostjo postavil vprašanje, kako povečati število članov KP in SKOJ. Že leta 1940 je v Kranj zaradi SKOJ hodila tudi Mira Tomšič-Kebe, tedaj sekretarka PK SKOJ za Slovenijo.¹⁵⁵

Konec aprila 1940 je bila v Kranju vajenska stavka. To sicer ni bila prava stavka, so jo pa ljudje tako imenovali. Vajenci pri nekaterih mojstrih so bili skoraj brezpravni. Obrtniki so delovni čas samovoljno podaljševali, tako da vajenci niso mogli redno obiskovati niti obrtne šole. Vajenci skojevci so ustanovili aktiv, ki ga je vodil Janko Mlakar. Mlakar, Boris Ručigaj, Ivan Benedičič in Tonček Bertonec so sestavili resolucijo v obliki 12 točk, popravila in pretipkala jo je Olga Filova, sekretarka MK SKOJ Kranj, potem pa so jo na sestanku, ki je bil v obrtni šoli, sprejeli in izvolili delegacijo, ki jo je odnesla na okrajno glavarstvo. Uradnik, ki so mu jo izročili, je izjavil, da so zahteve umestne. Reakcionarni škrbčevski del Kranja pa se je zgražal. Okrajno glavarstvo je odredilo, da tisti, ki so jih sumili kot organizatorje akcije, nekaj dni ne smejo v delavnice, saj so se bali stavke. Vajenci so dosegli potrditev večine zahtev. Nekateri mojstri, npr. Majnik, so pokazali do akcije polno razumevanje in jo podprli.

Za 1. maj je bilo v Kranju precej akcij. Bile so razredno in narodnoobrambno naravnane. OK KPS se je sestal 4. maja, da bi pregledal in ocenil potek akcij 1. maja. Po sestanku je bil Andrej Stegnar, član OK KPS, aretiran in okrajno glavarstvo ga je nameravalo poslati v Bilečo. Uspelo mu je pobegniti in je postal ilegalec.¹⁵⁶

Od 14. do 18. maja 1940 je bila stavka v kamnolomu v Kokri, 27. maja pa so se ljubljanskim gradbincem, ki so stavkali že od 24. maja, med drugimi pridružili tudi kranjski. Tako je prišlo do splošne stavke slovenskih gradbincev, ki je trajala do 3. junija. Končala se je uspešno, 4.

junija je bila podpisana kolektivna pogodba. Mezde so se zvišale za 0,50 do 0,90 dinarja na uro. Vsega je stavkalo 3960 gradbenih delavcev. Od 31. maja do 8. junija so stavkali delavci v Standardu v Kranju. Potem so se začeli pogajati in sporazum je bil podpisan 7. julija 1940.¹⁵⁷

Spomladi 1940 sta bila v Laškem dva sestanka krščanskih socialistov. Udeležil se jih je tudi Jože Tomažič iz Kranja. Sklenili so, da ponudijo sodelovanje KPS.

Junija 1940 se je začela akcija za zbiranje podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Akcija v kranjskem okrožju je bila uspešna. Komunisti so zbirali podpise tudi s sodelovanjem dveh legalnih društev in organizacij, v katerih so imeli vpliv. V Duplah prek DKFiD, v Naklem prek Strokovne komisije Slovan, v Semperitu prek izredno dobro organizirane mreže poverjenikov Rdeče pomoči, v Šenčurju pa so bili zelo aktivni skojevci.

V dneh 29. in 30. junija je bila III. konferenca KPS na Vinjem nad Dolskim. Tudi na njej je bil navzoč Tito. Razpravljali so o zbiranju najširših slojev slovenskih delovnih ljudi v enotno fronto v boju za ljudsko oblast v Jugoslaviji in za dosledno naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo. Izvolili so nov CK KPS in delegate za V. državno konferenco KPJ. Kdo je bil delegat kranjskega okrožja, nisem mogla ugotoviti, sekretar OK KPS Kranj Rudi Papež pa je bil izvoljen za delegata na V. državni konferenci.¹⁵⁸

Dne 7. julija 1940 je bilo pri Lancovem, v senožetih pri Amerikancu nad vasjo Brda, partijsko posvetovanje za Gorenjsko. Navzoč je bil Kidrič. Janez Mlakar

¹⁴⁹ Stane Toplak, Podatki o predvojnih članih KP v kranjski občini in o nekaterih zaslužnih revolucionarjih.

¹⁵⁰ Izjavi Staneta in Pavle Toplak, 1974.

¹⁵¹ Prav tam.

¹⁵² Arhiv CK ZKS.

¹⁵³ Dr. Cene Malovrh, Izjava, januarja 1979.

¹⁵⁴ Arhiv CK ZKS.

¹⁵⁵ Zabeležka s sestanka predvojnih komunistov v Kranju, 13. decembra 1978.

¹⁵⁶ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in v okolici v letih 1937–1941.

¹⁵⁷ Vsi podatki o stavkah oziroma mezdnih gibanjih v maju, juniju in juliju 1940 so iz Arhiva IZDG, fondi Delavska zbornica in Inšpekcija dela.

¹⁵⁸ Arhiv CK ZKS.

navaja, da so bili na njem delegati z Javornika, Jesenic, iz Lesc, Kroke, Kranja, Šenčurja, Tržiča, Črnavca, Dobrave pri Kropi in Bohinja.¹⁵⁹ Na posvetovanju so razpravljali o organizaciji Rdeče pomoči, sprejemanju resolucij proti internaciji v Bileci, bojkotu festivala, ki ga je organizirala uprava Kranjske industrijske družbe na Jesenicah in zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Do tega posveta je bilo v okrožju Kranj zbranih že okrog 500 podpisov. Na posvetovanju so pohvalili organizaciji KP in SKOJ v Šenčurju, ki sta do tedaj zbrali 200 podpisov.¹⁶⁰ Koliko podpisov je bilo zbranih v okrožju pozneje, iz arhiva ni razvidno. MK KPS Kranj je za uspešno zbiranje posebno pohvalil partijsko organizacijo v Jugočeški.¹⁶¹ Toplak pa navaja, da so v Semperitu zbrali več sto podpisov.¹⁶² V Sloveniji je bilo zbranih skupaj okrog 20.000 podpisov. Dr. Josip Vidmar jih je 17.843 izročil ruskemu poslaniku v Beogradu. Julija je bila v hotelu Štrukelj v Ljubljani pokrajinska konferenca Društva prijateljev Sovjetske zveze, na kateri so bili tudi delegati iz Kranja. Konferenco je vodil dr. Aleš Bebler. Vilfanova odvetniška pisarna v Kranju je večkrat posredovala za ljudi, ki so jih preganjali zaradi zbiranja podpisov.

Dne 21. julija 1940 se je pod Razorjem ubil dr. Jule Gabrovšek. Tedaj so govorili, da ni šlo za nesrečo, marveč za politični uboj. Vendar to ni bilo nikoli raziskano. Gabrovska so pokopali na viškem pokopališču v Ljubljani. Gorenjski komunisti so se množično udeležili pogreba. Poslovilni govor je imel Stane Žagar, tako da je imel pogreb popolnoma politično obelžje.

Od julija do oktobra 1940 so bile povsod po Sloveniji protidraginjske akcije. V Kranju je policija našla partijski letak, v bistvu navodilo CK KPS za protidraginjske akcije.¹⁶³ Letak se začneja z: »Dragi prijatelj, sprejmi mnogo sodružnih pozdravov.« Podpisan je s »Tvoj prijatelj«. Pri organizaciji protidraginjskih akcij sta poleg partije najbolj sodelovala ZDLS in ZDKFiD.

Avgusta 1940 so tržiški komunisti organizirali širše zborovanje na Kromarjevih ravnah blizu Bistriške planine.

Od 21. do 23. septembra 1940 je bila spet splošna stavka gradbincev. Med drugimi so stavkali tudi gradbeni delavci na Golniku. Skupaj je v Sloveniji stavkalo 3282 delavcev. Zaradi te stavke je bila 25. septembra 1940 razpuščena Podzveza gradbincev za Slovenijo. Gradbinci so tedaj pozvali delavce, naj organizirajo odbore delavske enotnosti.

Septembra 1940 se je v Kranj vrnil Franc Vodopivec. Od pomladi 1939 je delal v Zagrebu. Kmalu je postal sekretar MK KPS Kranj.

V začetku septembra 1940 je bil Andrej Stegnar, tedaj že ilegalec, delegat kranjskega okrožja na pokrajinskem partijskem posvetovanju pri Klavžu nad Velenjem. (Nekateri govorijo o tem posvetovanju kot o IV. konferenci CK KPS.) Posvetovanje je vodil Boris Kidrič, ki je dal direktivo, da se protidraginjske akcije spremenijo iz ekonomske v politično akcijo. Po posvetovanju je Stegnar odšel poročat v Tržič, k Žagarju na Dobravo in v Kranj. Na Jelenovem klancu v Kranju so ga aretirali. Obsojen je bil na dve leti robije.¹⁶⁴

Od 21. do 22. oktobra 1940 je bila stavka v tovarni čevljev Prešern v Kranju. Organiziral jo je komunist Ivan Štucin, ki pa so ga zaradi izdaje na začetku stavke aretirali.¹⁶⁵

Kot delegat kranjskega okrožja se je V. državne konference KPJ, ki je bila od 19. do 23. oktobra 1940 v Zagrebu, udeležil Rudi Papež. Tito je v poročilu o organizacijskih vprašanjih, ko je govoril o nezadostni skrbi za kadre, navedel tudi primer Andreja Stegnarja. Citiram: »Drug primer je bil Stegnar v Tržiču, ki so ga tja poslali delat in je prav tako padel (v roke policiji, op. I. K.).«¹⁶⁶

Oktobra so v Kranju spet trosili letake v protidraginjski akciji. Jeseni 1940, točen datum ni ugotovljen, je bil v Stražišču pri Križnarju protidraginjski sestanek. Na njem je govorila Vida Tomšič. Prav tako jeseni 1940 je bila na kranjski gimnaziji ustanovljena druga organizacija SKOJ. Konec leta 1940 je bil v Kranju ustanovljen še en aktiv SKOJ, ki ga je vodila Olga Filova, in partijska organizacija v Intexu. Po večkratnih izjavah Maksa Krmelja je v letih 1940–1941, pred okupacijo, v Po-

ljanski dolini delovala 4-članska skupina SKOJ.

Od 22. do 27. novembra 1940 je bila v Kranju spet stavka krojaških pomočnikov.¹⁶⁷

Zadnja stavka pred okupacijo v Kranju je bila stavka čevljarških pomočnikov. Organizirala in vodila jo je partija. Predsednik stavkovnega odbora je bil Janez Poljanec, tajnik Franc Vodopivec, člani pa Janez Markun, Tone Pičman in Šemenko. Od 5 članov so bili trije člani KP. Stavkovni odbor je imel svoj sedež v čevljarški delavnici Marije Peklenik, Savski breg 15. Stavka se je začela 14. decembra 1940 in je trajala do konca januarja 1941. Pomočniki pri Peklenikovi niso stavkali, saj je takoj izpolnila zahteve stavkajočih. Stavkalo je okrog 150 pomočnikov iz Kranja, Naklega, Visokega in bližnje okolice Kranja. Stavkovni odbor je vsak dan razpošiljal po delavnicah stavkovne straže, da stavke ne bi prekinili stavkokazi. Odbor si je moral zelo prizadevati, da so na tretjem pogajanju na okrajnem glavarstvu konec januarja 1941 podpisali dogovor. Pridobili so male obrtnike, ki so potem pritisnili na večje in na oblast. Dosegli so 10 % povišanje mezd.¹⁶⁸ Ta stavka je bila za čevljarške pomočnike velika politična šola in velika večina med njimi se jih je že leta 1941 vključila v narodnoosvobodilni boj.

V drugi polovici 1940 je bil pri Urbancu na Klancu sestanek komunistov in simpatizerjev, na katerem so obravnavali potrebo po najširši fronti delovnih ljudi

in priprave na boj s fašizmom. Sestanek je vodil Stane Žagar. Nanj je Urbanc pripeljal tudi graničarja Stanoja Radenkovića.¹⁶⁹

Leta 1940 se je iz Francije vrnil Tomo Brejc. Dlje časa je nato živel ilegalno v Kranju.¹⁷⁰

Vilfanova odvetniška pisarna je v tem letu postala še pomembnejša: bila je javka za vodilne komuniste iz Ljubljane (Boris Kraigher, Vida Tomšič, Dušan Kermavner, Viktor Stopar, Oskar Kovačič, Jože Ravnikar itd.) in odvetniška pisarna, ki je jemala v obrambo delavce, komuniste, simpatizerje, velik ugled pa je imela tudi med opozicijo iz meščanskih krogov. Od jeseni 1940 je bil Jože Vilfan tudi član OK KPS Kranj, član tega OK pa je tedaj postal tudi Jože Janežič, sekretar MK KPS Trzič.

Dne 31. decembra 1940 je bil objavljen odlok ministra za notranje zadeve o razpustu ursovih sindikatov, Udruženog radnič kog sindikalnog saveza Jugoslavije (v nadaljevanju: URSSJ). Še isti dan so policijske oblasti na podlagi banove odločbe tudi v Kranju zapečatile sindikalne prostore in prevzele premoženje sindikatov, ki so bili včlanjeni v Strokovno komisijo.

Ob novem letu 1941 sta se Stane Žagar in njegova žena Pepca zadrževala kak teden v Tekstilni zadrugi v Otočah. Žagarja so jeseni 1940 vrgli iz službe in ga poklicali za daljši čas na orožne vaje. Družina se je preselila v Ljubečno pri Celju. Med bivanjem na Otočah je Žagar imel sestanke po vsej Gorenjski. V Kranju

¹⁵⁹ Janez Mlakar, Spomini, 1959, Arhiv IZDG.

¹⁶⁰ Franc Štefe, V Šenčurju ohranjajo bogato revolucionarno tradicijo, 12. februar 1977.

¹⁶¹ Arhiv CK ZKS.

¹⁶² Stane Toplak, Delovanje komunistične partije v Kranju od 1920–1941.

¹⁶³ Letak je v Arhivu CK ZKS.

¹⁶⁴ Andrej Stegnar, Delovanje komunistične partije v Kranju in okolici v letih 1937–1941.

¹⁶⁵ Arhiv CK ZKS.

¹⁶⁶ Tito, Zbrana dela, knjiga 6, str. 32.

¹⁶⁷ Arhiv IZDG, Fond Inšpekcija dela.

¹⁶⁸ Marija Peklenik, Spomini na revolucionarja, prvoborca iz Petelinj na Pivki Franca Vodopivca-Cirila. Izjavi sta ena iz leta 1960, druga iz leta 1977.

¹⁶⁹ Izjavi Staneta in Pavle Toplak, 1974.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Arhiv CK ZKS.

je imel sestanke pri Urbancu na Klancu in pri Lucijanu Seljaku ter Petru Bajžlju v Stražišču.¹⁷¹

Dne 25. januarja 1941 so bile na železniški postaji v Kranju velike demonstracije, ki so jih organizirali ob pregonu komunistov in simpatizerjev v Ivanjico. Demonstracij so se udeležili poleg članov KP predvsem delavci, mladina in intelektualci. Iz Tržiča in okolice so odgnali v Ivanjico Petra in Janeza Uzarja, Antona Štefeta in Ivana Štucina.

Januarja 1941 so člani razpuščenega URSSJ na pobudo KPS izdali razglas z naslovom Delavcem in nameščencem, v katerem so pozvali delavce, naj vstopajo v odbore delavske enotnosti. Razglas je bil razdeljen po kranjskih tovarnah.

Januarja 1941 je bila okrožna partijska konferenca v hiši Marije Peklenik v Kranju. Konference pa so bile tudi v drugih okrožjih. Partija se je začela pospešeno pripravljati na vojno. Tudi vsi sestanki celic so bili posvečeni temu. Franc Vodopivec je bil izvoljen za novega člana OK KPS Kranj.

V Poljanski dolini in v Žireh so v tem času že delovali brata Pavle in Vinko Oblak ter Rudolf Robnik. Bili so šele kandidati za člane KP, toda zelo aktivni.¹⁷²

Dne 25. marca 1941 sta predstavnika jugoslovanske vlade Cvetković in Cincar Marković podpisala pristop Jugoslavije k trojnemu paktu. Jugoslovanski narodi so začeli demonstrirati. V Kranju so se demonstracije začele 27. marca 1941 na gimnaziji, in to v 6. razredu s pesmijo Bratje, le k soncu, svobodi. Kmalu se je oglasila Internacionala. Sledilo je zborovanje na gimnazijskem dvorišču. Od tod so se demonstracije razširile po mestu. Ton so jim dajali skojevci.

Dne 6. aprila je bila Jugoslavija napadena. Mnogi v Kranju so dobili vojaški poziv, precej pa jih je odšlo v vojsko tudi prostovoljno. Toda zaman. Jugoslavija je kmalu razpadla in 11. aprila 1941 je bil Kranj okupiran. Mislim, da je najboljši odgovor o uspešnosti KPJ v Kranju, Tržiču, Škofji Loki in okolici v času stare Jugoslavije dal narodnoosvobodilni boj. Brez uspešnega predvojnega dela KP ne bi mogli tako častno izpolniti svoje dolžnosti.

Rada bi tudi povedala, da so številke, ki jih danes nekateri navajajo o članstvu v KP in SKOJ, prevelike. Tako Ivan Jan navaja, da je bilo v Tržiču, Pristavi, Križah, Dupljah, Sv. Ani 34 članov KP in 10 do 12 članov SKOJ. Kar zadeva člane partije, si ne bi upala govoriti o številu, večjem od 15.

Tabela 1: IZID VOLITEV V SREZU KRANJ

Občina	Upravi- čencev	Volilo	Brodar	Mohorič	Križnar	Mačkova lista skupaj	Demšar
Besnica	311	258	235	6	17	23	–
Cerklje	798	651	647	–	4	4	–
Golnik	366	319	315	1	4	5	–
Jezersko	215	181	174	2	5	7	–
Kovor	475	330	214	3	111	114	2
Kranj	1868	1243	886	17	273	290	67
Križe	720	473	315	6	149	155	3
Mavčiče	227	154	147	5	2	7	–
Naklo	519	418	300	–	117	117	1
Predvor	547	418	408	1	9	10	–
Predoslje	457	376	356	–	20	20	–
Smlednik	418	331	292	3	36	39	–
Stražišče	1227	708	458	2	342	344	6
Sv. Ana	182	118	51	–	67	67	–
Sv. Katarina	271	235	227	–	8	8	–
Šenčur	990	783	663	5	115	120	–
Tržič	932	636	476	9	141	150	4
Skupaj	10522	7746	6184	60	1419	1479	83

Slovenec, 13. decembra 1938

Tabela 2: IZID VOLITEV V SREZU ŠKOFJA LOKA

Občina	Upravi- čencev	Volilo	Dolenc	Hartman	Koman	Dolenc	Mačkova lista skupaj	dr. Demšar
Črni vrh	251	235	235	—	—	—	—	—
Javorje	232	186	186	—	—	—	—	—
Oselica (2)	508	397	356	—	29	—	29	10
Poljane	461	332	261	57	14	—	71	2
Selca	757	547	488	6	51	2	59	—
Sorica (3)	473	348	309	20	—	6	26	13
Stara Loka (2)	1186	802	660	49	88	—	137	5
Škofja Loka	555	365	314	15	33	—	48	3
Trata	598	419	358	22	38	—	60	1
Zminec	590	472	454	7	11	—	18	—
Železniki	559	386	337	7	4	27	38	11
Skupaj	6169	4489	3958	183	268	35	486	45

Slovenec, 13. decembra 1938

Domžalsko- kamniško območje med obema vojnama

To območje vse do konca 1940 ni imelo svojega OK. Kam je sodilo v letih 1920 do 1926, nisem mogla ugotoviti. Z ustanovitvijo gorenjskega okrožja maja 1926, ki se je po goričanski partijski konferenci preimenovalo v jeseniško, je vsaj formalno sodilo pod to okrožje. Tako je bilo vse do konca 1934, ko sta začela tu delati najprej Mirko Košir, potem pa tudi Viktor Avbelj. Od tedaj je bilo to območje vse do ustanovitve OK KPS Kamnik, konec 1940, neposredno vezano na PK KP za Slovenijo oziroma pozneje na CK KPS. Do začetka 1934 je o delovanju KP na območju Kamnika in Domžal le malo podatkov, zato sem se odločila za izraz domžalsko-kamniško območje.

Na tem območju sta leta 1920 nastali dve močni partijski organizaciji. Že pred 11. aprilom 1920 je bila v Kamniku ustanovljena krajevna organizacija Delavske socialistične stranke za Slovenijo, ki je poslala svojega delegata tudi na ustanovni kongres (zbor) Delavske socialistične stranke za Slovenijo, ki je bil v Tivoliju v Ljubljani.¹⁷³

Po vukovarskem kongresu KPJ, poleti 1920, je bila ustanovljena krajevna organizacija KS tudi v Dobu pri Domžalah, zajemala pa je kraj Domžale s precej široko okolico. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kakšno vlogo je pri ustanovitvi te organizacije imel Jože Koželj iz Doba, ki je leta 1920 deloval ali vsaj prihajal na sestanke krajevne organizacije KS v Kranju.

Tudi na tem območju je začelo revolucionarno gibanje po Obznani upadati. To obdobje je še vedno premalo raziskano, vendar mislim, da bi vseeno lahko govorili o določeni kontinuiteti te organizacije. Jože Koželj je bil npr. prisoten na konferenci Neodvisne delavske stranke Jugoslavije za Gorenjsko, ki je bila pri Jožetu Koširju, po domače Antku, maja 1924, v Gozdu pri Trziču. Konferenco je vodil Jaka Žorga, član širšega vodstva Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Na njej so obravnavali organizacijska vprašanja, delo s kmeti in potrebo po izdajanju delavsko-kmečkega lista.¹⁷⁴

Janez Mlakar navaja, da so bili na partijski konferenci za Gorenjsko, ki je bila v gostilni pri Vitezu v Ljubljani v

začetku 1927, tudi delegati kamniškega okraja.¹⁷⁵

Zabeleženih je tudi nekaj manjših revolucionarnih akcij. Star komunist Jože Alič je bil npr. marca 1931 zaradi političnega delovanja obsojen na leto dni zapora.¹⁷⁶ Zaprt je bil tudi Joško Vidergar. Viktor Avbelj navaja, da mu je leta 1934 Nikolaj Kotnik iz Lukovice dal v branje Rdeči prapor, in to številko s karikaturo kralja Aleksandra kot nosilca diktature. Kotnik je Avblju povedal, da je dobil časopis na sestanku z Dušanom Kermavnerjem in Borisom Kidričem kmalu po njegovem izidu na sestanku, ki je bil nekje v smeri Zlatega polja.¹⁷⁷

Ko je v začetku leta 1934 začel tu partijsko delovati Vladimir Svetina, ki je bil učitelj na Brdu pri Lukovici, je hitro povezal stare komuniste in pridobil tudi nekaj novih. Tako je že junija lahko poročal Edvardu Kardelju o obstoju MK KP Lukovice. Ta komite je imel tri celice in 12 do 14 članov.¹⁷⁸ O tem govori tudi Edvard Kardelj v poročilu, z dne 2. decembra 1934. Ko Kardelj govori o Gorenjski, pravi: Nepovezan je tudi MK Lukovica z 12 do 14 člani.¹⁷⁹

Svetina je bil aretiran 19. avgusta 1934 na svojem domu v Žirovnici. Leto dni je bil zaprt in iz zapora se je vrnil hudo bolan.¹⁸⁰

Prvega septembra 1934 se je pri Mediču v Domžalah zaposlil profesor Mirko Košir, član KP. Kmalu je začel partijsko delovati tudi na tem območju. Od poletja 1934 je doma na Prevojah živel tudi Viktor Avbelj. Bil je študent in se je vozil v Ljubljano na predavanja. S komunizmom se je seznanil že v gimnaziji v Ljubljani. Avbelj je vedel, da je v okolici več komunistov. Prepričan pa je, da tedaj še niso bili povezani v celico. Misli, da je bil s KP povezan tedaj edino Jože Koželj, ki pa je živel v Ljubljani in je od tam prenašal direktive. Komunisti v okolici Doba, Prevoj, Lukovice – razen enega, ki je bil sprt z vsemi sosedi, a je kasneje veliko naredil za partijo – so imeli velik ugled. Sestajali so se na Dobu pri Martinu Koželju, v kavarnici, kjer so prediskutirali preneka-tero zadevo. Na glas so govorili o komunizmu in o Sovjetski zvezi. Prebiral so napredno literaturo. Avbelj se spominja

Pavleta Starine (oče), Stanka Starine (sin), Jožeta Aliča (leta 1931 je bil obsojen na leto dni zapora, prestal pa ga je v Glavnjači), Joška Vidergarja (tudi on je do takrat že bil zaprt zaradi komunizma), Nikolaja Kotnika, Jožeta Koželja, Martina Koželja (Jožetov stric), Franca Burgarja, Edija Sameje in Leopolda Miša.

V jeseni 1934 je Mirko Košir prek Jožeta Koželja povabil peterico od njih na pogovor in od tedaj so imeli z njim stalne stike. Med pogovorom jih je Košir presojal, kakšni so. Govoril jim je o Sovjetski zvezi, o odnosih delavskega in vladajočega razreda. Viktorju Avblju je dal brati Komunistični manifest, Bohartov kapital, knjigo Današnja Rusija in Jacka Londona Železna peta. Od tedaj je imel Avbelj nekaj časa pogoste stike s Koširjem. Obiskoval ga je tudi na njegovem domu v Ljubljani.

Spomladi 1935 je Košir sklical sestanek. Kot se spominja Avbelj, je bilo na njem 17 ljudi. Osebo sem prepričana, da so bili to večinoma ljudje, o katerih govori Kardelj v svojem poročilu, z dne 2. decembra 1934.

Mirko Košir jim je rekel: Vi ste sedaj grupa (ne celica, op. I. K.), sestajali se boste in premlevali politični položaj. Za vodjo skupine je Košir postavil zidarja Janeza Lukmana. Mirko Košir v eni od svojih izjav¹⁸¹ govori o tej organizaciji, vendar se imena, ki jih navaja, ne ujemajo povsem z Avbljevimi navedbami.

Avbelj nadalje pravi: Vsi pa se niso strinjali niti s Koširjevim izborom članov partije niti s sekretarjem. Za sekretarja so postavili Viktorja Avblja, za člane pa Joža in Janeza Pristova, Viktorja Dobravca, Ivana Kočarja in Stanka ter Milana Starino. To je bila potem osnova partijske celice od leta 1935 do vojne. Konec 1935 so v KP sprejeli še Frica Lukmana, Joža Hribarja in Mavricija Kvedra. Individualno sta bila s to celico povezana Vladimir Svetina in Ludvik Pezdir. Slednji je bil član KP od 1932, od 1933 do 1936 pa je bil zaprt v Sremski Mitrovici. Do 1938 je bil sekretar celice Viktor Avbelj, po njegovem odhodu v Ljubljano pa Ivan Kočar. Celica je bila zelo delavna in njen vpliv je bilo čutiti v vsem kamniško-domžalskem območju.

Čeprav so šele 4. maja 1935 dobili partijske direktive za petomajske volitve, so se organizirali in oddali 9 glasov. Od tedaj so vsi vedeli, kdo v okolici so komunisti.¹⁷² Delovanje celice se je čutilo tudi ob stavki v papirnici v Količevem, ki je bila od 17. avgusta do 14. oktobra 1935.

V Količevem je že od leta 1932 delal Franc Bukovec. Na delo v papirnico ga je napotil Franc Leskošek. Bukovec je ves čas deloval kot komunist. Leskošek mu je tudi dal naloge za delo v JSZ, čeprav je Bukovec želel delovati v URSSJ.¹⁷³ V papirnici v Količevem je sindikat ustanovila Tončka Bevc, poročena Cerar. Bevčeva je dobivala navodila od Angele Dovč, kasneje poročene Ocepek. Tako je v tovarni v letu 1935 deloval zelo aktiven odbor podružnice JSZ s predsednikom Francem Bukovcem. Spomladi in poleti 1935 je k Bukovcu v Radomlje dvakrat prišel Ivan Maček, tedaj sekretar PK KP za Slovenijo. Namen teh obiskov je bila organizacija stavke v papirnici. Bukovec je imel stike tudi z Marjanom Dermastio.¹⁷⁴ Plače v papirnici so bile nizke, delavce pa je neprestano šikaniral ravnatelj Wultscha, Nemec po rodu. Zmerjal jih je, pretepal in lasal. Razmere so bile zrele za stavko.

Med delavci papirnice je bil tudi še zelo živ spomin na ne povsem uspešno stavko, ki je bila od 2. do 29. maja 1934 pri Remcu na Duplici. Tedaj je Remec hotel znižati mezde za 10 %. Pogajanja niso zalegla, zato so delavci pod vodstvom JSZ stopili v stavko. Remec je pripeljal s

Štajerske stavkokaze in jih skril v kleti svoje vile. Med govorom kamniškega dekana v gasilskem domu, 20. maja 1934, je stavkokaze hotel spraviti v tovarno. Stavkajoči in njihove žene, ki so zvedeli za to, so odšli pred Remčevo vilo in z odločnim nastopom dosegli, da je stavkokaze poslal nazaj na Štajersko. Mezde pa je Remec vendarle znižal, toda le za 7 %. Med stavko so zaradi agitacije zaprli tedanjega sekretarja PK KP za Slovenijo Miha Marinka, organizacijskega sekretarja PK KP za Slovenijo Vilibalda Konteja, Marjana Demarstio in njegovo dekle Mihelo Jerman. Dermastia in Jermanova sta v stavki delovala kot aktivista JSZ.

Ivan Maček je prve dni avgusta 1935 odšel v Sovjetsko zvezo. Po dveh izjavah Mirka Koširja¹⁷⁵ sta on in Marjan Dermastia vodila stavko v Bonačevi papirnici v Količevem. Košir o tem pravi: »To leto je bil VII. kongres kominterne – leto ustvarjanja ljudske fronte ter enotne fronte delavskega razreda. Pod temi gesli sva z Dermastio poskušala speljati stavko. V boju za konkretne ekonomske zahteve so sodelovale vse strokovne organizacije ne glede na politično pripadnost in ne glede na to, da ni bilo mogoče povstev teh strokovnih organizacij pridobiti popolnoma za sodelovanje v stavki. Okoliški kmetje in obrtniki so podpirali stavko materialno in moralno. Vpliv te stavke se je še dolgo poznal. V tem okraju je bilo mogoče še dolgo prirejati ljudskofrontne izlete, tkz. tabore.«

¹⁷³ Ustanovitev, Cankarjeva založba v Ljubljani, 1969

¹⁷⁴ Janez Mlakar, Spomini, 1959.

¹⁷⁵ Janez Mlakar, Izjava za tov. Jožeta Ažmana iz Nomenja, Bohinj.

¹⁷⁶ Jutro, 26. marca 1931.

¹⁷⁷ Viktor Avbelj, zapis razgovora, 19. junija 1985.

¹⁷⁸ Vladimir Svetina, Izjava, 9. septembra 1985. Tudi: Vladimir Svetina, ustna izjava, 14. oktobra 1985.

¹⁷⁹ Arhiv CK ZKS, fond KI, 1934.

¹⁸⁰ Vladimir Svetina-Ivo, govor ob odkritju plošče v spomin ustanovitve prve partijske organizacije v Šenčurju, 12. decembra 1981.

¹⁸¹ Izjava Mirka Koširja, Arhiv RSNZ.

¹⁸² Viktor Avbelj, zapis razgovora, 19. junija 1985.

¹⁸³ Izjava Franca Leskoška Viktorju Avblju (zapis razgovora z Viktorjem Avbljem, 19. junija 1985).

¹⁸⁴ Izjava Ivana Mačka Viktorju Avblju in dr. Miru Stiplovšku (zapis razgovora z Viktorjem Avbljem, 19. junija 1985).

¹⁸⁵ Izjavi Mirka Koširja, Arhiv RSNZ.

Marjan Dermastia pa v izjavi iz oktobra 1959 pravi: »Franc Bukovec, glavni delavski zaupnik pri Bonaču, je bil krščanski socialist.« In dalje: »Bil sem zveza med Mirkom Koširjem in stavkovno organizacijo v tovarni.«¹⁸⁶

Ker sem o organizatorjih te stavke prebrala že marsikatero netočnost, naj o tem spregovorim malo več. Pri Bukovcu se je oglašil tudi Viktor Avbelj, in to kot sekretar celice Dob-Prevoje. Celica je potem organizirala gmotno pomoč kmetov in obrtnikov za delavce. Ravnatelj Wultsch je tik pred stavko zahteval od Tončke Bevc, da razpusti sindikalno organizacijo (JSZ), Bukovca pa je, ko je zvedel, da se pripravlja stavka, dal poklicati v pisarno in ga nemudoma odpustil. Delavka v papirnici Mara Pangeršič je o tem povedala: »Ko se je Bukovec vrnil iz pisarne z delovno knjižico, je Franc Gostič skočil k sireni in začela se je stavka... Na šestih krajih smo postavili straže, ki so se menjavale na dve uri. Pri Kožarju na Količevem smo organizirali kuhinjo za stavkajoče.«

Med stavko sta stavkajoče najpogosteje obiskovala, nadaljuje v svojem poročilu naprej Mara Pangeršič, Anton Marinšek in Peter Lombardo v imenu JSZ, v imenu komunistov pa Angela Dovč. Stavkajoči so postavili tele zahteve:

- odpust ravnatelja Wultscha
- sprejem Bukovca in vseh stavkajočih nazaj na delo
- omejitev delovnega časa
- plačevanje nadur
- zvišanje mezd od 2,50 do 3,50 dinarja na uro
- priznanje organizacije JSZ in svobodno sestajanje članov JSZ
- bolniško zavarovanje delavcev in pravica do plačanega bolniškega dopusta.

V Ljubljani so se začela dolgotrajna, ostra pogajanja. Končno so bila uspešno končana. Stavkajoči so dosegli:

- zvišanje mezd za 1 dinar na uro
- plačevanje nadur, ob delavnikih 50 %, ob nedeljah pa 100 % nad mezdo
- osemurni delovni čas
- odpust ravnatelja Wultscha
- priznanje JSZ in svobodno sestajanje njenih članov

– sprejem Bukovca in vseh stavkajočih nazaj na delo

– bolniško zavarovanje vseh delavcev.¹⁸⁷

Ta dolga, osem tednov trajajoča uspešna stavka je imela za vse območje izreden pomen. Politično je osvestila ne le delavce, ampak tudi druge prebivalce. Od tedaj je bilo na domžalskem in kamniškem območju vsako leto vse do vojne nekaj stavk in mezdnih gibanj. Povečalo se je tudi število sindikalnih podružnic. Na domžalskem in na kamniškem območju so organizirali 12 novih podružnic JSZ. Najmočnejše podružnice JSZ so bile pri Induplati na Jaršah, pri Bonaču v Količevem, pri Remcu v Duplici in Titanu v Kamniku. V jeseni 1937 je bilo na tem področju v JSZ včlanjenih okrog 1250 delavk in delavcev. Podružnice Strokovne komisije (vodstvo ursovih sindikatov v Sloveniji) so bile v Titanu v Kamniku in pri Remcu v Duplici. V tem sindikatu so bili tudi mengeški pečarji. Vsega je bilo okrog 400 članov. NSZ je imela podružnico le v tovarni Medič-Zankel v Domžalah.

Po začetnih trenjih med JSZ in Strokovno komisijo so se leta 1937 sporazumeli o enotnem nastopanju (akcijski enotnosti) v stavkovnih in mezdnih gibanjih. Nekateri aktivisti JSZ so bili izredno napredno usmerjeni, zato so jih klerikalci napadali, da so pod vplivom komunistov. Zveza združenih delavcev (v nadaljevanju: ZZZD), ustanovljena konec 1935, na tem območju ni dosegla uspehov. Samo na kamniškem območju je nastalo nekaj njenih šibkih podružnic. Čimbolj je bilo čutiti aktivnost in vpliv celice Dob-Prevoje, tembolj je na njene člane pazila policija. Ko so po prepovedi izhajanja Ljudske pravice organizirali zbiranje protestnih podpisov, so več komunistov zaslili na sodišču na Brdu pri Lukovici. Že spomladi 1936 so člani KP imeli hišne preiskave.

K sekretarju celice Viktorju Avblju in tudi na sestanke celice so vse pogosteje prihajali partijski aktivisti iz Ljubljane. Avbelj se spominja Oskarja Kovačiča, Toneta Dolinška, Jožeta Slaka, Maksa Stermeckega, Mileta Smolinskega in Borisa Kraigherja. Spomladi 1937, po izpustu Toneta Tomšiča iz zapora, sta se

pri njem oglasila tudi Vida in Tone Tomšič. Tone je bil tedaj že organizacijski sekretar CK KPS.

Leta 1936 so na pobudo in s prizadevanjem članov celice ustanovili delavsko kulturno društvo Vzajemnost.

V zgodnji pomladi 1937 so člani celice s pomočjo tovarišev, ki so prihajali iz Ljubljane, imeli ljudskofrontne sestanke na Prevojah, v Trnjava, na Dobu, v Krašnji, Lukovici in Blagovici. Razlagali so program Ljudske fronte in snovali akcijske odbore.¹⁸⁸

Dne 9. maja 1937 se je okrog 10 članov partije iz Doba in Prevoj udeležilo shoda Ljudske fronte na Starem gradu nad Zalogom. Bili so navdušeni nad njim. Le nekaj dni pozneje so sprejeli pobudo Toneta Tomšiča, da tak shod organizirajo tudi na domžalskem območju. Kraj shoda – Tabor pri Ihanu – je predlagal aktivist ljudskofrontnega gibanja Polde Miš z Gorjuše. Odločili so se za 23. maj. Vsi komunisti in simpatizerji so v zvezi s pripravo shoda dobili svoje naloge. Zbralo se je več kot 1000 ljudi, od tega okrog 600 domačinov s kamniško-domžalskega območja in 400 do 500 udeležencev iz Ljubljane in okolice, nekaj jih je bilo celo iz Kranja in okolice. Udeležence je pozdravil Polde Miš. Govoril pa jim je Ivan Kočar, član celice Dob-Prevoje. V govoru je poudaril misli čebinskega manifesta in program Ljudske fronte. Razpoloženje množice je bilo borbeno. Vzklikali so protirežimska gesla, peli revolucionarne pesmi, med njimi tudi himno Ljudske fronte. Po ljudskofrontni liniji je partijska celica Dob-Prevoje organizirala tudi udeležbo okrog 100 ljudi na demonstracijah, proti generalu Živkoviću v Ljubljani, 5. junija 1937. Dne 6. junija 1937 pa je bil zlet Ljudske fronte na Limbarski gori.

Po demonstracijah proti generalu Živkoviću in zletu na Limbarski gori je

policija aretirala 11 domačinov: Viktorja Avblja, Ivana Kočarja, Franca Bukovca, Joža Pristava, Stanka Starino itd. Najprej so jih odpeljali v Kamnik, kjer so jih na okrajnem glavarstvu obsodili na mesec dni zapora in denarno kazen, nato pa so jih odvedli v šentpetersko kasarno v Ljubljani. Tam je bil zaprt tudi Oskar Kovačič, član CK KPS. Na sprehodu po jetniškem dvorišču je začel vzklikati: »Stavkali bomo!« (Mislił je na gladovno stavko, op. I. K.). In res so začeli. Toda že po treh dneh gladovne stavke so bili izpuščeni. Po pritožbi na Višje upravno sodišče v Celju so bili vsi oproščeni.

Kmalu potem je bil pri gradu Krumperk sestanek celice Dob-Prevoje. Na sestanku je bil navzoč tudi Oskar Kovačič. Na njem so sklenili, da pri Bonaču v Količevem ustanovijo partijsko organizacijo. Pozno jeseni 1937 so celico res ustanovili. V njej so bili povezani Franc Bukovec, Jože Avsec, Franc Avbelj, Tone Hauptman ter Andrej in Franc Burgar.¹⁸⁹ Celica je med drugim odigrala pomembno vlogo pri reševanju partijske literature, ki jo je zaplenila policija in poslala v papirnico v predelavo.

Konec oktobra 1937 je bilo na Mali planini pokrajinsko partijsko posvetovanje (Josip Broz-Tito ga imenuje plenum, op. I. K.). Udeležilo se ga je 14 tovarišev in je trajalo 36 ur. Razpravljali so o političnem položaju (aktivizacija generala Petra Živkovića in JNS), o pomoči republikanski Španiji in razširitvi legalne dejavnosti komunistov. Organizacijsko-tehnične priprave na posvetovanje (plenum) je izvedla mestna partijska organizacija Ljubljane.¹⁹⁰ Leta 1937 sta obe partijski organizaciji z domžalsko-kamniškega območja zbirali denarne prispevke za republikansko Španijo. V seznamu Slovencev, španskih borcev in v seznamu slovenskih prostovoljcev v španski republikanski

¹⁸⁶ Marjan Dermastia, Izjava, oktobra 1959, Arhiv CK ZKS.

¹⁸⁷ Iz izjave Mare Pangeršič, gradivo za zbornik Slovenke v NOB, Arhiv IZDG.

¹⁸⁸ Članki v Neodvisnosti, 17. aprila in 1. maja 1937.

¹⁸⁹ Viktor Avbelj, zapis razgovora, 19. junija 1985.

¹⁹⁰ Tito, Zbrana dela, knjiga 3, str. 135 in 247.

¹⁹¹ Slovenci, španski borci, Komunist, 1982. Tudi: Albin Marvin, Bili smo v Španiji, 1960.

armadi v letih 1936–1939 so s tega območja navedeni trije: Jože Pančur iz Šmartnega pri Kamniku, padel je leta 1937, Franc Pernič iz Kamnika in Vladislav Jurca iz Javorij pri Domžalah, ki je tudi padel.¹⁹¹

Konec poletja 1938 sta dali tako celica Dob–Prevoje kot celica v papirnici v Količevem pobudo za množično udeležbo na narodnem taboru ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru v Kamniku. Na tem taboru, 4. septembra 1938, so se krščanski socialisti opredelili za narodnoosvobodilno gibanje pod vodstvom KPS. Vso jesen 1938 je partija delovala med ljudmi v zvezi s parlamentarnimi volitvami 11. decembra 1938. Kandidat združene opozicije na listi dr. Vladka Mačka v srezu Kamnik je bil Anton Marinček, član JSZ, uradnik Delavske zbornice v Ljubljani, njegov namestnik pa Franc Virjent, kmet iz Ušelka (prav Olševk, op. I. K.). Rezultati so bili dokaj skromni, še enkrat več glasov je dobil Cerar, drugi kandidat na Mačkovih listi. (GLEJ PRILOGO O IZIDU DRŽAVNIH VOLITEV V SREZU KAMNIK, 11. DECEMBRA 1938.)

V dneh 8. in 9. julija 1939 so se delovni ljudje domžalskega in kamniškega območja kot tudi mnoga delavska kulturna društva od drugod udeležili prireditev ob proslavi dvajsete obletnice kamniške Solidarnosti in Delavske knjižnice. Avbelj pravi, da je bil presenečen, ko je ugotovil, koliko komunistov je že tedaj delalo v Solidarnosti in Liri. V imenu jeseniških komunistov je praznovanje pozdravil Vencelj Perko. Pozdravil je s pestjo in vzklikom »Družnost«. Za to je bil kaznovan s štirimi dnevi zopora in dvesto dinarji denarne kazni.

Po nekaterih podatkih je prav v teh dneh (drugi navajajo samo julij 1939) Franc Leskošek na sestanku v Volčjem Potoku sprejel v KPS 5 delavcev. Članom te celice je naložil, da ustanovijo do konca leta novi celici pri Remcu v Duplici in v Titanu v Kamniku. Celici sta bili res ustanovljeni do konca leta 1939. Seveda je celica, ki je bila ustanovljena v Volčjem Potoku, potem razpadla.

Sredi julija 1939, 16. in 17. julija, je bil Viktor Avbelj delegat komunistov

kamniškega okraja (mišljen je upravni okraj, op. I. K.) na Vrheh nad Trbovljami. Tedaj je imel ilegalno ime Kamen. Na posvetovanju je bil prisoten tudi Tito.

Dne 6. avgusta je bila na Mali planini V. državna konferenca SKOJ. Dne 3. septembra 1939 se je Avbelj udeležil sestanka v Celju, kjer se je kmečko-delavsko gibanje preimenovalo v ZDLS. Izvolili so glavni odbor. Za predsednika so izvolili Franca Leskoška. Dne 29. oktobra je bilo v Ljubljani v Levu delegatsko zborovanje ZDLS. Ko je zborovanje razgnala policija, je del delegatov odšel drugam in tam ilegalno nadaljeval sestanek. Rezultat tega sestanka je bil letak z naslovom Kaj hočemo. Letak je izšel sredi novembra 1939. Z območja upravnega okraja Kamnik so letak Kaj hočemo podpisali Franc Poznik, mlinar iz Kamnika, Ivan Pregelj, delavec iz Kamnika, Franc Virjent, kmet iz Kužna (prav Olševk, op. I. K.).¹⁹² Edvard Kardelj je napisal in pod psevdonimom Sperans februarja 1939 izdal knjigo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Člani celice Dob–Prevoje so vzpostavili stike z Veitovo tiskarno na Viru, kjer so to delo potem natisnili. V tej tiskarni so tiskali tudi drugo partijsko literaturo.

V začetku leta 1940 je bila ustanovljena partijska organizacija v Induplati Jarše.

Spomladi 1940 so se ljudje iz slovenskega partijskega vodstva pogosto zadrževali na Gorjuši pri Poldetu Mišu. Tu je bilo tudi več pomembnih sestankov. Ko je Tone Tomšič, ki je moral najti primeren prostor za III. pokrajinsko konferenco KPS, poizvedoval o njem, mu je Polde Miš dal idejo, da bi ta bila v opuščeni, napol od požara opustošeni hiši, ki je bila last Jožefa Štifterja z Vinja, po domače pri Judežu. Maja 1940 so si hišo ogledali Franc Leskošek, Boris Kidrič, Boris Kraigher, Tone Tomšič in drugi. Odločili so se, da bo konferenca v njej. In v noči od 29. na 30. junij 1940 je bila v njej 3. pokrajinska konferenca KPS. Navzočih je bilo 45 delegatov in tovariš Tito.

Edvard Kardelj je govoril o notranjem in zunanjepolitičnem položaju ter o delovanju KPS od ustanovitve do srede 1940, Tone Tomšič o partijskih organizacijah in

kadrih, Boris Kidrič, Boris Kraigher in Vladimir Krivic pa o delu komunistov med mladino in ženami, o organizaciji Ljudske pomoči, sindikatih in akciji za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Delegati so razpravljali o zbiranju ljudskih sil proti grozeči fašistični nevarnosti, o boju za mir in neodvisnost, za demokratično ljudsko vlado, za naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo kot edino zaščitnico malih narodov pred imperialistično nevarnostjo. V sklepni besedi je Tito poudaril, da KPJ stoji pred odločilnimi revolucionarnimi dogodki, ki jih bo sprožila vojna, ki bo zajela tudi Jugoslavijo.

Konferenca je sprejela resolucijo, izvolila nov 25-članski CK KPS in 13 delegatov za V. državno konferenco KPJ.¹⁹³

Poleti 1940 so po tovarnah in vaseh kamniško-domžalskega območja zbirali podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Na vseh sestankih, ki jih je organizirala bodisi KP ali sindikat JSZ ali Strokovna komisija (URSSJ), so govorili o nevarnosti fašizma. Poleti in jeseni 1940 je bilo tudi na tem območju več protidraginjskih akcij.

Člani partije na tem območju se spominjajo, da so od 1935 pa vse do vojne redno zbirali prispevke za Rdečo, pozneje imenovano Ljudsko pomoč.

Pozabiti ne smemo tudi delovanja Vladimira Svetine, ki je bil s partijsko organizacijo Dob-Prevoje povezan samo prek njenega sekretarja, je pa stalno deloval in pridobil somišljenike v okolici Krašnje,

v Črnem Grabnu, v Moravški dolini, Tuhinjski dolini in mestu Kamnik. Stike je navezoval predvsem prek stanovskih tovarišev, učiteljev. Svetina je imel dobre zveze tudi s sodnikom na Brdu pri Lukovici Karlom Košenino. Ta je veliko naredil za komuniste. Pomagal je tudi Viktorju Avblju, ko je bil ta zaprt. Košenina je tudi kasneje, ko je bil premeščen v Laško, sodeloval s komunisti prek Svetine.¹⁹⁴

V letu 1940 je delovanje partijskih organizacij na domžalsko-kamniškem območju postalo že zelo razgibano. Za to območje je v CK KPS tedaj odgovarjal Boris Kraigher. CK KPS je sklenil, da se ustanovi za to območje samostojen OK KPS. Ta je bil ustanovljen konec leta 1940 v Podgorju pri Kamniku. Za sekretarja so imenovali Toneta Šturma. Člani komiteja niso v celoti ugotovljeni, med njimi navajajo imena: Franc Bukovec, Ludvik Pezdir (Roman Potočnik), Marjan Dermastia. Slednji v partijskem anketnem listu, v katerem obširno navaja svoje delo in funkcije, te naloge ni navedel.¹⁹⁵

V letu 1941, pred okupacijo, so bile ustanovljene še tri partijske organizacije, in to mestna partijska organizacija Kamnik ter krajevni partijski organizaciji Radomlje in Trzin. Slednjo so ustanovili komunisti iz Črnuč. V okrožju Kamnik je bilo ob napadu na Jugoslavijo 8 partijskih celic: 4 tovarniške, 3 krajevne, ena mestna. V njih je bilo okrog 50 članov in 15 kandidatov. Poleg tega pa je bilo tedaj v okrožju še okrog 20 skojevcev.

¹⁹² Arhiv CK ZKS.

¹⁹³ Prav tam.

¹⁹⁴ Vladimir Svetina, ustna izjava, 14. oktobra 1985.

¹⁹⁵ Arhiv CK ZKS, anketni listi za člane KPS.

Tabela 1: SREZ KAMNIK

Občina	Število upravi- cencev	Volilo	JRZ	Maček			Ljotić
			Štrcin	Marinček	Cerar	skupaj	Kanc
Blagovica	346	305	297	—	6	6	—
Dob	653	411	300	75	32	107	4
Domžale	744	474	390	25	59	84	17
Homec	525	375	332	14	26	40	3
Ihan	257	211	207	3	1	4	—
Kamnik (6)	1642	1193	1025	25	129	154	12
Kamniška Bistrica	543	436	371	52	12	64	—
Komenda (2)	860	759	735	—	20	20	4
Krašnja	221	161	135	8	14	22	4
Lukovica	540	410	371	29	8	37	2
Mengeš	621	509	436	3	11	14	59
Moravče (3)	997	775	651	8	116	124	1
Motnik	304	248	238	—	8	8	2
Radomlje (2)	336	247	203	20	21	41	3
Sela pri Kamniku	165	145	137	—	8	8	—
Šmartno v Tuhinju	343	258	227	10	21	31	—
Trojane (2)	398	325	323	—	2	2	—
Trzin	217	155	105	1	36	37	13
Vodice	491	414	399	2	12	14	1
Zg. Tuhinj	221	148	131	2	15	17	—
Skupno	10424	7975	7016	279	555	834	125

Slovenec, 13. decembra 1938



Profesor Mirko Košir z ženo Marijo Mole Košir in sinčkom Fedjem.
Fotografirano v začetku leta 1941



Stane Oswald, študent kulturno-geodetske stroke, je leta 1934 zelo aktivno deloval kot inštruktor PK KP za Slovenijo na Jesenicah, Javorniku, v Žirovnici, na Bledu in v Gorjah. Pozneje, 1938 in 1939, je njegovo delo bilo čutiti v jeseniškem okrožju. Na fotografiji s sestro in starši leta 1935



Jože Ažman z Nomenja (zgoraj) s sodelavcem Petrom Zupanom in sorodniki (desno) pred domačim čebelnjakom.
Fotografirano okrog leta 1935



Prvi delavci v Tekstilni zadrugi, ki so jo leta 1937 ustanovili brezposelni delavci, odpuščeni po veliki tekstilni stavki v Kranju. Najprej je zadruga obratovala v Tominčevi drvarnici v Stražišču



Ana Pavlin, po rodu Rusinja. Iz Rusije jo je pripeljal Peter Pavlin, ki je bil v ruskem vojnem ujetništvu. V letih 1928–1931 je imela javko za partijski kanal Tržič–Koroška. Bila je dalj časa zaprta. Delovala je v sindikatu, pri Rdeči pomoči, Svobodi, Vzajemnosti itd.



Podpisniki letaka Kaj hočemo Ivan Tominc, Tomaž Križnar in Gregor
Božič, 30. novembra 1939, po izpustitvi iz kranjskih sodnih zaporov

70 dni v

MARIJA ŽUMER

»GLAVNJAČI«

LJUBLJANA 1937

OPIS OSEBNIH DOŽIVETIJ

Na dan 22. avgusta 1936 sem se zjutraj vračala z Jesenic, kjer sem bila pri svojem stričku, domov v Spodnje Gorje. Prav nič nisem slutila, kaj vse me čaka ta dan in da me sploh ne bo domov.

Komaj sem stopila v Podhomo iz vlaka, že stopi k meni neznan možki, se predstavi kot policijski agent in mi napove, da sem aretirana. Sprva kar nisem mogla razumeti. Zakaj, saj nisem vendar nič zakrivila? Toda ne da bi mi kaj razjasnil, me je odvedel agent na Bled na policijo. Tudi tam mi niso pojasnili ničesar in dovolili mi niso niti tega, da bi smela k svoji materi, ali da bi si vzela malo perila in obleke. Zvečer so me spravili na vlak in v Ljubljano, tam pa v policijske zapore. Pozneje sem zvedela, da sem imela še ta dan doma hišno preiskavo, torej v moji odsotnosti.

Tudi v Ljubljani mi spočetka niso povedali, zakaj so me aretirali. Tolažila sem se z mislijo, da me morajo pač vsak čas izpustiti, saj se nisem zavedala nobene krivde. Vendar sem ostala na policiji mesec dni, nato so me izročili ljubljanskemu okrožnemu sodišču, kjer sem prišla v preiskovalni zapor. Šele tam sem bolj natančno zvedela, da so me ljudje, ki jih nisem nikoli poznala, ovadili kot »komunistko«. Po sto in štirih dneh natančne preiskave se je sodišče prepričalo, da me nima za kaj postaviti pod obtožbo in me izpustilo 7. januarja 1937 iz preiskovalnega zapora. »Vendar zopet prostal« samo ta misel je bila v meni. Toda ne! S sodišča so me odpeljali — s policijskim avtomobilom nazaj na policijo. Spet sem bila v majhni, smradljivi in umazani luknji v hiši na Bleiweisovi cesti, kjer je bilo že toliko žensk, da smo se gnetle, kakor sardine v škatlji.

Vse ne moremo sedeti, sicer pa mi ne bo težko stati, saj me morajo izpustiti itak vsak čas. Tako sem si govorila.

Toda noč je že in še vedno sem tu. Ogledujem se, kām bi legla. Pa sprevidim, da ni mogoče. Edina »prična« za dva človeka zavzema polovico te luknje. Na njej ležijo že tri ženske. Druge spe na golih tleh, sedé ali ležé, zvite v klopčič, kakor pač morejo. Da bi legla na popljuvana in blatna tla, pa mi ne gre. Hoditi gor in dol, tudi ni mogoče. Če napravim le korak, moram stopiti na človeka. Noči pa ni kraja. Zato sem vesela, da me ogovori



Marija Žumer-Potočnik, partijska delavka iz Gorij pri Bledu, nekaj časa članica OK KPS Jesenice. Žumrova je dalj časa živela v Sovjetski zvezi. V začetku leta 1936 se je vrnila. Avgusta istega leta so jo aretirali. Med daljšim zaporom je 70 dni preživela v Glavnjači. Po izpustitvi leta 1937 ji je Mirko Košir pomagal napisati brošuro 70 dni v Glavnjači



Andrej Stegnar iz Trziča. V letih 1928 do 1931 je deloval v partijskem kanalu Trzič-Koroška. Po aretaciji je bil pet let na robiji v Mitrovici. Po vrnitvi iz zapora je bil član OK KPS Kranj in sekretar MK KPS Trzič.

Septembra 1940 je bil ponovno aretiran



Viktor Avbelj. Od 1935 do 1938 je deloval na območju Domžale-Lukovica



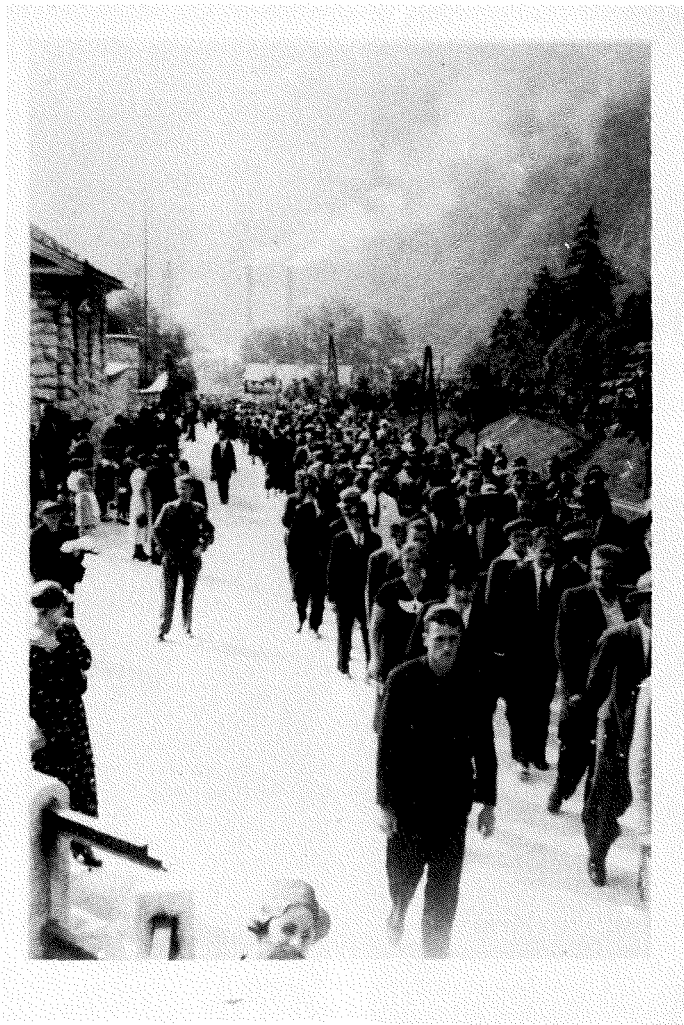
Vladimir Svetina-Smučar. Kot član sektorja za Gorenjsko in Koroško pri PK KP za Slovenijo je leta 1934 deloval v gorenjskem okrožju



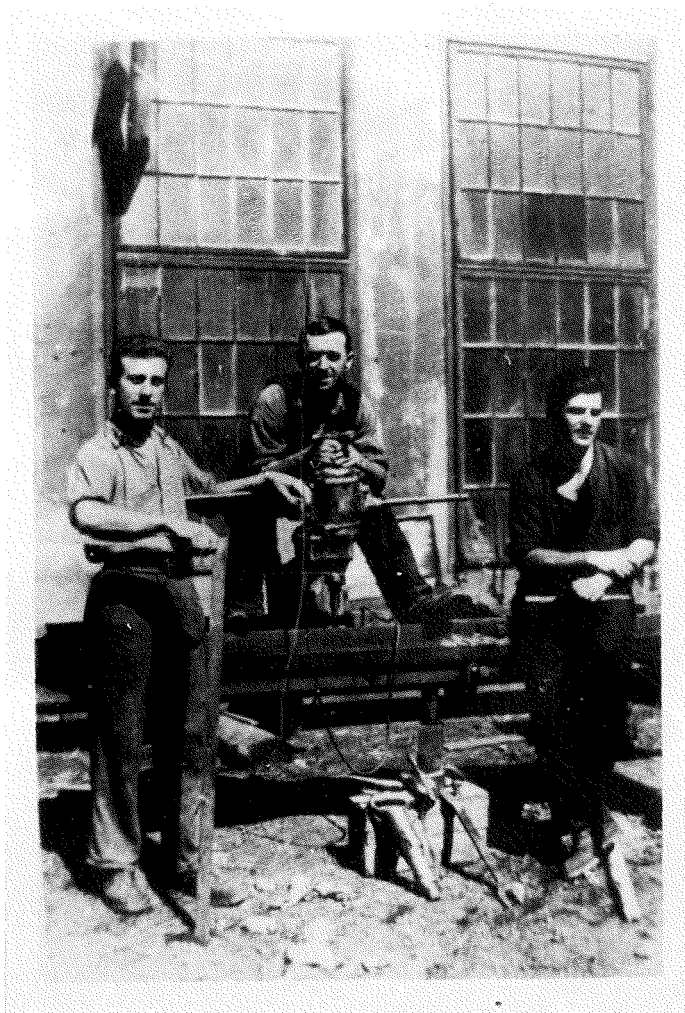
Rudi Papež, od leta 1936 sekretar najprej MK KP Kranj, potem pa OK KP Kranj



Tone Šturm, sekretar OK KPS Kamnik, od njegove ustanovitve konec leta 1940



Delavci in delavke v sprevedu na proslavi 30-letnice Saveza metalnih
radnika Jugoslavije (SMRJ), 16. avgusta 1936 na Jesenicah



Albin Pibernik (levo) in Janez Mlakar (desno), znana jeseniška komunista
med delom v jeseniški železarni, leta 1939



Bohinjca Jože Repinc, organizator ilegalnih prehodov z Jesenic v Celovec,
in Jernej Iskra, ki so ga žandarji umorili leta 1928



Med predstavo Hlapca Jerneja, ki jo je uprizorilo delavsko društvo iz Duplice pri Kamniku



Shod Ljudske fronte v Ihanu, 23. maja 1937



Skupina španskih borcev leta 1937 v Madridu. Med njimi sta Jeseničana Jože in Ivan Gregorčič



Interniranci z Jesenic in Javornika v Medžurečju, februarja 1941



Janez Robič z Gozda pri Martuljku, 1931–1933 kurir
partijskega kanala Celovec–Jesenice



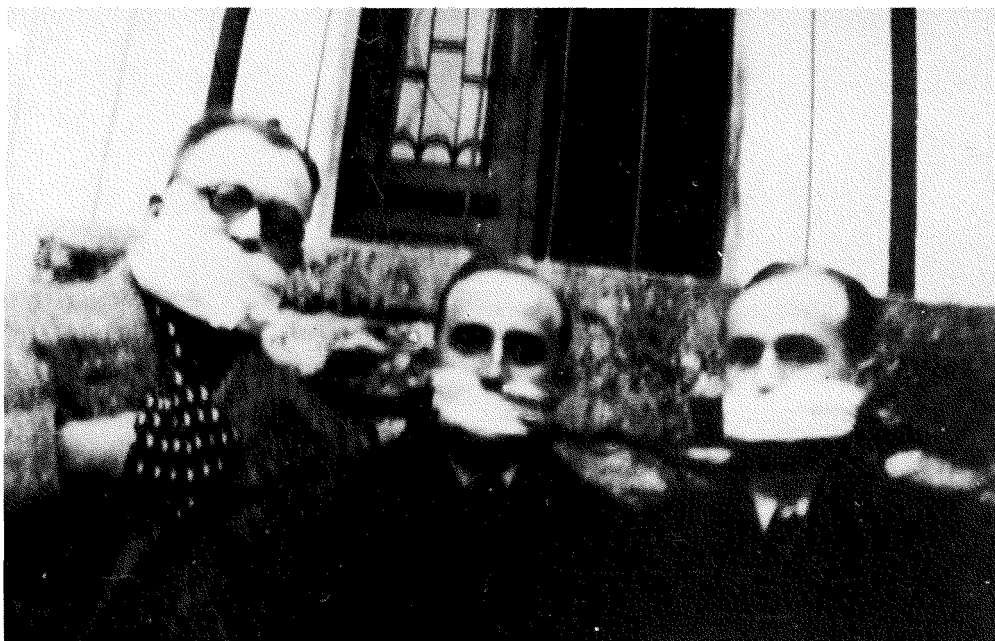
Delavci z Jesenic in Javornika, 1. maja 1939 na Završnici



Izlet bohinjskih protifašistov leta 1939, zadnji v prvi vrsti Tomaž Godec



Delavstvo Jugočeške v Kranju, kjer se je 20. avgusta 1936 začela velika tekstilna stavka, na začetku stavke



Protestna razglednica s kandidati kmečko-delavskega gibanja. Vencelj Perko (v sredi) in Aleš Stanovnik (desno) sta na parlamentarnih volitvah 11. decembra 1938 kandidirala v srezu Radovljica



Stanislav Jozef.



Družina Staneta Žagarja. Sedita Pepca in Stane Žagar, stojijo otroci Nada, Iztok, Savica, Stankič, Dana. Fotografirano 1. januarja 1941 na Srednji Dobravi

Revolucija je preobražanje človekovo,
ki mu daje novih sil,
novih pravic in poti. —
Še vsak boj se je izvojeval z duševno
in snovno revolucijo najprej v teoriji
potem pa v praksi.
To je in ostane vekomaj —
takoј ko komunizem ne zadosti svoji nalogi
se bo moral dopolnit,
če se ne bo hotel ukloniti sam —
z novo revolucijo. —
Ker nič ni stalnega. —

Stane Žagar, iz ročnega kataloga za leto 1923/1924, ki ga hrani
Slovenski šolski muzej.

Človek
ne
živi
samo
od
kruha

PRISPEVEK
K ANTROPOLOGIJI
KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ

Preučevanja življenja v koncentracijskih taboriščih se antropologija ni lotevala, čeprav je razumevanje življenja in ekstremis za poznavanje človeka zelo produktivno in področje človeškega bivanja, ki ga antropolog nikakor ne sme prezreti. Sistem koncentracijskih taborišč je bil namreč zgrajen prav na deprivaciji žrtev za določene možnosti in pravice, ki so v določenem prostoru sicer splošno veljavne. Metafizična podmena koncentracijskih taborišč je bila prav dosledna negacija civilizacije, saj naj bi ona bila prostor, kjer je ves način življenja zamišljen kot nasprotje tistemu na svobodi, ter kot prostor, v katerem človek izgubi svojo osebnost in ostane »samo številka«. Zato so koncentracijska taborišča lahko nastala šele na določeni stopnji razvoja, za katero je značilno pojmovanje človeka kot končnega, enkratnega in neponovljivega posameznika ter visoko vrednotenje osebne svobode. Z antropološkega zornega kota so koncentracijska taborišča instruktivna tudi zato, ker se v takšnem okviru nujno problematizirajo mnoge norme in vrednote, po katerih so žrtve uravnale svoje življenje, dokler so bile še na svobodi, in ki se jih prizadeti pred internacijo niti zavedali niso.

Čeprav so bila koncentracijska taborišča zamišljena in zgrajena kot negacija civilizacije, kot nekak narobe svet, so bila vendarle bolj ali manj jasna podoba svojega širšega družbenega okolja. Torej, čeprav veljajo določene splošne omejitve (zlasti svobode gibanja) in negotovost žrtev glede časa internacije in lastne usode v vseh koncentracijskih taboriščih, so vladale med posameznimi taborišči izredno velike razlike. Tako na primer med življenjem v taboriščih za japonske vojne ujetnike v Avstraliji¹ in onih za zavezniške vojne ujetnike v japonskih taboriščih² ni prave primerjave. Te razlike so bile v prvi vrsti posledica razlik v vladajočih ideologijah, ki so si podrejale tako nosilce taboriščne oblasti kot njihove žrtve.

Proces »razčlovečenja« človeka oziroma lomljenja njegove identitete, ki so mu bile izpostavljene žrtve koncentracijskih taborišč bolj ali manj intenzivno ves čas internacije, je bil možen šele na podlagi določene bolj ali manj splošno uve-

ljavljene koncepcije človeka. Šele potem, ko vemo, na katerih elementih (kulture) pripadniki določene družbene skupnosti utemeljujejo svoje človeško dostojanstvo, jih je mogoče zanje prikrajšati. (Koncentracijska taborišča so bila tako na določen način aplicirana antropologija.) Pogled iz tega, negativnega zornega kota (kaj velja v določenem družbenem okolju za takšno, da ni v skladu s človeškim dostojanstvom) omogoča antropologu vpogled v globine, ki sicer na nivoju vsakdanjega življenja bolj ali manj globoko segajo na področje nezavednega. Nekdanji interniranci so »spoznali, kaj je človek«. ³ V koncentracijskih taboriščih se je namreč človek znašel v mejni situaciji, ki ga odkriva v novih, pred tem nepoznatih dimenzijah in perspektivah.

Med najrazličnejšimi omejitvami, ki so jim bili izpostavljeni interniranci v zadovoljevanju fizioloških potreb, so imele posebno poudarjeno vlogo omejitve v zadovoljevanju fizioloških potreb, zlasti potrebe po hrani. Interniranci so se hočeš nočeš morali zadovoljiti s tistim, kar so pač dobili. Dobivali pa so hrano, ki je bila nezadostna po količini in neprimerna po kvaliteti (»neučitna«, kot se spominja ogromna večina žrtev koncentracijskih taborišč po Evropi). To seveda ni bilo zgolj slučajno. Kajti lačni človek dá mir, saj mu prej ali slej zmanjka moči za (fizični) odpor. Lačni tudi razmišlja bolj z želodcem kot z glavo, zato je njegovo ravnanje praviloma laže predvidljivo in s tem laže obvladljivo. »Ko sem bila lačna ..., sem bila kot žival. Nisem mislila, nisem se spominjala, pozabila sem svojega moža in svojega otroka; in sem premišljala samo o eni stvari: o kruhu.« ⁴

Te funkcije depriviranja žrtev so se taboriščni oblastniki praviloma dobro za-

vedali; prav tako njihove žrtve. Za konstituiranje taboriščnega sveta (*l'univers concentrationnaire*, kot ga je označil David Rousset) kot materializacije nekakšnega narobe sveta pa je *conditio sine qua non* še ena njena funkcija, ki je za razliko od nje ostala bolj ali manj v celoti neosveščena. Človek, ki nima možnosti, da bi »normalno« zadovoljeval svoje potrebe, jih zadovoljuje pač »nenormalno«. Trajno pomanjkanje hrane je eno najbolj učinkovitih orožij za lomljenje človekovega dostojanstva. Lačni mora opustiti svoje prejšnje prehrabene navade; tako so se interniranci že kmalu po prihodu v taborišče z »užitkom« lotevali celo »plesnivih izvržkov«. ⁵ Ali kakor sem že večkrat zapisal, res lačni poje še strup, samo da bi potešil lakoto.

Situacija trajne deprivacije v zadovoljevanju temeljnih človeških potreb ustvarja svojo logiko. Pri žrtvi sproži obrambni mehanizem identifikacije z rabljem, kar ima za posledico odtujitev lastnega jaza v korist nadjaza rablja. Žrtvi, ki introjicira rabljev pogled na svet, pa prav zaradi tega ne ostane več dovolj prostora za lastni jaz. Kolikor sprejme rabljev svetovni nazor, toliko zgubi lastne identitete. Ta učinkoviti mehanizem uničenja samozavesti pri žrtvi je izredno natanko dognal in opisal sveti Pavel, in to dosti pred sodobno kriminologijo in globinsko psihologijo, ko je notranji boj v človeku ubesedil takole: »Kajti, kar delam, ne umevam; ne delam namreč tega, kar hočem, ampak to delam, kar sovražim. Če pa to delam, česar nočem, pritrujem postavi, da je dobra« (Pismo Rimljanom 7, 15 – 16).

V koncentracijskih taboriščih žrtve svojega nezadovoljstva in želja po maščevanju niso mogle uveljaviti zoper prave

¹ Glej npr. Harry Gordon: *Umri kot krap!* Delo XXIV, št. 68–117, Ljubljana, 23. marec – 22. maj 1982.

² Glej npr. James Clavell: *Podganji kralj*. Maribor 1982.

³ Antoni Kępiński: *Tzw. 'KZ-syndrom'*. V: Jerzy Rawicz ed.: *okupacja i medycyna*. Warszawa 1971, str. 382–383.

⁴ Lena Donat. V: Alexander Donat: *The Holocaust Kingdom*, New York 1965, str. 304.

⁵ Božidar Jezernik: *Boj za obstanek (O življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih 1942/1943)*. Ljubljana 1983, str. 133.

povzročitelje njihovega gorja. Kakršna koli odkrita akcija v tej smeri bi lahko pomenila v končni konsekvenci samomor. Zato so svoj gnev in nezadovoljstvo odražirali v tisto smer, kamor je bilo to pač mogoče: zoper tiste, ki so bili še bolj na dnu družbene lestvice kot oni sami. Režim taboriščnega vsakdanjika pa je za večino sploh zastiral vpogled »v zakulisje«. In ko so se na primer pred nikdar dovolj polnim kotlom s hrano prerivali in prerekali, niso mogli videti, da je krivec njihovim stiskam tisti, ki jim je odmerjal preskromne obroke, in ne tisti, ki so skupaj z njimi morali tolči lakoto. Dokler tega niso uvideli, pa so drug v drugemu videvali neprestano grožnjo za lastni obstoj: če bo sosed dobil dovolj, bo zame premalo.

Zaradi pomanjkanja hrane so že v nekaj dneh taboriščnega življenja »potonili v materialnosti« in mislili predvsem na naslednji obrok hrane. Če se siti lahko obrača na vse strani, je lačni obrnjen predvsem k mizi! Pri tem je naraščalo prerekanje, tožarjenje in medsebojna nejevolja do »prave divjosti«, kar je oblikovalo v očeh taboriščnih oblastnikov skrajno slabo podobo internirancev. Neznan pisec poročila o razmerah v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu je na primer oktobra 1942 zapisal, da so tamkajšnji italijanski taboriščni stražarji zaradi tega razvili podobo »volčje zmaterializiranih Slovencev, ki bi bili tam za košček kruha in za požirek mineštre pripravljeni ubiti tovariša«. ⁶ Samo slutimo lahko, kako zviška so morali gledati na židovske in sovjetske internirance stražarji v nemških koncentracijskih taboriščih, kjer so bile razmere še dosti težje, oni pa čisto na dnu taboriščnega sveta. In kako prepričani so bili, da so tako pokvarjeni, da si pravzaprav niti ne zaslužijo, da bi jih obravnavali kot ljudi.

Trajno nezadovoljena potreba po hrani spremeni vedenje in okus žrtve, ima pa tudi negativen vpliv na razvoj kooperativnih procesov in občutij tovarštva med interniranci. Vendar to ne pomeni, kakor je menil Maslow, da oseba, ki je trajno lačna, nikoli ne bo skušala zgraditi hrabrega novega sveta; da zaradi nezadovoljenih »nižjih potreb« nima možnosti, da bi razvila svoje bogate potencialne. ⁷ Niti v

časih najhujše lakote in najtežje stiske niso bili nikjer interniranci zaposleni zgolj z zadovoljevanjem svojih potreb po hrani in so se v okviru možnosti po svojih močeh upirali taboriščnemu režimu.

Koncentracijska taborišča so posamezniku dopuščala zelo malo prostora za avtonomijo z nasprotovanjem, in vendar so bile možnosti izkoriščene v največji meri, ugotavlja Dimsdale. ⁸ Toda kljub temu, da so okrog njih ljudje tako rekoč vsakodnevno umirali zaradi lakote – in prav zaradi tega – so interniranci odkrivali, da je in extremis človeško dostojanstvo nekaj, kar si ne morejo privoščiti izgubiti. Veliko težav je bilo treba prenesti, mnogo ponižanj pretrpeti. Toda na določeni točki se je bilo treba zoperstaviti, ker bi bili sicer izničeni kot človeška bitja. ⁹ Ali kakor je v svojih spominih zapisala ena od nekdanjih internirank iz Auschwitza: »Nismo imeli več domov, da bi jih branili. Vse, kar nam je še ostalo, je bilo naše človeško dostojanstvo, ki je bil naš dom, naš ponos, naša edina posest – in moralna moč za to obrambo.« ¹⁰

Bilo je seveda težko ohranjati samospoštovanje v razmerah, kakršne so vladale v koncentracijskih taboriščih, in vendarle so mnogi interniranci uspeli ohraniti predstavo o sebi kot človeku in niso prevzeli predstave, da so manjvredni, untermenši ali celo mrčes, kakor so jih nazivali esesovci. V svetu premnogih omejitev so imeli zvečine le malo možnosti za odpor, za obrambo lastne identitete, razen prostovoljnega odpovedovanja delu tistih dobrin, s katerimi so še razpolagali. Zato so nekateri našli možnost za odpor in s tem ohranitev svoje identitete prav v prostovoljnem vzdrževanju od – hrane.

S hrano oziroma posameznimi jedmi so v vseh družbenih skupnostih povezane določene norme in vrednote, ki opredeljujejo določen artikel kot primeren oziroma neprimeren za (človekovo) hrano. V skladu z reklom, da človek je, kar človek je, je v vsaki hrani poleg njene hranilne vrednosti še nekaj več. Tisti nekaj, ki kaže pokrajinsko, etnično, versko in podobno pripadnost posameznika, njegov socialni status in njegov osebni okus; z eno besedo, njegovo človeško dostojanstvo.

Zato interniranci tudi v časih najhujše

stiske niso zauživali tistega, česar niso mogli v skladu s svojim kulturnim backgroundom prepoznati kot hrano za ljudi. Ogromno število nekdanjih internirancev iz Auschwitza se na primer spominja, da so morali svoj tesni bivalni prostor deliti še s številnimi podganami. Nekdanja interniranka zdravnica se spominja celo, da je videla »nekaj žensk, katerih prste na nogah so oglodale podgane medtem, ko so spale, videla sem eno, katere nos je bil ogrižen«.¹¹ Toda nihče med njimi ne omenja, da bi kdorkoli poskusil uživati podganje meso. To se pravi, da je na tisoče ljudi raje izbralo smrt od lakote, kot da bi se tako globoko ponižali in jedli podganje meso, ki nikjer v Evropi ni veljalo za hrano, primerno za človeka.

V knjigi o življenju slovenskih internirancev v italijanskih koncentracijskih taboriščih med drugo svetovno vojno sem navedel primere, ko so nekdanji tamkajšnji interniranci s slastjo uživali krompirjeve olupke, travo, kosti in celo zemljo. Nihče pa se ni lotil ne podgan ne miši ne martinčkov, čeprav so nekateri med njimi umirali od lakote. Slovenski interniranci so ves čas zviška gledali na Italijane – »mačkožrce«. In v koncentracijskem taborišču na otoku Rabu so bili tam internirani otroci lačni, da so jokali, pa so vendarle dražili svoje italijanske stražarje z »mački«.¹²

V svetu permanentno nezadovoljene potrebe po hrani so bile misli ogromne večine prizadetih okupirane z iskanjem možnosti, kako priti do kakšnega dodatnega vira hrane bodisi znotraj, bodisi izven taborišča. Toda enostransko in napačno bi bilo, če bi v tem iskanju videli zgolj podrejanje; kajti v taboriščnem na-

robe svetu, v katerem so jim že ob prihodu, kakor so imeli navado na primer v Auschwitzu, napovedali, da naj pričakujejo največ tri mesece življenja, je pomenilo živeti hkrati ohranjati duha odpora.

Najpomembnejša možnost za dopolnitev taboriščnega menija so bile pošiljke s hrano od svojcev ali dobrotelnih organizacij. Velik pomen, ki so ga imele pošiljke s hrano celo v italijanskih koncentracijskih taboriščih, se v vsej svoji presunljivosti izkazuje skozi grozno enačbo, ki so jo formulirali interniranci v Reniciju: »brez paketov = gotova smrt!«¹³ Vendar bi bila simplifikacija in v nasprotju z dejstvi, če bi mislili, da so umirali (od lakote) samo tisti interniranci, ki niso prejeli paketov. Na umrljivost med interniranci so namreč vplivali mnogi faktorji, lahko tudi splet nesrečnih naključij. Tisti, ki niso dobivali pomoči od zunaj ali je bila le-ta nezadostna, so bili vsekakor v povečani nevarnosti. Eden takšnih je bil na primer Franc Berčič, ki je bil interniran v italijanskih koncentracijskih taboriščih Gonars in Renicci. Berčič je v času internacije pisal dnevnik, iz katerega lahko vidimo, da je prejemal od doma le skromno pomoč; iz nobenega od dnevnških zapisov pa ni mogoče razbrati, da bi bil (zaradi tega) kdaj v življenjski nevarnosti.¹⁴ Iz zapisa z dne 20. oktobra 1942 lahko celo vidimo, da je v Gonarsu dal dva hlebčka kruha (tj. dva dnevna obroka kruha!) samo za les za šahovske figure!¹⁵ To je še toliko bolj presenetljivo, če vemo, da so bili med tistimi, ki so umrli zaradi lakote, tudi takšni, ki so pojedli do zadnje drobtinice vso hrano, kar so jo dobili tako ali drugače (dokler so imeli za to še dovolj moči, seveda).

⁶ Ibidem, str. 139.

⁷ Abraham Maslow: *Motivation and personality*. New York 1954.

⁸ Joel Dimsdale: *Survivors, Victims' and Perpetrators*. Washington 1980, str. 169.

⁹ Terrence Des Pres: *The Survivors*. New York 1976, str. 64.

¹⁰ Gisella Perl: *I was a Doctor in Auschwitz*. New York 1948, str. 60.

¹¹ Ella Lingens-Reiner: *Prisoners of Fear*. London 1948, str. 43.

¹² B. Jezernik: Op. cit., str. 134.

¹³ Ibidem, str. 173.

¹⁴ Franc Berčič: V spomin na internacijo v Gonarsu. Gonars–Renicci 1942/43. Rokopis v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, zbirka Komisije za ugotavljanje zločinov, fascikel 921.

¹⁵ Cit. B. Jezernik: Op. cit., str. 212.

Hranilna vrednost zaužitega potemtakem sama po sebi ni bila edino odločilna. Iz Berčičevega primera je lepo videti, da so imeli v uporabi zoper prisilno stradanje boljše možnosti tisti, ki so zmogli prav v časih stiske toliko moči, da so si še sami odtrgali od ust kakšen kosček hrane. Kot spričuje Jože Martinčič so nekateri interniranci v Gonarsu izdelovali šahovske figurice celo iz posušenih krušnih drobtin, ki so jih oslinili, da je bila masa dovolj gnetljiva.¹⁶ Bolj dobesedno si kruha pač ni mogoče odtrgati od ust! In boljšega dokaza, da tudi interniranci niso živeli samo od kruha, prav tako ne. Torej ni res, da bi bilo mogoče modrovati šele potem, ko je človek sit, oblečen in ima streho nad glavo; pri človeku gre vedno samo eno z drugim.

Nekateri bralci bodo ob tem zagotovo pomislili, da so si takšno pritrgovanje privoščili samo tisti posamezniki, ki so bili razmeroma dobro preskrbljeni. Ko sem intervjuval nekdanje slovenske internirance iz nemških koncentracijskih taborišč, če vedo morda za koga, ki bi si na takšen način napravil šahovske figurice, sem bil praviloma zavržen, češ da je vprašanje nesmiselno, saj so bili tam tako lačni, da so pojedli zadnjo drobtinico.

V nemških koncentracijskih taboriščih je bilo za razliko od italijanskih, kjer internirancem ni bilo treba vsak dan na prisilno delo, dosti manj možnosti za šahiranje. Šah in druge družabne igre med interniranci je bil v nemških koncentracijskih taboriščih praviloma tudi strogo prepovedan. Toda kljub nevarnostim, ki so jim grozile, če so si na takšen način krajšali čas, so dachauski interniranci šahirali. Kot navaja Ricardi so bili strastni šahisti predvsem iz židovskih internirancev. (Iz česa vse so bile narejene njihove figure, nisem mogel izvedeti, Ricardi navaja samo, da so si pri izdelavi šahovskih figur pomagali s »primitivnimi pripomočki«.)¹⁷

Vendar sem kljub pomislekom informatorjev našel podatke, ki dokazujejo, da so si tudi v nemških koncentracijskih taboriščih še v časih najhujše stiske interniranci prostovoljno odtrgovali od ust. In tudi iz teh primerov je videti, da zaradi tega niso zašli v povečano življenjsko ne-

varnost od ostalih; prej nasprotno. Nekateri med njimi so to počeli prav z namenom, da bi na ta način okrepili svoje možnosti za preživetje. »Edina ortodoksna Židinja v naši skupini ideologin je skušala okrepiti svoj moralni obrambni mehanizem s striktnim izpolnjevanjem zapovedi svoje religije. Na primer, polovila je vse kosčke svinine iz nizkokalorične juhe preden je začela jesti, da ne bi prekršila ritualnega nauka. Še več, misel, da je izpolnila zapovedi celo v tako nečloveških razmerah, ji je dala, da je vzdržala in ohranila prepričanje, da bo preživela internacijo.«¹⁸ Za koncentracijsko taborišče Dachau spričuje nekdanji interniranelec, da so se židovski interniranci na Jom-Kippur, židovski praznik sprave, celo postili.¹⁹ Dimsdale pa navaja primer mlade Židinke Tanye, ki se je za Jom-Kippur prvič postila šele v Auschwitzu: »Mati je bila mrtva, tako da ji nisem mogla ustreči; nisem verjela v Boga na ta način; hotela sem le, da bi pokazala Nemcem, da sem lahko Židinja, če to hočem biti, celo v Auschwitzu.«²⁰

Občutek lastne vrednosti je bil nujni predpogoj za preživetje v koncentracijskem taborišču, zato so imeli največ možnosti tisti, ki so vedeli, »zakaj so internirani«. Kdor se je čutil nedolžnega in je doživljal svoje bivanje v taborišču kot pomoto, kot krivico in podobno, je bil najprej v nevarnosti, da bo zlomljen. Kajti takšno stališče je sponiralo priznanje legitimnosti oblasti, ki ga je internirala. Kdor je vedel, zakaj je bil interniran, je bil v prednosti, ker je internacija na ta način dobila nek smisel. Takšni interniranci niso pričakovali od svojih stražarjev, da bodo ravnali z njimi v rokavicah; kot najboljše upanje za premagane se je tudi to pot izkazalo ne upati na kakšno prizanašanje. Po drugi strani pa so prav iz tega mogli črpati občutek lastne vrednosti: če ne bi pomenil nevarnosti zanje, me ne bi tako (mal)retirali.

V tem oziru so bili komunisti tako v nemških kot v italijanskih taboriščih v prednosti pred večino ostalih internirancev; prav komunisti so najdlje ohranili duha odpora. V primeru Jehovinih prič pa se je taboriščni režim izkazal kot domala neučinkovit, nemočen, kadar so jih es-

esovci skušali prisiliti, da bi prekršili kakšno religiozno zapoved. Njihova globoka vera v zasluženo plačilo v posmrtnem življenju je mogla otopeni še tako oster in nasilen ukrep. Nobeno nasilje ni bilo dovolj, da bi jih bilo mogoče z njim prisiliti v kršitev zapovedi svoje vere. Jehovke so bile takoj odpuščene iz koncentracijskega taborišča, če so se pisno odpovedale svoji veri. Tega zvečine seveda niso storile. V Ravensbrücku so tam internirane jehovke na primer sklenile, da ne bodo več jedle krvavic, češ da sveto pismo terja, da mora kri steči po tleh.²¹ Niso bile tedaj samo »prostovoljne« internirankе, ampak niso niti vsega skromnega obroka, ki so ga prejemale, pojedle brez ostanka.

Hrani so se iz različnih razlogov odvedovali tudi drugi interniranci. Prav iz koncentracijskega taborišča Ravensbrück navaja nekdanja interniranka, da so ruske kmetice, ki so stanovale v bloku številka 26, »neprestano momljale nekaj molitvic in skrivaj nizale rožne vence, narejene iz krušnih drobtin ali koščkov stare volne,«²² (ki so jo mogle pridobiti le z določenim tveganjem in/ali plačilom).

Temeljna predpostavka slehernega taboriščnega režima so razlike med posameznimi kategorijami internirancev. Ostrejši ko je režim v določenem taborišču, večje morajo biti razlike med njegovimi stanovalci. Verjetno nikdar v človeški zgodovini med ljudmi ni bilo večjih razlik, kakor so vladale med interniranci v Auschwitzu, ko je tamkajšnja tovarna smrti delala s polno paro. V nemških koncentracijskih taboriščih so bili interniranci židovskega porekla in sovjetski državljani najbolj deprivilegirana kategorija. Ne eni ne drugi niso prejeli paketov, oboji so morali opravljati najtežja dela in oboji so bili med najbolj preganjani-

nimi. Pa vendar Dofournier ne navaja, da bi med ruskimi kmeticami, ki so si izdelovale rožne vence iz krušnih drobtin, vladala zaradi tega povečana umrljivost; pravzaprav le-te v zvezi z njimi sploh ne omenja.

Domnevam, da takšno pritrgovanje tudi dejansko ni zmanjševalo njihovih možnosti za preživetje, ampak jih je verjetno še okrepilo. Koncentracijska taborišča so bila edinstvena po stopnji ogroženosti individualne avtonomije. Možnosti za preživetje so bile okrepljene z odporom. Možnosti za preživetje pa so bile okrepljene tudi z miselnim odporom: ne dopustiti, da te sistem zlomi ali razčloveči.²³ Odrtrgati si majhen grizljaj v takšnih okoliščinah je dobilo velik pomen za ohranitev posameznikovega človeškega dostojanstva. Znotraj evropske civilizacije, ki je utemeljena na dihotomiji med dušo in telesom, med človeškim in mesenim, je pomenilo prostovoljno prikrajšanje mesenega na račun duhovnega najtrdnější temelj za samozavest.

Iz koncentracijskega taborišča Mauthausen, ki je veljalo med nemškimi taborišči za težje (>mlin za ljudi<) in so tjakaj za kazen premeščali celo internirance iz Auschwitza, navaja Wiesenthal primer madžarskega Žida, rabija, ki je uspel v taborišče vtihotapiti židovski molitvenik. Nezaslišan greh je bil že, če je kdo skušal vtihotapiti krtačko za zobe, kaj šele knjigo (sinonim za kulturo, kakor je kruh sinonim za hrano). Taboriščni oblastniki so hoteli s tem doseči popolno prekinitev vezi med njimi in zunanjim svetom. Pri tem so se dobro zavedali, da ni dovolj prikrajšati žrtve samo pri zadovoljevanju njihovih fizioloških potreb, če hočejo znižati njihov občutek lastne vrednosti.

¹⁶ Jože Martinčič: Beg iz Gonarsa. Ljubljana 1978, str. 100; cit. B. Jezernik: op. cit., str. 212.

¹⁷ Hans-Günther Ricardi: Schule der Gewalt. München 1983, str. 86.

¹⁸ Paul Matussek: Internment in concentration camps and its consequences. New York – Berlin 1975, str. 214.

¹⁹ Max Mannheimer: Vzpomínky. München 1986, str. 72.

²⁰ J. Dimsdale: Op. cit., str. 170.

²¹ Margarete Buber-Neumann: Als Gefangene bei Stalin und Hitler. Stuttgart 1968, str. 207.

²² Denise Dofournier: Ravensbrück. London 1948, str. 55.

²³ J. Dimsdale, ibidem.

»Rabi je prišel v našo sobo naslednji dan, hodeč od postelje do postelje. Mnogi od sestradanih ljudi so bili preveč slabotni celo za to, da bi sedli. Pričakoval sem od rabija, da bo govoril z njimi in jim dal malo tolažbe. Namesto tega pa je rekel, da bo posodil svoj molitvenik vsakomur za petnajst minut. 'Zadnja cena' je bila ena četrtna posameznikovega dnevnega obroka juhe. Skodela vodene tekočine je bilo vse, kar smo prejeli v štiriindvajsetih urah, vendarle so mnogi ljudje radi dali na stran del tega za petnajst minut z molitvenikom. Bila je majhna, črna knjiga, in držali so jo med dlanmi. Bili so prešibki, da bi brali, ampak knjiga jim je vrnila spomine na njihovo otroštvo, petkovo večerno službo v sinagogi, glas pevca v sinagogi. Majhna knjižica jih je odvedla nazaj v dnevno sobo, kjer so gorele sveče za sabat in je iz kuhinje prihajal prijeten vonj. Eden med umirajočimi možmi v naši sobi je bil sodnik, ki je kovertiral v katoliško vero, toda zdaj si je tudi on izposodil knjižico in dal rabiju zanjo četrtno od svojega obroka juhe.«²⁴

Wiesenthal je opisal to z določenimi moralističnimi nagibi: da bi grajal pogoltnost in netovarištvo rabija, pri čemer s komaj prikritim podtonom pravi še, da je bil (rabi) za svoje ravnanje pravično kaznovan. »Dejansko«, zaključí Wiesenthal svoje pričevanje, »je rabi umrl prej kot kdorkoli drug. Prekomerna četrtna juhe je bila preveč za njegov oslavljen prebavni

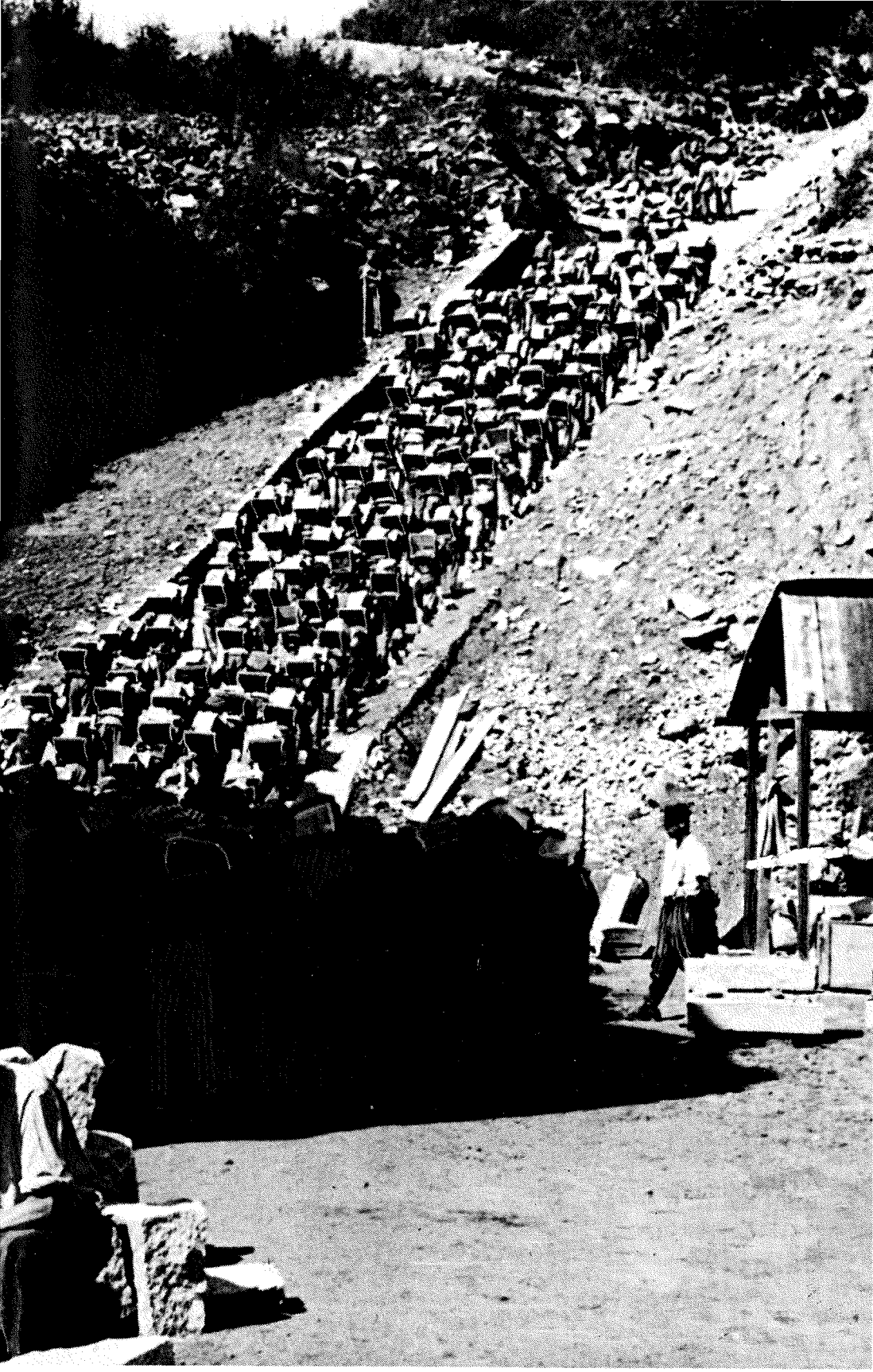
sistem.«²⁵ Takšno Wiesenthalovo stališče pomeni naravnost odobravanje zločina, kar je rabijeva smrt vsekakor bila neglede na njegove osebnostne lastnosti. Zato tega primera ne navajam kot dokaz, da vsakogar doleti zaslužena kazen. Ampak kot ponazorilo, kako v taboriščnem narobe svetu celo njegove žrtve zločina ne vidijo predvsem kot zločin, in kot dokaz, da človek ni razdvojen na meso in duha; je oboje hkrati ali pa ga ni.

Kakor vse, kar je človeškega, ima tudi to dejstvo dve plati. Njegova pesimistična plat je, da je človek zelo ranljivo bitje in lahek plen totalitarizma; njegova optimistična plat pa v tem, da si ga noben totalitarizem preprosto ne more podrediti v celoti, ker v tem primeru (fizično) ne more obstajati. In ko se je nekdanji dachauski interniranec v tako imenovanih dachauskih procesih leta 1948 znašel v samici, ni bil nepripravljen: »Samica je bila pač učinkovit način uničevanja intelektualca. Vanjo so me privedli še kot študenta. Toda že od samega začetka sem se zavedal, da moram zdržati, da moram dokazati svojo nedolžnost. Tako sem si iz svojega dnevnega obroka izdeloval šahovske figure in sem šahiral, tako da sem bil miselno ves čas zaposlen, kajti v nasprotnem primeru bi lahko zblaznel. Te figure so mi pazniki vztrajno jemali, čeprav sem jim pojasnjeval, da gre za moj obrok. Toda potem sem jih vseeno znova naredil.«²⁶

²⁴ Simon Wiesenthal: *The Murderers Among Us*. London 1967, str. 249.

²⁵ Ibidem, str. 249–250.

²⁶ Ksenija Vidmar: 'Tu pa res ni vlažno'. *Mladina* št. 40, Ljubljana, 23. september 1988, str. 60.





Da je prisilno delo učinkovita metoda »prevzgoje« (beri: razčlovečenja), so vedeli mnogi totalitarni režimi, med drugimi tudi nemški nacionalsocializem. Zato so vsa večja koncentracijska taborišča postavili v bližino kamnolomov; med njimi je imel poseben sloves Mauthausen (»mlin za ljudi«), kjer so prisilni delavci v kamnolomu morali nositi po strmih stopnicah več kilogramov težke kamne, pod katerimi so postali »majhni kot mravlje.« – Slika na strani 585: KAZENSKA ČETA NA DELU V KAMNOLOMU WIENER GRABEN, POLETI 1942. – Tudi prikrajšanje pri hrani ima prav tako predvsem »prevzgojni« smoter kakor prisilno delo: kdor je lačen, je čisto drugačen. In res, lačen pogoltne tudi strup, da ne bi umrl od lakote. Moči tega strahu so se dobro zavedali esesovci, ki so se večkrat »zabavali« s tem, da so med sestradane internirance metali koščke kruha, in potem opazovali, kako so se prerivali zanj. Ob eni takih priložnosti v Mauthausnu aprila 1945 se je neki esesovec domislil in posnel »dokaz« pravilnosti teorije o internirancih kot untermenših. – Slika na strani 586. SESTRADANI INTERNIRANCI SE TEPEJO ZA KOS KRUHA, APRILA 1945.

Fotografiji sta iz knjige Hansa Maršálka, Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen, Wien 1974, stran 27 in stran 47.